

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
100 РІЧЧЯ
1918-2018
ЕКОНОМІЧНА ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ

ПАРМАКЛІ ДМИТРО МИХАЙЛОВИЧ
ФІЛИППОВА СВІТЛАНА ВАЛЕРІЇВНА
ДОБРЯНСЬКА НАТАЛЯ АНАТОЛІЇВНА

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВЧЕНЬ

Навчальний посібник

ОДЕСА
2018

Пармаклі Д.М., Філіппова С.В., Добрянська Н.А.

**Присвячується 100 річниці
з дня заснування
Одеського національного
політехнічного університету**

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВЧЕНЬ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Одеса – 2018

УДК 330.8 (075.8)
ББК 65.02я73
DOI 10.5281/zenodo.2600825

Рецензенти:

Головченко О.М. – д.е.н., професор, зав. кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Міжнародного гуманітарного університету
Стоянова – Коваль С.С. - д.е.н., професор кафедри обліку і оподаткування Одеського державного аграрного університету

Друкується за рішенням вченої ради Інституту бізнесу, економіки та інформаційних технологій Одеського національного політехнічного університету (протокол № 5 від 10 січня 2018 року)

Пармаклі Д.М. Історія економічних вчень: Навчальний посібник / Д.М. Пармаклі, С.В. Філіппова, Н.А. Добрянська - Одеса, 2018. - 113 с.
DOI 10.5281/zenodo.2600825

У навчальному посібнику на основі новітніх досягнень світової та вітчизняної економічної науки висвітлюється історія розвитку економічної думки від стародавніх часів до наших днів. Цілісно і систематизовано розглядається сутність теорій, концепцій, ідей найвидатніших вчених-економістів різних шкіл і напрямів.

Його мета – допомогти студентам опанувати основні знання, які охоплює ця наукова дисципліна.

Для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, всіх, хто самостійно вивчає історію економічних вчень.

УДК 330.8 (075.8)
ББК 65.02я73

© Пармаклі Д.М., Філіппова С.В., Добрянська Н.А., 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

РОЗДІЛ 1 ВСТУП В ІСТОРІЮ ЕКОНОМІЧНИХ ВЧЕНЬ.....	6
1.1 Чому вивчають історію економічних вчень.....	6
1.2 Розвиток економічної думки: історичний контекст.....	7
РОЗДІЛ 2 ЕКОНОМІЧНА ДУМКА СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ І	
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.....	10
2.1 Економічні вчення стародавнього світу.....	10
2.2 Економіка в релігійному світосприйнятті.....	11
2.3 Економічні вчення середньовіччя.....	13
РОЗДІЛ 3 МЕРКАНТИЛІЗМ.....	16
3.1 Загальна характеристика.....	16
3.2 Концепція раннього та пізнього меркантилізму.....	17
3.3 Заслуги і помилки меркантилістів.....	18
РОЗДІЛ 4 ЗАРОДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ.....	21
4.1 Зародження ліберальної економічної думки.....	21
4.2 Школа фізіократів.....	23
4.3 Економічні вчення Ф. Кене та А. Тюрго.....	24
РОЗДІЛ 5 КЛАСИЧНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ.....	27
5.1 Адам Сміт – Засновник класичної політичної економії.....	27
5.2 Розвиток класичної школи.....	30
5.3 Реформування економічного лібералізму.....	33
РОЗДІЛ 6 ІСТОРИЧНА ШКОЛА.....	36
6.1 Передумови виникнення і особливості німецької історичної школи.....	36
6.2 Північноамериканський протекціонізм.....	37
РОЗДІЛ 7 ЕКОНОМІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ РАНЬОГО СОЦІАЛІЗМУ.....	39
7.1 Зародження соціалістичних ідей.....	39
7.2 Економічні ідеї авторів утопічного соціалізму.....	40
7.3 Дрібнобуржуазний соціалізм Сісмонді і Прудона.....	42
РОЗДІЛ 8 МАРКСИСТСЬКА ЕКОНОМІЧНА ДОКТРИНА.....	45
8.1 К. Маркс - основоположник наукового соціалізму.....	45
8.2 Економічне вчення К. Маркса.....	46
8.3 Еволюція марксистського економічного вчення.....	48

РОЗДІЛ 9 МАРЖИНАЛІЗМ - ДОКТРИНА НЕОКЛАСИЧНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ	51
9.1 Сутність маржиналізму.....	51
9.2 Австрійська школа.....	53
9.3 Лозанська школа	55
9.4 Кембріджська школа	56
РОЗДІЛ 10 ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ.....	59
10.1 Передумови зародження і етапи розвитку інституціоналізму.....	59
10.2 Основні риси інституціоналізму.....	61
10.3 Неоінституціоналізм.....	63
РОЗДІЛ 11 КЕЙНСІАНСТВО.....	66
11.1 Криза капіталістичної економіки і необхідність нової парадигми.....	66
11.2 Загальна характеристика доктрини регульованого капіталізму.....	67
11.3 Значення ідей Дж. Кейнса для економічної науки.....	70
РОЗДІЛ 12 НЕОКЕЙНСІАНСТВО.....	73
12.1 Переосмислення спадщини Дж. Кейнса.....	73
12.2 Неокейнсіанські доктрини державного регулювання економіки.....	75
12.3 Посткейнсіанство.....	77
12.4 «Неокласичний синтез» П. Самуельсона і метод «Витрати - випуск» В.Леонтьєва.....	80
РОЗДІЛ 13 НЕОЛІБЕРАЛІЗМ.....	82
13.1 Виникнення неолібералізму.....	82
13.2 Концепція соціального ринкового господарства. Неолібералізм Фрейбурзької школи.....	84
13.3 Економічний лібералізм Л. Мізеса і Ф. Хайєка.....	85
13.4 Чиказька школа монетаризму.....	87
РОЗДІЛ 14 НОВІ СФЕРИ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ.....	90
РОЗДІЛ 15 ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ	93
ТЕМА 16 НОВІТНІ ТЕОРІЇ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ ВЧЕНИХ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.....	103
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	109

ПЕРЕДМОВА

Історія економічних вчень посідає важливе місце серед дисциплін, які вивчаються в економічному вузі. Опанування цієї науки озброює знанням об'єктивних законів господарського життя на різних етапах розвитку людства, розумінням необхідності удосконалення суспільних відносин. Знання її основ у сучасних умовах забезпечує науковий підхід до регулювання національної економіки, слугують джерелом до пізнання сутності економічних явищ і процесів, до розуміння соціально-економічних перспектив розвитку суспільства.

Сучасний економічний розвиток відрізняється безліччю проблем, що мають як об'єктивну основу у вигляді природних факторів, величини та складу науково-технічного потенціалу суспільства, демографічних особливостей країни, так і суб'єктивну складову у вигляді рівня освіченості активного населення, якості законодавчої бази та інших умов.

Для того, щоб добре орієнтуватися в такому складному переплетенні складових результативність екологічного розвитку, глибше освоїти закономірності та особливості формування національної економіки, краще орієнтуватися в її проблемах, економісту потрібні певні знання, які можна придбати лише змістовно ознайомившись з історією економічних вчень.

Вивчення історії економічних вчень як однієї з обов'язкових дисциплін в процесі підготовки і перепідготовки фахівців економічного профілю необхідно як з метою формування в них професійної культури, так і для оволодіння історико-економічними знаннями. Історія науки - це спосіб краще оволодіти тим, що вже накопичено в арсеналі сучасної науки. Для цього «скарбничку» економічних знань слід постійно переглядати і аналізувати з позиції тієї чи іншої епохи, а також з урахуванням інтересів, особливостей і цілей суспільства.

Щоб відновити справжній сенс наукової ідеї або концепції, важливо зрозуміти умови, що викликали її до життя, іншими словами, усвідомити історичний контекст, в якому вона виникла і отримала громадський відгук. Завдання ускладнюється тим, що економічна думка належить одночасно трьом різним сферам людської діяльності: світу економіки, світу науки і світу ідеології.

Світ економіки служить об'єктом економічного пізнання, тобто визначає, що підлягає осмисленню і дослідженню, це зворотньо мінливий історико-господарський контекст розвитку економічної думки. Кожна епоха виробляє свої особливі уявлення про те, які знання слід вважати науково обґрунтованими, які методи дослідження - ефективними. Різноманіття і складність оточуючого нас світу такі, що процес його пізнання нескінченний. У той же час кожне конкретне дослідження, діяльність окремого вченого неминує кінцеві - за тематикою, аспектами її розгляду.

Відомий авторитет у галузі історії економічної думки Марк Блауг писав у 1961р.: «Між минулим і теперішнім економічним мисленням існує взаємодія, бо незалежно від того, висловлюємо ми їх коротко чи багатослівно, кожним поколінням історія економічної думки буде переписуватися наново».

На думку проф. Д. Молдовану людство сформулювало тисячі економічних ідей, але набагато менше економічних теорій. Кількість економічних доктрин досягає трохи більше двадцяти. У той же час існує не більше трьох-чотирьох економічних течій: економічний лібералізм, дирижизм, соціалізм (або тоталітаризм).

Які з досліджуваних економічних концепцій більш важливі, які менш - кожен визначає по своєму в залежності від обставин життя, особистих переконань і пристрастей. Саме тут джерело особистісного, непередбачуваного початку в історії економічної думки.

Авторський колектив вдячний рецензентам, усім, хто брав участь в обговоренні посібника у процесі його підготовки.

РОЗДІЛ 1 ВСТУП В ІСТОРІЮ ЕКОНОМІЧНИХ ВЧЕНЬ

1.1 ЧОМУ ВИВЧАЮТЬ ІСТОРІЮ ЕКОНОМІЧНИХ ВЧЕНЬ

1.2 РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Ключові слова: предмет вивчення, причини вивчення, «скарбниця економічних знань», сенс наукової ідеї, доринкова економіка, меркантилізм, нерегульована ринкова економіка, регульована ринкова економіка.

1.1 ЧОМУ ВИВЧАЮТЬ ІСТОРІЮ ЕКОНОМІЧНИХ ВЧЕНЬ

Господарські відносини між людьми, або економіка в самому широкому сенсі слова, існують стільки, скільки існує людське суспільство. Світ господарства не міг не стати предметом роздумів давніх проповідників, правителів і філософів. Їх ідеї закріплювалися у священних книгах різних релігій, вчених трактатах, і, нарешті, в нормах повсякденного життя. У цих ідеях і нормах знаходили вираз ще несистематизовані, донаукові уявлення про економіку. Саме вони склали вихідний ідеологічний та ідейний контекст, в якому народжувалися перші наукові системи економічних знань [3].

Свій початок історія економічних вчень бере з часів стародавнього світу, тобто з появи перших держав. З тих пір і до теперішнього часу робляться постійні спроби систематизувати економічні погляди в економічну теорію, прийняту суспільством в якості керівництва до дії у здійсненні господарської політики.

Предметом вивчення цієї дисципліни є історичний процес виникнення, розвитку та зміни економічних ідей і поглядів, який у міру змін, що відбуваються в економіці, науці, техніці та соціальній сфері знаходить своє відображення в теоріях окремих економістів, теоретичних школах, течіях і напрямках [7].

Основні сучасні економічні поняття, терміни та принципи є продуктом тривалого процесу розвитку економічної науки і господарської практики.

Є кілька причин, що ведуть до необхідності вивчати історію економічних вчень. По-перше, сучасна економічна теорія еkleктична, тобто складається з декількох відносно самостійних теорій, які з'явилися породженням різних історичних епох, різних культурних традицій і типів наукового мислення. Отже, знаючи історію формування теорії, ми можемо глибше зрозуміти логіку і структуру сучасного типу «економічного мислення».

По-друге, знання історії економічної науки дозволяє більш суворо підходити до будь-яких можливих суджень з економічних питань з урахуванням того, що багато з цих суджень вже мали місце в минулому, і немає ніякої необхідності повторювати помилки.

По-третє, історія економічної науки, життя та ідеї економістів минулого є частиною скарбниці світової культури, залучення до якої розвиває світогляд, облагороджує розум, сприяє більш повному сприйняттю дійсності [4].

"Скарбниці економічних знань», накопичених людством протягом століть, слід постійно переглядати і аналізувати з позицій тієї чи іншої епохи, а також з урахуванням інтересів, особливостей і цілей певного народу.

Французький економіст Ж. Лажюжі зазначав: «Великі течії економічної думки, розроблені геніальними людьми, мають великий вплив на подальшу революцію економічних реалій та інститутів. Аристотель, Фома Аквінський, Адам Сміт і Карл Маркс мали на економічну історію людства такий же сильний вплив, як винахід водяного млина або парової машини» [5].

Можна з упевненістю стверджувати, що сьогодні, як і в давні часи, саме достовірність рекомендованих економістами теоретичних вишукувань зумовлює ступінь результативності, реалізованої в даній країні соціально-економічної стратегії. Однак, щоб констатувати вичерпно повне осмислення закономірностей і особливостей формування теоретичної економіки і визнати наявність достатнього наукового потенціалу, що дозволяє орієнтуватися в її проблемах, економісту потрібно мати спеціальні знання, які можливо придбати, лише ґрунтовно ознайомившись з історією економічних вчень. Вивчаючи дану дисципліну, економіст, перш за все, підвищує рівень своїх дослідницьких навичок, необхідних для виявлення сутності об'єктивних законів розвитку світової та вітчизняної економіки, розроблення творчого підходу при обґрунтуванні і подальшої реалізації альтернативних господарських рішень.

Отже, вивчення історії економічних вчень як однієї з обов'язкових дисциплін в процесі підготовки і перепідготовки фахівців економічного профілю необхідне, з одного боку, з метою формування у них загальнолюдської та професійної культури, а з іншого - для оволодіння ними поряд з соціологічними та політологічними ще й історико-економічними знаннями, щоб уникнути спрощених варіантів і схем «підсумовування» досягнень світової економічної науки, представленої у творчій спадщині вчених економістів різних теоретичних шкіл, течій і напрямів економічної думки [7].

Відомий англійський вчений ХХ століття в галузі історії в економічній думці та економічній теорії Марк Блауг у 1961р. у своїй знаменитій книзі «Економічна думка в ретроспективі» писав: «Між минулим і теперішнім економічним мисленням існує взаємодія, бо незалежно від того, висловлюємо ми їх коротко чи багатослівно, кожним поколінням історія економічної думки буде переписуватися заново, історія економічної думки - не що інше, як історія наших спроб зрозуміти дію економіки, заснованих на ринкових відносинах» [2].

1.2 РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Звертаючись до науки, ми щоразу - вільно чи мимоволі - співвідносимо її можливості зі своїми поточними проблемами. З скарбнички економічних знань ми виділяємо те, що вважаємо важливим, залишаючи все інше в стороні. З плином часу багато граней накопиченого знання тьмяніють і забуваються, їх справжній сенс втрачається. У результаті ми інколи не помічаємо складності в тих явищах, які нам надокучили і тому здаються простими та банальними, і навпаки - надаємо універсальний характер фактам і залежностям, за природою своєю приватним і випадковим. Щоб відновити справжній сенс наукової ідеї або концепції, важливо зрозуміти умови, що викликали її до життя, іншими словами, усвідомити історичний контекст, в якому вона виникла і отримала громадський відгук. Завдання ускладнюється тим, що економічна думка належить одночасно трьом різним сферам людської діяльності: світу економіки, світу науки і світу ідеології. І кожен з цих світів задає свій особливий історичний контекст, породжує відносно незалежні імпульси до розвитку економічних ідей [3].

Різноманіття і складність оточуючого нас світу такі, предметна область практично будь-якої галузі науки невичерпна, і відповідно процес її пізнання - нескінченний. У науці

завжди діють механізм відбору тематики та проблематики досліджень. Природно, що такі механізми не можуть не відображати представлені в суспільстві економічні та політичні інтереси, етичні установки і соціальні ідеали. Роль останніх особливо велика в суспільствознавстві: прагнення осмислити перспективи суспільного розвитку, намітити політично значущі суспільні стратегії - неважливо консервативні, реформістські, революційні або зовсім утопічні - нерідко справляло на розвиток суспільної, в тому числі економічної думки більш потужний вплив, ніж просто бажання пояснити суспільну реальність, що склалася. Звідси значимість для історії економічної думки її історико-ідеологічний контекст.

Охарактеризуємо тепер коротко послідовність і суть напрямів та етапів розвитку економічної думки.

Економічні вчення епохи доринкової економіки. Ця епоха включає в себе періоди стародавнього світу та середньовіччя, протягом яких переважали натурально-господарські суспільні відносини і відтворення було переважно екстенсивним. Економічну думку в цю епоху висловлювали, як правило, філософи і релігійні діячі. Досягнутий ними рівень систематизації економічних ідей і концепцій не забезпечив достатніх передумов для відокремлення теоретичних побудов того часу в самостійну галузь науки, що спеціалізується суто на проблемах економіки.

З точки зору історії економічної думки цей етап називається **меркантилізмом** і трактується також двояко; в марксистському варіанті - як період зародження першої школи економічної теорії капіталізму (буржуазної політичної економії), а по неокласово-формаційному варіанту - як період першої теоретичної концепції ринкової економіки [7].

Економічні вчення епохи нерегульованої ринкової економіки. Тимчасові рамки цієї епохи охоплюють період приблизно з кінця XVII ст. до 30-х р.р. XX ст., протягом якого в теоріях провідних шкіл і напрямів економічної думки домінував принцип економічного лібералізму.

У цю епоху економіка завдяки промислового перевороту здійснила перехід від стадії мануфактурної до так званої індустріальної стадії своєї еволюції.

На хвилі ідеї саморегулюючої економіки та вільної конкуренції історично склалася послідовність панування в економічній науці спочатку класичної політичної економії, а потім неокласичної економічної теорії.

Економічні вчення епохи регульованої (соціально орієнтованої) ринкової економіки. Дана епоха - епоха новітньої історії економічних вчень - бере свій початок з 20-30-х р.р. XX ст., тобто з тих пір, коли повною мірою позначили себе антимонопольні концепції та ідеї соціального контролю суспільства над економікою, що проливають світло на неспроможність саморегульованості економіки і які націлюються на різноманітні заходи демонополізації господарства за допомогою державного втручання в економіку [7].

У результаті протягом останніх семи-восьми десятиліть XX ст. економічна теорія змогла запропонувати ряд принципово нових і неординарних сценаріїв можливих варіантів (моделей) зростання національної економіки держав в умовах пережитих ними небувалих раніше проблем, викликаних наслідками сучасної науково-технічної революції. Економічна наука наших днів як ніколи близька до вироблення найбільш достовірних «рецептів» на шляху до стирання соціальних контрастів в цивілізованому суспільстві та формування в ньому дійсно нового способу життя і мислення.

Запитання і завдання для контролю

1. Що є предметом вивчення історії економічних вчень?
2. Охарактеризуйте передумови, що зумовлюють доцільність вивчення історії економічних вчень.

3. У чому полягають особливості історико-господарського контексту розвитку економічної думки.

4. Розкрийте сутність етапів і теоретичних напрямків курсу «Історія економічних вчень».

5. Проблеми періодизації історії розвитку економіки. Цивілізаційна парадигма суспільного розвитку

6. Мета і завдання навчальної дисципліни «Історія економічних вчень»

Теми рефератів

1. Роль економічної науки у функціонуванні ринкової економіки України.

2. Творчі зв'язки економічної історії, економічної теорії та сучасної практики.

3. Економічні вчення епохи нерегульованої ринкової економіки.

4. Економічні вчення епохи регульованої (соціально орієнтованої) ринкової економіки

Тестові питання

1. *Загальноприйнята періодизація це:*

1. та, що відповідає і формаційному, і цивілізаційному підходам;

2. та, що відповідає формаційному підходу;

3. та, що відповідає цивілізаційному підходу;

4. давня історія – середньовіччя – нова історія – новітня історія.

2. *Первісному господарству притаманні наступні характеристики:*

1. найдовший етап в історії людства;

2. наявність майнової нерівності, експлуатації людини людиною; позаекономічний примус до праці; косерватизм;

3. низький рівень продуктивних сил;

4. надзвичайна залежність від навколишнього середовища;

5. натуральне господарство;

6. примітивний рівень техніки;

7. високий рівень розвитку продуктивних сил.

3. *Рабовласницький лад прийшов на зміну первісному суспільству тому, що:*

1. був запропонований більш високий рівень продуктивності суспільної праці;

2. забезпечував постійне відтворення робочої сили шляхом ведення війни і захоплення військопоплонених;

3. мав великі успіхи у будівництві пірамід і інших споруд;

4. мав сувору державну регламентацію.

4. *Виразники економічної думки доринкової епохи ідеалізували:*

1. ринкові економічні відносини;

2. натурально-господарські відносини;

3. значну торгівлю і лихварські операції;

4. товарне виробництво.

Література

1. Алле М. Современная экономическая наука и факты // THESIS. 1994. Т.11. Вып.4.

2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М.: Дело Лтд, 1994.

3. История экономических учений. Под ред. В. Автономова и др.: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2001.

4. Курс економіки: Учебник. Под ред. Б.А. Райзберга. – М.: ИНФРА-М, 2001.
5. Молдовану Д. Економічні доктрини, Ch.: ARC, 2003.
6. Економіка: Учебное пособие. Под ред. проф. А.Г. Грязновой и др. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, изд-во политической литературы «Единство», 2001.
7. Ядгаров Я.С. История экономических учений. Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2001.
8. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНА ДУМКА СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ І СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

2.1 ЕКОНОМІЧНІ ВЧЕННЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

2.2 ЕКОНОМІКА В РЕЛІГІЙНОМУ СВІТОСПИЙНЯТТІ

2.3 ЕКОНОМІЧНІ ВЧЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Ключові слова: поділ праці, аристотелівський підхід, «економія», «хрематистика», Біблія, ідея справедливої ціни, грошова позика під відсотки, розподіл багатства, теорія «справедливої зарплати».

2.1 ЕКОНОМІЧНІ ВЧЕННЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Багато економічних істин стали відомі людям ще в глибоку давнину. У Древній Греції та Римі економічні погляди поглиблюються і систематизуються, набувають науковий вигляд. Видатні грецькі філософи Ксенофонт (430-355р.р. до н.е.), Платон (427-347р.р. до н.е.), Аристотель (384-322р.р. до н.е.) вже по праву можуть вважатися першими вченими-економістами.

Ксенофонт, написав такі праці, як «Про доходи» та «Економіка» (вчення про господарство), дав старт науковій економіці. У його дослідженнях економіка ділиться на галузі з виділенням сільського господарства, ремісництва, торгівлі, висловлюється думка про доцільність поділу праці.

Платон розвиває уявлення про поділ праці, висловлює ряд міркувань про спеціалізацію праці та особливості різних видів трудової діяльності, аналізує коло основних професій у господарстві та зайнятість професійною працею.

Він був лютим супротивником політичних та економічних свобод і захисником ідеї широкого втручання держави в економічне життя. Але на відміну від сучасних прихильників втручання вважав, що воно повинно бути підпорядковане досягненню не економічних цілей, а цілей, що мають моральний, політичний і релігійний характер.

Платон вимагає скасування приватної власності та її заміни колективною власністю, так як приватна власність заохочує індивідуалізм, підживлює спрагу наживи і змушує людину ставити особисті інтереси вище колективних.

Великий філософ вважав, що в основі всіх людських пороків і гріхів лежить жадоба збагачення, порив, який принижує людину, штовхаючи її на порушення правил співіснування в суспільстві, а також моральних і етичних норм. Держава, на його думку, повинна тримати під контролем спрагу збагачення [5].

Але справжнім титаном економічного рівня античності треба вважати Аристотеля. У своїх знаменитих трактатах «Політика» і «Етика» Аристотель вперше в історії людства досліджує економічні процеси і явища абстрактно, тобто з метою виявлення в них загальних закономірностей.

У аристотелівському підході економіка розглядалася як сукупність деяких універсальних правил ведення господарства, слідуючи яким можна досягти примноження багатства [8].

Аристотель поділяє «мистецтво набувати багатство» на два напрями. Мета першого - задоволення потреб. Мета другого - накопичення грошей. Науку, що займається натуральним багатством, він називає «економією» (від грецьких слів «ойкос» - господарство і «номос» - закон), а яка розглядає грошове багатство - «хрематистикою» (від грецького слова «хрема» - володіння, становище). До об'єкту Аристотель відноситься різко негативно.

Аристотель розуміє, що економія не відділена від об'єкта хрематистики недосяжним рівнем: одна переростає в іншу. Кожне благо може бути вжито двояко. Природне споживання - пряме задоволення потреби в цьому благо: м'ясо поїдається, плащ охороняє від негоди. Неприродне вживання - для обміну. Але якщо обмін служить отриманню якогось іншого потрібного людині блага - це ще сфера економії. Якщо ж метою обміну є гроші як такі - це вже сфера хрематистики. Таким чином, до економії Аристотель відносить не тільки натуральне господарство, але і торгівлю в тій мірі, в якій вона служить інтересам споживання. Він розрізняє мінову торгівельну (безпосередній обмін без грошей як посередника) і товарну торгівлю (з використанням грошей). До хрематистики Аристотель зараховує велику торгівлю, мета якої - грошова нажива.

У цілому Ксенофонт, Платон і Аристотель, знамениті філософи і захисники інтересів духовної еліти (між іншим, деякі фахівці вважають їх першими економістами), засуджували багатство. Але не повністю, а лише в тій мірі, в якій воно прив'язувало людину до речей, сприяло їй духовній деградації. Вони були прихильниками втручання держави в економіку, підкоряли права індивіда (в т.ч. економічні) громадським інтересам. У їхньому розумінні рабство було природним явищем, раби - просто говорячими знаряддями праці [5].

У Греції епохи Ксенофонта й Аристотеля прагнення до примноження грошового багатства не стало ще нормою поведінки, більше того, така поведінка не вписувалася у заведений порядок життя. Засуджуючи накопичення грошей, Аристотель прагнув попередити загрозу цьому порядку. У рамках хрематистики, а не економіки Аристотель розглядав такі явища, як гроші і їх функції, ціни товарів та ціноутворення, капітал як гроші, що приносять додаткові гроші.

2.2. ЕКОНОМІКА В РЕЛІГІЙНОМУ СВІТОСПРИЙНЯТТІ

Суспільно-економічні ідеї Аристотеля стверджували цінності традиційного суспільства. Не дивно, що вони знайшли живий відгук у ідеологів цих товариств, якими були християнські та мусульманські релігійні мислителі середньовіччя. Так ці ідеї увійшли в богословські трактати і канонічні тлумачення релігійних текстів, а з них - у проповіді і свідомість людей.

У загальних рисах Біблія - священна книга християнства - вважає всіх людей рівними перед Богом, захищає найбідніших і розлючених. Вона засуджує жадібність, накопичення, злодійство, підкреслюючи, що «любов до грошей є корінь всіх зол». Біблія вимагає від віруючих бути помірними у всьому, чесними і не обманювати один одного в економічних угодах. Біблійні пророки, намагаючись ввести в щоденне життя принципи правдивості, соціальної справедливості, засуджують багатство, майнову нерівність.

У Новому Заповіті в деталях зображений образ життя перших християнських громад, заснованих на колективній власності.

Відмова від власності є добровільною. Він прийнятний тільки для самих гідних, які вже досягли певного рівня свідомості і побажали слідувати по шляху духовного вдосконалення, наближення до Бога.

Біблія проголошує вустами Апостола Павла один з головних принципів, підхоплений потім практично всіма соціалістичними школами: *«Той, хто не хоче працювати, хай не їсть»*. Закликає віруючих до праці і Ісус Христос: *«Виходь, людина, на свою роботу і працюй до вечора»* [5].

Іоанн Златоуст, найвидатніший представник східного християнства кінця IV - початку V ст., у своїй полеміці проти накопичення підкреслював відносність багатства: *«Джерело всього зла - це надлишок і бажання мати більше, ніж ми потребуємо»*. В іншому місці він пояснював: *«Я ніколи не нападаю на багатих як таких - лише на тих, хто зловживає своїм багатством. Я не втомлююся наголошувати, що я засуджую не багатих, але жадібних: багатство - це одне, пожадібність - зовсім інше»*.

Особливо показовою є позиція батьків церкви щодо використання багатства. Дотримуючись аристотелівської традиції, вони засуджували тих, хто накопичує багатство, на противагу тим, хто його витрачає на необхідні для життя блага і на пожертвування, тим хто в цьому потребує. Осуджуючи накопичення, батьки церкви не робили виключення і для накопичень продуктивних, що направляються на розширення виробництва.

Дискусія про справедливу ціну почалася з часів Аристотеля і тривала в XIII ст. в середовищі схоластів - західноєвропейської католицької професури, перш за все богословів та юристів. Господарське життя в цю епоху помітно відрізнялося від античної. Натуральні селянські господарства були ще домінуючим укладом, але грошовий обіг і комерційна торгівля вже міцно увійшли в життя, особливо в містах. Частка продукції, що надходила в ринковий оборот, повільно, але неухильно зростала. Звичайно, ринкові відносини, включаючи ціноутворення, не були конкурентними - вони регламентувалися державою.

Ідея справедливої ціни виступала в якості *моральної норми*, або еталона, за допомогою якого люди оцінювали певні дії і вчинки, в даному випадку - поведінка продавців на ринку. Моральні норми краще за все закріплюються в тих випадках, коли вони входять у *звичай*, стають правилом поведінки. Звичай і став точкою відліку при практичному визначенні справедливої ціни. Батьки церкви вчили, що: *«Річ варта того, за що вона може бути продана - це означає: у звичайному випадку, у громадському місці, багатьом людям і протягом декількох днів»* [3].

Грошова позика під відсотки - явище настільки звичне і природне для сучасного економіста, що його дружнє несприйняття в різних країнах протягом тисячоліть сьогодні легко може бути прийнята як ознака неосвіченої свідомості. Проте в ті далекі часи критичне ставлення до лихварства цілком зрозуміло, воно відображало тенденцію, яка склалася. Грошова позика - формально одне і теж явище - у різних типах суспільства виконує різні економічні функції. Одна справа, якщо мова йде про кошти для інвестування та гроші, які беруть у борг, щоб їх з вигодою вкласти у розширення виробництва або нове підприємство. Зовсім інша - коли не вистачає на поточні споживчі витрати і гроші потрібні, щоб «дотягнути» до нового врожаю або чергового заробітку. Для сучасної економіки типова перша ситуація, для традиційної - друга. Саме тут витоки

відносини до позикового відсотку як форми панування багатих над бідними, власності над працею, як способу закріплення соціальної нерівності. Неприйняття відсотка було відображено і в Біблії: «Якщо срібло даси в борг кому-небудь з-посеред Свого народу, бідному, (який) з тобою, не вимагай від нього сплати, не покладай на нього зростання».

Вплив релігійних вірувань на економічні погляди і принципи спостерігалось не тільки з боку іудейського і християнського віросповідання, але і з боку ісламу. Вже в початковій стадії формування ісламу, в період, відповідний приблизно 600 року нашої ери, пророк Мухаммед проголосив, що мусульманин не може бути рабом мусульманина і тому повинен бути звільнений від рабства без викупу. Мухаммед проповідував дух поміркованості, непоклоніння багатству, милосердя. Вустами Аллаха він закликав уникати *«гріховного марнотратства, щоб не залишитися збіднілим»* [3].

2.3 ЕКОНОМІЧНІ ВЧЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Середньовіччя охоплює приблизно тисячолітній період, від падіння Західно-Римської імперії (476 н.е.) до буржуазних революцій XVI-XVII століть. На початку наступного тисячоліття разом із зростанням впливу християнської церкви виникають центри культури, монастирі й університети, в яких забився пульс життя. На цей раз факел знань запалюють і несуть схоласти (університетські професора того часу) і каноніки (найосвіченіші представники християнської церкви) [5].

У середньовічній Європі ідеї Аристотеля вважалися незаперечними. Спочатку каноніки і схоласти використовуючи їх, пропускали через призму вчень Біблії.

В економічній літературі в числі найбільш значущих представників середньовічної економічної думки на Сході, як правило, згадується видатний ідеолог арабських держав Ібн-Хальдун, а в Європі - лідер так званої пізньої школи канонізму Фома Аквінський [8].

Ібн-Хальдун (1332-1406). Його життя і творчість пов'язані з арабськими країнами на півночі Африки, де в дусі, як прийнято говорити, азіатського способу виробництва держава традиційно зберігала за собою право володіння та розпорядження значними земельними угіддями, збором для потреб казни обтяжливих податків з доходів населення.

Ібн-Хальдун висунув концепцію деякої «Соціальної фізики». Перехід до цивілізації і відповідно надлишковому виробництву матеріальних благ дозволить, на думку Ібн-Хальдуна, багаторазово збільшити національне багатство, і з часом кожна людина зможе знайти більший достаток аж до предметів розкоші, але при цьому ніколи не настане загальна соціальна і майнова рівність і не зникне поділ суспільства на «шари» за майновою ознакою і принципом «проводу».

Нарешті, гроші Ібн-Хальдун вважає найважливішим елементом господарського життя, наполягаючи на тому, щоб їх роль виконували повноцінні моменти зі створених богом двох металів - золота і срібла. За його думкою, гроші відображають кількісний вміст людської праці «у всьому здобувається».

У середньовічній Європі ідеї Аристотеля шанувалися незаперечними. На них спирався і видний діяч Фома Аквінський (1225-1274), італійський чернець, оголошений католицькою церквою через півстоліття після смерті святим. В Аристотеля Фома Аквінський узяв розподіл багатства на природне і штучне, негативне ставлення до господарювання заради грошей, твердження, що гроші не можуть породжувати гроші. Але він пішов далі Аристотеля у визнанні користі товарно-грошових відносин.

Відповідно до поглядів Фоми Аквінського, економічне життя не може бути відділена від моральних принципів християнства. Саме під цим кутом зору аналізуються

такі економічні категорії як власність, ціна, відсоток, зарплата. Основна праця Фоми Аквінського - «Сума теології».

Визнаючи, що торгувати заради прибутку в загальному ганебно, Фома Аквінський допускає торговий прибуток, якщо він служить джерелом засобів існування для торговців або використовується на чесні цілі (допомога бідним, релігійні та інші громадські потреби і т.д.). Торгівельний прибуток він тлумачить і як плату за працю, якщо купець покращує річ перед її перепродажем. Відступає від Аристотеля Фома Аквінський і в тлумаченні відсотка. У принципі брати плату за надання грошей у користування не можна, тому що гроші винайдені для обміну. Проте, даючи гроші в борг, кредитор позбавляється можливого доходу від їх використання. З іншого боку, використовуючи чужі гроші, боржник отримує пряму вигоду у вигляді прибутку. Цією вигодою він повинен поділитися з кредитором. Таким чином, відсоток виправдовується [4].

Фома Аквінський стверджує, що верховний власник усіх благ - Бог. У той же час він допускає існування приватної власності, яка дозволяє кожній людині жити за стандартами того соціального шару, до якого вона належить. Приватна власність більш відповідає природі людини. Він допускає приватну власність, а також бажання людини її збільшити лише з умовою, що вона буде використана на благо суспільству, відповідно до загальних інтересів [5].

Каноністи поставили питання про справедливу ціну. У його рішення Фома Аквінський вніс вагомий вклад. Він виділив два види справедливості в обміні: справедливість «відповідно речі» і справедливість «відповідно відносити частини до цілого». Перший вид справедливості реалізується в ціні, що відображає затрати праці та інші витрати. Другий вид справедливості реалізується в ціні, що дає продавцеві можливість підтримувати спосіб життя, відповідний його соціальному становищу [8].

Схожа ідея лежить і в основі теорії «справедливої зарплати». Відповідно до неї, працівник повинен отримувати за свою працю таку плату, яка дозволила б йому і його родині жити на рівні, відповідному його місця у суспільстві.

Запитання і завдання для контролю

1. Розкрийте сутність аристотелівської концепції про економіку і хрематистику.
2. Які основні риси середньовічної економічної думки на арабському Сході? Викладіть суть концепції «соціальної фізики» Ібн-Хальдуна.
3. Які методологічні принципи використовували в своїх економічних поглядах каноністи?
4. Наведіть трактування основних економічних категорій Фоми Аквінського.

Теми рефератів:

1. Господарство України за первіснообщинного ладу.
2. Основні етапи господарської еволюції первісного суспільства.
3. Особливості економічного розвитку давньосхідних суспільств: Месопотамія, Індія, Китай, Давній Вавілон, Давній Єгипет.

Тестові питання

1. *На думку Платона, основним принципом побудови держави є:*
  1. задоволення різноманітних потреб людей;
  2. поділ праці;
  3. розвиток ринкових відносин;
  4. управління господарством;
  5. немає правильної відповіді.
2. *Під економікою Аристотель розумів:*
  1. багатство як сукупність споживчих вартостей;
  2. багатство як нагромадження грошей;
  3. природна господарська діяльність, пов'язана з виробництвом продуктів;
  4. мистецтво робити гроші.
3. *Економічна історія середньовіччя виділяє:*
  1. ранній, зрілий, пізній періоди;
  2. ранній і пізній періоди.
  3. один період.
4. *Які з перерахованих рис не притаманні для феодалної економіки :*
  1. знаходження великої земельної власності в руках феодалів й церковної знаті;
  2. натуральне господарство;
  3. позаекономічний примус селян;
  4. низький рівень продуктивних сил;
  5. переважання сільськогосподарського виробництва над ремеслом;
  6. суспільний поділ праці.
5. *У якій послідовності з'явилися форми феодалного землеволодіння?*
  1. денефіцій-алод-феод;
  2. феод-бенефіцій-алод;
  3. алод-феод-бенефіцій;
  4. алод-бенефіцій-феод;
  5. феод-алод-бенефіцій.

Література

1. Аристотель. Соч. В 4-х т. М.: Мысль, 1983.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М.: Дело Лтд, 1994.
3. История экономических учений. Под ред. В. Автономова и др.: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2001.
4. Левита Р.Я. История экономических учений. Курс лекций. Catallaxy, 1998.
5. Молдовану Д. Экономические доктрины, Ch.: ARC, 2003.
6. Хрестоматия по истории Древнего Востока. В 2-х ч. М.: Высшая школа, 1980.
7. Шумпетер Й. История экономического анализа// Истоки: Вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли. Вып. 1,2. М.: Экономика, 1989-1990.
9. Ядгаров Я.С. История экономических учений. Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2001.
10. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 3 МЕРКАНТИЛІЗМ

3.1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

3.2 КОНЦЕПЦІЯ РАННЬОГО І ПІЗНЬОГО МЕРКАНТЕЛІЗМУ

3.3 ЗАСЛУГИ І ПОМИЛКИ МЕРКАНТИЛІСТІВ

Ключові слова: меркантилізм, принципи меркантилізму, меркантилізм грошового балансу, політика протекціонізму

3.1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

На початку капіталістичного господарювання формується концепція меркантилізму. Найбільш повного розвитку меркантилізм досяг в Англії. Свою назву ця концепція отримала від італійського *mercante* - торговець, що передає її сутність. Головна увага меркантилістів зосереджена на торгівлі, на сфері обігу.

Меркантилісти вперше на теоретичному рівні відкрито заявили про те, що збагачення похвально. Більше того, вони спробували аргументувати тезу, що примноження багатства має бути головною турботою, як індивідів, так і держави. Ототожнюючи багатство з грошима, вони побудували свою доктрину на тій ідеї, що розмір національного багатства визначається кількістю готівкового золота і срібла, що величч і могутність держави визначається лише кількістю грошей [6].

Меркантилізм - це економічна доктрина, заснована на ідеї, що золото і срібло є головними формами багатства як для окремих людей, так і для всієї держави. Меркантилізм панував в європейській економічній думці протягом майже трьох століть (1450-1750). Найбільш видатні її представники: французи **Ж. Воден** (1530-1596), **А. де Монкретьєн** (1575-1621), **Ж.Б. Кольбер** (1619-1683); англійці **Т. Мен** (1571-1641) **У. Петті** (1623-1687); італієць **А. Серра** (1550 -1615), російський **І. Посошков** (1652-1726) [6].

Основні положення меркантилізму зводяться до слідуючого. Багатством є лише те, що перетворюється в гроші; власне, гроші - це і є справжнє багатство, його втілення. Виробництво служить тільки передумовою для створення багатства, а безпосереднім джерелом багатства є обіг, сфера торгівлі, де вироблені товари перетворюються в гроші. Саме в обігу виникає прибуток. Усередині країни купівля-продаж тільки переміщує багатство з рук в руки. Загального виграшу тут бути не може, так як кількість грошей залишається в цілому незмінною (меркантилісти мають на увазі гроші тільки як золото і срібло). Прибуток одного обертається збитками іншого, в цілому ж країна прибутку не отримує. Тільки зовнішня торгівля переміщує багатство з країни в країну. Тому, треба якомога більше продавати за кордон, а не віддавати свої гроші за іноземні товари [4].

Меркантилізм як теорія і економічна політика виникає в період, коли світ сільський їм ремісничий поступається місцем світу торгівлі і мануфактури, коли замість слабких феодальних князівств з'являються єдині і сильні національні держави, які перемагають церкву в боротьбі за повноваження верховної влади [6].

Як очевидно, меркантилісти хоча і не узгоджували між собою ні принципів, ні загальний аналітичний інструментарій, але тим не менш на протязі трьох століть дотримувалися загальних «принципів» наукового світогляду. Ось як лаконічно в шести тезах сформулював їх (принципи) М. Блауг:

- золото і скарби будь-якого роду як вираз суті багатства;
- регулювання зовнішньої торгівлі з метою забезпечення припливу в країну золота і срібла;
- підтримка промисловості шляхом імпорту дешевої сировини;
- протекціоністські тарифи на імпортовані промислові товари;
- заохочення експорту, особливо готової продукції;
- зростання населення для підтримання низького рівня заробітної плати.

3.2 КОНЦЕПЦІЯ РАНЬОГО ТА ПІЗНЬОГО МЕРКАНТИЛІЗМУ

Меркантилізм пройшов два етапи розвитку. До XVI ст. відноситься ранній меркантилізм, званий також монетарним або меркантилізмом грошового балансу. Його основна вимога: абсолютне скорочення імпорту (аж до повної заборони вивезення золота і срібла за кордон). Ідеї раннього меркантилізму в Англії пропагував **Вільям Стаффорд** (1554-1612 рр.).

Ранній меркантилізм виник ще до великих географічних відкриттів і був актуальним до середини XVI ст. На цьому етапі торговельні зв'язки між країнами були розвинені слабо, мали епізодичний характер. Для досягнення позитивного сальдо у зовнішній торгівлі ранні меркантилісти вважали за доцільне [8]:

- встановлювати максимально високі ціни на експортовані товари;
- всляк *обмежувати імпорт* товарів;
- *не допускати вивозу з країни золота і срібла* (з ними ототожнювалось грошове багатство).

На зміну монетарному меркантилізму приходить так названий меркантилізм торгового балансу. Відмова від імпорту оголошується безперспективною. Головне, вважають пізні меркантилісти, щоб експорт перевищував імпорт, тобто торговий баланс повинен бути активним. Найбільш яскравим представником пізнього меркантилізму був англієць **Томас Мен**, один з директорів Ост-Індської компанії - монополіст в торгівлі зі Сходом. Пізній меркантилізм охоплює період з другої половини XVI ст. по другу половину XVII ст., хоча окремі його елементи продовжували проявляти себе і в XVIII ст. На цьому етапі торговельні зв'язки між країнами стають розвиненими і регулярними, що багато в чому було зумовлено заохоченням розвитку національної промисловості і торгівлі державою. Щоб досягти активного торгового балансу, висувалися рекомендації:

- завойовувати зовнішні ринки завдяки відносно дешевим товарам (тобто *невисокими цінами*), а також перепродаж товарів одних країн в інших країнах;
- *допускати імпорт товарів* (крім предметів розкоші) при збереженні в країні активного торгового балансу;
- *вивозити золото і срібло* для здійснення вигідних торговельних угод, посередництва, тобто для збільшення їх маси в країні і збереження активного торгового балансу.

Пізні меркантилісти змістили акцент у теорії монетаризму, протиставивши ідеї «грошового балансу» ранніх меркантилістів ідею «торгового балансу» [8].

І якщо ранні меркантилісти визначальною функцією грошей вважали функцію

нагромадження, то пізні - функцію засобу обігу.

І ранній, і пізній меркантилізм пов'язують процвітання країни з активним втручанням держави в економічне життя, але форми і ступінь цього втручання у них різні. Пізній меркантилізм більш «ліберальний», він відкидає політику абсолютних заборон.

Іспанія - наймогутніша країна Європи XVI ст. - маючи в той час найсильніший у світі флотом, безпосередньо ввозила з Нового Світу (Америки) через Атлантичний океан величезну кількість дорогоцінних металів, вивезення грошей із країни заборонялося. На перший погляд, така економічна політика представляється правильною. На ділі ідея збагачення країни шляхом збільшення наявності золота і срібла без розвитку виробництва матеріальних благ виявилася помилковою. Саме вона і стала однією з головних причин падіння іспанської могутності. Протягом лише одного століття найбагатша і сильна країна Європи, вибравши хибний шлях, виявилася розореною, знедоленою, відсталою [6].

У Франції, де найбільш активним провідником політики протекціонізму в XVII ст. вважали міністра фінансів Жана Батіста Кольбера, створилася потужна мережа мануфактур у промисловості.

У країні затверджений протекціоністський митний тариф, який передбачав заборону на імпорту іноземних товарів, які могли конкурувати з французькими, захист імпортованої сировини від обкладення митом, заохочення експорту промислової продукції.

В результаті завдяки політиці підтримки промисловості і торгівлі за десять років вдалося подвоїти доходи короля і перетворити Францію в саму могутню країну Європи.

В Англії ж меркантилізм виявився значно більш «плідним», ніж у Франції. Основні успіхи протекціоністської політики цієї країни в галузі торгівлі та промисловості в XVII ст. пов'язують зазвичай з ім'ям Томаса Мена.

Проте англійські меркантилісти сповна використовували й інший спосіб примноження наявності дорогоцінних металів: англійський королівський флот отримує виняткове право експорту британських та імпорту іноземних товарів. Ці протекціоністські заходи стимулювали створення сильного морського флоту, який став важливим і стабільним джерелом грошей для англійської держави [6].

3.3 ЗАСЛУГИ І ПОМИЛКИ МЕРКАНТИЛІСТІВ

Меркантилісти першими досліджували економічні процеси цілеспрямовано, а не поверхнево, між іншим, як характерно для античності і середньовіччя. Вони звільнили економічну думку від гніту моральних і релігійних догм, перетворили її в окрему галузь досліджень, в самостійну науку.

Вони висунули цілий ряд оригінальних ідей, які послужили поштовхом до теоретичних вишукувань, збагатили економічну науку. Заслуга їх у тому, що вони сформулювали кількісну теорію грошей, концепцію торгового балансу, поняття протекціоністської політики.

Заохочуючи втручання держави в економіку, меркантилісти сприяли формуванню національних ринків, поглибленню суспільного розподілу праці, підтримки технічного та економічного прогресу.

У той час як середньовічні каноніки і схоласти призивали до помірності, меркантилісти першими з впевненістю проголосили, що збагачення похвально, а бажання накопичувати гроші грає позитивну, стимулюючу роль в економічній діяльності [6].

Нарешті, необхідно зауважити, що меркантилізм збагатив історію економічних вчень не тільки концепцією загальної комерціалізації господарського життя і масштабної участі в ній державних структур, а й тим, що він дійсно позначив, кажучи словами І. Шумпетера, «зачатки науки». Мова йде, звичайно, про економічну науку, яка після видання в 1615 р. французьким меркантилістом Антуаном Монкретьєном «Трактату політичної економії» майже чотири століття гідно називалася не інакше як ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ [8].

Однак меркантилісти переоцінили роль товарного збагачення в порівнянні зі сферою виробництва, яка була ними повністю проігнорована. Більше того, оскільки виробництво приваблювало частину грошей з обігу, воно вважалося ними негативним явищем. Вони помилково ототожнили гроші з багатством, хоча відомо, що гроші становлять лише незначну частку багатства країни [6].

У результаті Великих географічних відкриттів в Європу, перш за все через Іспанію, хлинуло дешеве срібло і золото. Здавалося б, досягнутий економічний ідеал. Але чим більше грошового металу надходило на європейські ринки, тим швидше йшов процес їх знецінення. Розпочалося постійне зростання цін на товари, яке поступово посилювало економічні позиції виробничих верств суспільства (ремісників, селян) і послаблювало позиції дворянського, військового стану, який отримав платню у вигляді знецінюють грошей.

Роботи, написані з позицій меркантилізму, виходили у світ до останньої третини XVIII ст. Але меркантилістські ідеї втрачали популярність у міру того, як все більше виразною ставала залежність росту національного багатства від розвитку виробництва. У XIX ст. вони сприймалися вже як наївні і помилкові.

В цілому меркантилістська політика держав була досить продуктивною для багатьох країн, але поступово вела до серйозної конфронтації між конкуруючими на зовнішньому ринку країнами, приводила до взаємних обмежень у торгівлі. Іншим недоліком політики в дусі меркантилізму було поступове уповільнення, а потім і занепад виробництв, орієнтованих на внутрішні ринки. Для забезпечення всіх зростаючих державних витрат рано чи пізно уряд був змушений переходити до використання паперово-грошового обігу, що на даному етапі призводило до швидкого знецінення паперових грошей і розладу господарської системи. Таким чином, вже в XVIII ст. логічно завершений меркантилізм став гальмом економічного розвитку і вступив в протиріччя з реальними потребами господарських систем в Європі. У той же час необхідно відзначити, що багато понять і принципів меркантилістської доктрини успішно пережили свій час і широко застосовуються в сучасній теорії і практиці.

Питання та завдання для контролю

1. Що таке меркантилізм? Які історичні передумови зумовили його виникнення?
2. Розкрийте суть концепції національного багатства і шляхів його примноження в поглядах ранніх і пізніх меркантилістів.
3. Порівняйте трактування грошей та їх функцій в періоди раннього і пізнього меркантилізму.
4. Викладіть історичні особливості меркантилізму в Іспанії, Англії та Франції.
5. Наведіть заслуги і помилки меркантилістів.
6. Теорія грошового балансу раннього меркантилізму. В. Стаффорд (Англія), Г. Скаруффі (Італія).
7. Меркантилістська доктрина в сучасній теорії і практиці.

Теми рефератів:

1. Матеріальні передумови виникнення меркантилізму.
2. Охарактеризуйте джерело грошового багатства відповідно до меркантилістської концепції.
3. Принципи раннього меркантилізму.
4. Характерні риси зрілого меркантилізму.
5. Характерні теорії для раннього та зрілого меркантилізму.
6. Розвиток ідей меркантилізму в сучасних умовах.
7. Теорія пізнього меркантилізму в економічній політиці Б. Хмельницького.
8. Економічна політика меркантилізму і сучасність.

Тестові питання

1. Предметом вивчення меркантилізму є:

1. сфера обігу;
2. сфера виробництва;
3. сфера обігу і сфера виробництва одночасно;
4. сфера матеріального споживання.

2. Пізній італійський меркантиліст Антоніо Серра вважав, що єдиним засобом збільшення кількості грошей є:

1. чергова емісія;
2. сприятливий торговий баланс;
3. зниження облікової ставки.

3. Визначте місце в історії російського меркантилізму посідає автор твору «Книга о скудости и богатстве»:

1. Ордин-Нащокін;
2. Посошков;
3. Петро I;
4. Юрій Крижанич.

Література

1. Блауг М. Економічна думка в ретроспективі. М.: Дело Лтд, 1994.
2. Історія економічних вчень. Під ред. В. Автономова і др.: Навчальний посібник. - М.: ИНФРА-М, 2001.
3. Кейнс Дж.М. Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей. М.: Прогресс, 1978.
4. Левита Р.Я. Історія економічних вчень. Курс лекцій. Catallaxy, 1998.
5. Меркантилізм. Л.: ОГІЗ - Соцекгіз, 1935.
6. Молдовану Д. Економічні доктрини, Ch.: ARC, 2003.
7. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. М.: Прогресс, 1982.
8. Ядгаров Я.С. Історія економічних вчень. Підручник для вузів. - М.: ИНФРА-М, 2001.
9. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 4 ЗАРОДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

4.1 ЗАРОДЖЕННЯ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

4.2 ШКОЛА ФІЗІОКРАТИВ

4.3 ЕКОНОМІЧНІ ВЧЕННЯ Ф.КЕНЕ ТА А. ТЮРГО

Ключові слова: ліберальна економічна думка, «батько політичної економії», тема пропорційності, трудова теорія вартості, перші економісти, три громадських класа, капітал.

4.1 ЗАРОДЖЕННЯ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Ліберальна економічна думка затверджувалася в боротьбі з меркантилізмом, доктриною, яка підкоряла приватний інтерес загальнонаціонального і виправдовувала державне втручання в економіку. На відміну від меркантилістів прихильники класичного лібералізму є концептуальними прихильниками індивідуалізму, невтручання і природного порядку. Вони стверджують, що природний порядок, який встановлений спонтанно, дійсний не тільки для механічних і біологічних явищ, але й для економічних. Базою економіки, заснованої на дотриманні природного порядку, вважають вони, може бути лише приватна власність, яка є не тільки умовою, але і гарантією економічної ефективності. Держава ж, на думку класиків, має розробляти та забезпечувати юридичні рамки. Основним обов'язком держави є захист власності, політичного спокою, громадського порядку і, природно, національних інтересів.

Стало очевидним, що джерело багатства слід шукати не в торгівлі, не в обміні, а в самому виробництві, що саме розвиток виробництва - основа господарського добробуту нації. Одним з піонерів цього погляду був англієць **Вільям Петті** (1623-1687 рр.), у якого ми знаходимо знамениту формулу «Труд-батько й активний принцип багатства, Земля - його мати». Праця та земля - такі два джерела багатства.

В. Петті - основоположник класичної політичної економії в Англії, який виклав свої економічні погляди в творах, опублікованих у 60 - 80-і рр. XVII ст. За словами К. Маркса, В. Петті - «батько політичної економії, геніальний і оригінальний дослідник - економіст» [8].

На відміну від меркантилістів *багатство*, на думку В. Петті, утворюють не тільки дорогоцінні метали і камені, включаючи гроші, а й землі країни, будинки, кораблі, товари і навіть домашня обстановка.

Для збільшення багатства країни В. Петті вважав, що замість покарання тюремним ув'язненням необхідно ввести грошові штрафи, а «неспроможних злодіїв» віддавати «в рабство» заставляти працювати. Це на противагу меркантилістам означало-що *багатство створюється насамперед працею і її результатами*, тобто заперечувалася «особлива» роль грошей у господарському житті [4].

У розвиток цієї думки В. Петті звертає увагу на безрозсудливість і неможливість заборони вивезення грошей. Подібна дія держави рівносильна, за його словами, забороні

ввезення в країну імпортованих товарів. У цих та інших судженнях У. Петті *проявляє себе як прихильник кількісної теорії грошей*, демонструючи розуміння закономірності про кількість грошей, які необхідні для обігу. Однак у той же час очевидна і його спрощена позиція з приводу ролі грошей в економіці. Він, наприклад, абсолютно упереджено *заперечує участь торгівлі та торгового капіталу в створенні національного багатства*, наполягаючи навіть на скороченні значної частини купців.

Неприйняття меркантилістських ідей відбилосся у творчості У. Петті не тільки у зв'язку з характеристикою сутності багатства і шляхів його примноження, а й у спробах виявити природу походження вартості товарів, а також причин, що впливають на рівень їх цінності на ринку. Трактатування, запропоновані ним, згодом дозволили визнати його *першим автором трудової теорії вартості*, що стала одним з головних ознак класичної політичної економії в цілому.

В одному з них говориться, що вартість товару створюється працею з видобутку срібла і є його «природною ціною», інша говорить: вартість товару обумовлена участю в її створенні праці і землі. Як бачимо, у У. Петті *в основі ціни товару в кожній з трактуваних її сутності лежить витратний підхід* [11].

У працях У. Петті, таких як «Трактат про податки і збори» (1662 р.), «Політична анатомія Ірландії» (1672 р.), «Різне про гроші» (1682 р.) та ін., червоною ниткою простежується думка про неприйняття протекціоністських ідей меркантилістів.

П'єр Буагільбер (1646-1714 рр.) - родоначальник класичної політичної економії у Франції. Він подібно У. Петті, протиставивши меркантилістам власне бачення сутності багатства, прийшов до так званої концепції суспільного багатства. Останнє, на його погляд, виявляє себе не у фізичній масі грошей, а у всьому різноманітті корисних благ і речей або, як він висловлюється, в користуванні «хлібом, вином, м'ясом, одягом, всією пишністю найбільш необхідною».

Таким чином, за Буагільбером, не примноження грошей, а, навпаки, зростання виробництва «їжі та одягу» представляє собою головне завдання економічної науки. Іншими словами, він, як і У. Петті, предметом вивчення політичної економії вважає аналіз проблем сфери виробництва, визнаючи цю сферу найбільш значущою та пріоритетною в порівнянні зі сферою обігу [11].

Вклад Буагільбера в теорію багатства пов'язаний з темою пропорціональності. Він був першим в історії економічної науки, хто усвідомив, що *цінам* ринкової рівноваги відповідають цілком визначені *пропорції* суспільного виробництва.

Ціни покупок, при яких всі виробники покривають свої витрати і залишаються у вигаді, Буагільбер назвав «*пропорційними цінами*», а відповідне цим цінам рівноважний стан економіки - «*станом достатку*». Саме в цьому стані пропорції виробництва найкращим чином узгоджені з суспільними потребами. Досягти та підтримувати такий стан можливо, вважав Буагільбер, якщо на ринку панує вільна конкуренція [1].

Важливим досягненням П. Буагільбера і У. Петті, є «обґрунтування» *трудої теорії вартості*, до розуміння якої вони прийшли, аналізуючи механізм мінового відношення між товарами на ринку з урахуванням кількості затраченої праці або робочого часу.

Разом з тим багато в чому справедливо засуджуючи меркантилізм, П. Буагільбер навмисно *абсолютизував роль сільського господарства в економічному зростанні країни*, недооцінюючи роль грошей як товару, заперечував реальне значення в збільшенні майнового багатства промисловості і торгівлі.

4.2 ШКОЛА ФІЗІОКРАТІВ

Перша сукупність ідей і уявлень, які створюють цілісну теоретичну концепцію економічного життя, була запропонована школою фізіократів. Вона сформувалася у Франції в середині XVIII ст. Найбільш відомими представниками школи фізіократів були французи. *Франсуа Кене* (1694-1774 рр.), визнаний лідер і основоположник вчення фізіократів - специфічної течії в рамках класичної політичної економії, *А. Тюрго* (1727-1781 рр.), *М. Мірабо* (1715-1789 рр.).

Перша сукупність ідей і уявлень, які створюють цілісну теоретичну концепцію економічного життя, була запропонована школою фізіократів. Вона сформувалася у Франції в середині XVIII ст.

Фізіократи підходили до суспільства як до живого організму. У економіки - свої закони природного функціонування, які не залежать від волі і бажання людей. Закони не змінюються з часом, вони постійні.

Вони бачили в багатстві насамперед його речовинну сторону. З цієї точки зору обмін не може бути джерелом багатства. Торгівля лише переміщує речові блага, а не створює їх. Тому економічний аналіз повинен бути сфокусований на сфері виробництва. Але й не всяке виробництво збільшує багатство: речовина приростає лише там, де «працює» природа. Звідси і назва напряму. Фізіократія в буквальному перекладі з давньогрецької - влада природи або природний порядок. Чистий дохід суспільства народжується тільки в сільському господарстві, промисловість же перетворює речовину, нічого не додаючи [4].

Жменя посіяної пшениці приносить значно більше зерен, теж відбувається і при вирощуванні худоби.

Фізіократи були першими економістами. Вони заснували першу школу економічного лібералізму і були першими непримиренними критиками ідей меркантилізму, показавши, що джерелом багатства є матеріальне виробництво, а не торгівля. Фізіократи ввели в науковий обіг ряд концепцій, серед них: ідея природного порядку, об'єктивні економічні закони, чистий продукт, класи суспільства і т.д.

Для фізіократів багатство нації приростає в тому випадку, якщо існує і постійно відтворюється різниця між продукцією, яка виробляється в сільському господарстві, та продукцією, яка була використана для виробництва цієї продукції протягом року, тобто так звана земельна рента в натуральній формі. Ф.Кене називав цю різницю «чистим продуктом» і вважав єдиним «продуктивним класом» в суспільстві клас землевласників. Він стверджував, що «серед всіх засобів для придбання майна немає жодного, яке було б для людини краще, вигідніше, приємніше і пристойніше, навіть гідніше для вільної людини, ніж землеробство».

Таким чином, господарський процес представлявся фізіократам як природня гармонія, яка може бути навіть описана строго математично. Потім ця ідея отримала подальший розвиток у різних спробах побудови математично точних моделей виробництва та розподілу продукції і в сучасній економічній науці існує у вигляді численних галузевих і продуктових балансів, міжгалузевих моделей, формалізованих варіантів теорій макроекономічної рівноваги та економічного зростання.

Складовою частиною економічної теорії фізіократизму є ідея невтручання уряду в природний хід економічного життя. На думку Ф. Кене, держава повинна встановити такі закони, які б відповідали «природним законам» природи, і на цьому економічні функції держави можна буде вважати вичерпаними [3].

Фізіократи «рішуче засуджували погляди меркантилістів на економічні проблеми, що по суті стало відображенням наростаючої в країні протягом кількох десятиліть

незадоволеності станом сільського господарства». В них відображена *переконаність у необхідності переходу до фермерського господарства* як основі вільного (ринкового) механізму господарювання на принципах повної свободи ціноутворення в країні і вивезення за кордон сільськогосподарської продукції.

Методологічною платформою економічного дослідження фізіократів стала розроблена *ним і концепція про природний порядок*, юридичною основою якої є фізичні та моральні закони держави, охороняють приватну власність, приватні інтереси і забезпечують відтворення і правильний розподіл благ. Як стверджував Кене, *приватний інтерес одного ніколи не може бути відділений від загального інтересу всіх*, а це буває при пануванні волі.

Одночасно він попереджає, що верховна влада не повинна бути аристократичною чи наданою великим земельним власникам; останні, з'єднавшись разом, могли б утворити владу більш могутню, ніж самі закони, поневолити націю, заподіяти своїми честолюбними і жорстокими чварами розорення. *Він вважав за доцільне зосередити вищу державну владу в одному освіченому обличчі, що володіє знанням законів - природного порядку, - необхідних для здійснення державного керівництва* [11].

4.3 ЕКОНОМІЧНІ ВЧЕННЯ Ф. КЕНЕ ТА А. ТЮРГО

Франсуа Кене - засновник і головний теоретик школи фізіократів народився в родині французького селянина, засвоїв професію лікаря. Як блискучий лікар-хірург стає особистим лікарем самого короля. Він почав займатися економічними проблемами лише у віці 60 років. Ним були опубліковані економічні твори: «Населення», «Фермери», «Зерно», «Податки», «Економічна таблиця». Останній є його головним твором, який містить схему поділу суспільства на три основні класи:

- продуктивний клас хліборобів;
- клас земельних власників;
- «безплідний клас» - люди, які зайняті не в сільському господарстві.

Всі три громадських класи знаходяться в певній економічній взаємодії. Через механізм покупки і продажу продукції відбувається процес розподілу і перерозподілу «чистого продукту» і створюються необхідні передумови для постійного відновлення виробничого процесу, тобто відтворення. Ф.Кене бачить цей процес, який складається з наступних стадій:

- фермери-землероби орендують за гроші у землевласників землю і вирощують на ній урожай;
- власники скуповують продукти у землеробів і промислові вироби у ремісників, в результаті чого частина отриманих ними за оренду землі грошей переходить до сільських господарів і ремісників;
- фермери закупають промислові товари у промисловців;
- промисловці закупають сільськогосподарські товари у фермерів.

В результаті фермери знову отримують грошові кошти для оренди землі [3].

У теоретичній спадщині Ф. Кене важливе місце займає *вчення про чистий продукт*, який зараз називають національним доходом. На його думку, джерелами чистого продукту є земля і прикладена до нього праця людей, зайнятих в сільськогосподарському виробництві. А в промисловості та інших галузях економіки чистого збільшення до доходу не відбувається тільки зміна первісної форми цього продукту. Міркуючи так, Ф. Кене вважав промисловість і торгівлю безплідними, але не марними [11].

Побудована Кене модель вкрай спрощена. У ній відображено тільки просте

відтворення, тобто виробництво, що повторюється від циклу до циклу в незмінному обсязі, причому ціни залишаються сталими. Рух товарів обмежений внутрішнім ринком. В сільському господарстві виділяється виробництво продовольства і сировини для промисловості; вся продукція промисловості виступає як нерозчленована маса споживчих товарів.

Вірний своїй лікарській професії, Кене вважає, що економіка може перебувати у здоровому, нормальному стані, а може бути і хворою, ненормальною. Економічну діяльність він ототожнював з кровообігом, роль серця відводив сільському господарству. Здорова економіка - це економіка в стані рівноваги. Умови рівноваги і становлять об'єкт вивчення.

Теоретична концепція Кене служила йому обґрунтуванням практичних вимог до економічної політики. Оскільки весь чистий дохід дістається класу власників, на нього слід покласти весь тягар податкового тягара. Податки на заробітну плату фактично означають податки на підприємця, бо він все одно повинен забезпечити робітників мінімум коштів існування. Податки ж на підприємців без різниці, в промисловості або в сільському господарстві - можуть бути ними виплачені тільки за рахунок капіталу, що буде підривати основи простого відтворення [4].

Ф. Кене належить *перше в історії економічної думки достатньо глибоке теоретичне обґрунтування положень про капітал*. Якщо меркантилісти ототожнювали капітал, як правило, і грошима, то Ф. Кене вважав, «що гроші самі по собі являють собою марне багатство, які нічого не виробляють». За його термінологією, сільськогосподарські знаряддя, будівлі, худоба і все те, що використовується в землеробстві протягом декількох виробничих циклів, представляють «*початкові аванси*» (за сучасною термінологією - основний капітал). Витрати на насіння, корми, оплату праці працівників та інші, здійснювані на період одного виробничого циклу (звичайно до року), він відносив до «*щорічних авансів*» (за сучасною термінологією - оборотний капітал). Але заслуга Ф. Кене полягає не тільки в поділі капіталу на основний і оборотний за його продуктивною ознакою. Крім того, він зміг переконливо довести, що *в русі знаходиться поряд з оборотним і основний капітал* [11].

Подальший розвиток концепція фізіократів отримала у творчості **Анна Робера Жака Тюрго**, він доповнює розподіл суспільства на 3 класи поділенням виробників на підприємців і найманих робітників. Ділення це він не вважає початковим. Воно виникло поступово в силу економічності і старанності одних і марнотратства і лінощів інших. Саме до Тюрго сходить розвинена вже і XIX ст., концепція ощадливості як основи початкового накопичення капіталу.

Тюрго висуває пояснення, чому заробітна плата найманих робітників тяжіє до мінімуму засобів існування: причина - в конкуренції між робітниками в умовах надлишку пропозиції праці над попитом на працю.

На відміну від Кене, Тюрго визнає промисловий і торговий прибуток. Він розглядає його як процент на капітал, сам же цей відсоток виводить з земельної ренти. Капіталіст, за Тюрго, міг свої гроші перетворити на земельну власність. Значить, гроші повинні приносити такий же прибуток, як земля, яка може бути на них куплена. Але, визнаючи існування прибутку стерильного класу, Тюрго не відступає від фундаментального постулату фізіократизму, що чистий дохід створюється тільки в сільському господарстві. Промисловий і торговий прибуток Тюрго розглядає як відрахування з чистого продукту продуктивної праці [4].

Питання та завдання для контролю

1. Наведіть приклади антимеркантилістських поглядів У. Петті і П. Буагільбера.
2. Чому У. Петті і П. Буагільбер негативно розглядали роль торгівлі та торгового

капіталу в створенні національного багатства? Як ними трактується теорія вартості?

3. Що таке фізіократія? Які особливості притаманні вченню фізіократів?
4. Розкрийте суть вчення Ф. Кене про «чистий продукт».
5. Які особливості теоретичних поглядів Ф. Кене про класи і капітал?
6. Як уявляв собі Ф. Кене механізм кругообігу господарського життя? У чому історико-економічне значення його теорії відтворення?
7. Які економічні ідеї А. Тюрго показують його прихильність вченню фізіократів?
8. Роз'ясніть трактування А. Тюрго категорій «багатство», «заробітна плата», «гроші», «позиковий відсоток», «ціна».

Теми рефератів

1. Як У. Петті розглядав категорію "гроші"?
2. Як обумовлюється теорія вартості У. Петті і П. Буагільбера?
3. Де створюється "чистий продукт" відповідно до вчення Ф. Кене та охарактеризуйте його.
4. Охарактеризуйте яку працю вважає А.Тюрго єдиним джерелом усякого багатства?

Тестові питання

1. Категорію "гроші" У. Петті розглядав як прибічник:
  1. номіналістичної теорії грошей;
  2. металевої теорії грошей;
  3. кількісної теорії грошей;
  4. немає правильної відповіді.
2. У. Петті і П. Буагільбер — родоначальники теорії вартості, яка обумовлюється:
  1. витратами праці (трудова теорія);
  2. виробничими витратами (теорія витрат);
  3. граничною корисністю;
  4. витратами факторів виробництва;
  5. продуктивністю праці.
3. П'єр Буагільбер у своїх працях:
  1. обґрунтував важливість для економічної науки пізнання об'єктивних економічних законів, подібних до законів природи;
  2. показав переваги причинно-наслідкового методу дослідження економічних процесів і явищ над емпіричним, описовим;
  3. виступав за природний шлях розвитку економіки на засадах вільної конкуренції;
  4. всі відповіді правильні.

Література

1. Історія економічних вчень. Під ред. В. Автономова і др.: Навчальний посібник. - М.: ИНФРА-М, 2001.
2. Кене Ф. Вибрані економічні твори. М.: Соцекгіз, 1960.
3. Курс економіки: Підручник. Під ред. Б.А. Райзберга. - М.: ИНФРА-М, 2001.
4. Левита Р.Я. Історія економічних вчень. Курс лекцій. Catalaxu, 1998.
5. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 20.
6. Молдовану Д. Економічні доктрини, Ch.: ARC, 2003.

7. Петті У. Тракт про податки і збори. В 2-х т. / Антологія економічної класики. М.: економ, 1993. Т.1.
8. Петті У. Економічні та статистичні роботи. М.: Соцекгіз, 1940.
9. Тюрго А.Р. Вибрані економічні твори. М.: Соцекгіз, 1961.
10. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. М.: Прогресс, 1982.
11. Ядгаров Я.С. Історія економічних вчень. Підручник для вузів. - М.: ИНФРА-М, 2001.
12. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 5

КЛАСИЧНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

5.1 АДАМ СМІТ - ЗАСНОВНИК КЛАСИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ.

5.2 РОЗВИТОК КЛАСИЧНОЇ ШКОЛИ.

5.3 РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ.

Ключові слова: класична школа, концепція економічного лібералізму, засновник класичної школи, «економічна людина», «невидима рука», трудова теорія, «ціна праці», теорія народонаселення, «теорія компенсації», ліберали, консерватори, ліберальний реформізм.

5.1 АДАМ СМІТ - ЗАСНОВНИК КЛАСИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

Класична школа виникла в епоху, коли ринкова система в процесі розвитку і становлення ясніше розкрила закладений в ній потенціал саморегулювання. Тому класики виробили *концепцію економічного лібералізму*, засновану на абсолютній вірі у добродійність приватного підприємництва та проголосила ненадійність втручання держави в економіку.

Біля витоків класичної політичної економіки стояли англійський економіст Вільям Петті і французький економіст П'єр Буагільбер. Їх головна заслуга полягала у поступовому підриві старої меркантилістської догми про необхідність постійного втручання держави в економіку. Вони проклали шлях фізіократії, який проповідував економічний лібералізм.

Як відомо, на думку меркантилістів, ідеальною формою багатства є гроші (дорогоцінні метали, з яких вони виготовлені), а його джерело - товарний обіг, особливо зовнішня торгівля. У свою чергу фізіократи стверджували, що багатство полягає як у грошах, так і в корисній для життя продукції, і воно може зростати лише в сільському господарстві.

Інша - англійська - гілка класичної політекономії пішла далі фізіократів: багатство

вона ототожнювала з усім розмаїттям товарів, і не тільки сільськогосподарських.

Класична школа представлена декількома основоположниками і низкою талановитих їх популяризаторів і тлумачів. Вся так звана класична економічна школа може бути представлена принаймні п'ятьма іменами: *Адам Сміт* (1723-1790 рр.), *Давид Рікардо* (1772-1823 рр.), *Жан Батист Сей* (1767-1832 рр.), *Томас Мальтус* (1766-1834рр.), *Джон Стюарт Мілль* (1806-1873 рр.).

Історично склалося так, що майже повсюдно формування економічної науки найчастіше пов'язується з ім'ям Адама Сміта - видатного вченого-економіста кінця XVIII століття.

Засновник класичної школи розглядав економічну науку як вчення про багатство і способах його збільшення. Фундаментальна праця А.Сміта, яку побачив світ в 1776 році, так і називалася: «Дослідження про природу і причини багатства народів». А.Сміт виходить з того, що багатство нації втілено в продукції, яка споживається народом, що населяють дану країну. Чим більше співвідношення між кількістю споживаної продукції і чисельністю населення країни, тим вище рівень матеріального багатства.

Велич А. Сміта як вченого полягає в його економічних прогнозах і фундаментальних теоретико-методологічних позиціях, які більш ніж на ціле століття передбачили подальшу економічну політику багатьох держав.

Центральне місце в методології дослідження А. Сміта займає концепція економічного лібералізму, в основу якої, як і фізіократи, він поклав ідею природного порядку, тобто ринкових економічних відносин. У розумінні А. Сміта *ринкові закони кращим чином можуть впливати на економіку, коли приватний інтерес стоїть вище суспільного, тобто коли інтереси суспільства в цілому розглядаються як сума інтересів складових його осіб*. У розвиток цієї ідеї автор «Багатства народів» вводить поняття, які стали потім знаменитими «**економічна людина**» і «**невидима рука**» [9].

При поясненні економічних явищ А. Сміт виходить з припущення про незмінність природи людини. В основі всіх економічних процесів лежить егоїзм. Загальне благо стихійно складається внаслідок взаємообмеження дій окремих індивідумів, кожен з яких прагне до своєї вигоди. Економічні відносини людей не визначаються громадським договором, а формуються випадково і тому від волі окремих осіб не залежать.

А.Сміт характеризує «економічну людину», яка прагне до особистого збагачення досконалим егоїзмом, а саме: «Вона скоріше досягне своєї мети, якщо звернеться до їх егоїзму і зуміє показати їм, що в їх власних інтересах зробити для неї те, що він вимагає від них. Дай мені те, що мені потрібно, і ти отримаєш те, що тобі потрібно, - такий сенс всякої подібної пропозиції» [6].

А. Сміт підносить читачеві положення про «невидиму руку».

Сенс її полягає в пропаганді таких суспільних умов і правил, при яких завдяки вільній конкуренції підприємців і через їхні приватні інтереси ринкова економіка буде найкращим чином вирішувати суспільні завдання і приведе до гармонії особисту і колективну волю з максимально можливою вигодою для всіх і кожного. Він звертає увагу читача на те, що «кожна окрема людина має на увазі свою власну вигоду, а аж ніяк не вигоди суспільства, причому в цьому випадку, як і в багатьох інших, вона невидимою рукою направляється до мети, яка зовсім і не входила в її наміри», і що, «переслідуючи свої власні інтереси, вона часто більш дієвим чином служить інтересам суспільства, ніж тоді коли свідомо прагне зробити це» [6].

Іншими словами, «невидима рука» незалежно від волі і намірів індивідуума - «економічної людини» - направляє її і всіх людей до найкращих результатів, вигоді і до більш високих цілей суспільства, виправдовуючи як би тим самим прагнення людини-егоїста ставити особистий інтерес вище суспільного [9].

Джерело багатства, за Смітом, не обіг, а виробництво. На відміну від фізіократів, А Сміт вважає, що цінність створюється в будь-якій галузі матеріального виробництва, а не

тільки в сільському господарстві.

Сміт розрізняє в товарі два аспекти: мінову цінність і споживчу цінність. Він відкидає спробу вивести першу з другої: співвідношення мінової цінності алмаза і води не знаходиться ні в якій відповідності із співвідношенням їх споживчої цінності.

Ринкові ціни товарів, за Смітом, складаються під впливом попиту та пропозиції, тому вони відрізняються від «реальних», «природних» цін. Природна ціна товару - його мінова цінність. Вона визначається працею. Праця виступає як джерело і як міра цінності. Сміт вважав, що ціна визначається не індивідуальними витратами праці даного виробника, - а витратами, необхідними в середньому при даному стані виробництва. При цьому за один і той же час кваліфікована і проста праця створює різну за величиною цінність.

Умовою зростання багатства є підвищення продуктивності праці, яке може бути досягнуто на основі поділу праці.

Поділ праці, що представляє спеціалізацію працівників в рамках окремого підприємства, розглядається як природний шлях розвитку виробництва. Чим вище ступінь спеціалізації виробництва, тим сильніше зв'язок між ними, тим більша схильність до ринкового обміну. Якщо, за Арістотелем, в процесі обміну обов'язково виграє або продавець, або покупець, то, по А. Сміту, обмін однаково вигідний і продавцеві, і покупцеві. В основі ціни угоди, згідно А. Сміту, лежить так звана вартість, яка являє собою не що інше, як кількість праці, витраченої на виробництво товару. Таким чином, чим вище ступінь поділу праці і рівень накопичення капіталу, тим більше продукції може бути вироблено.

Якщо на ринку ціна товару виявляється вище її «природної ціни», яка визначається за витратами праці, кількістю продавців, охочих виробляти і продавати цей товар, зростає і капітал буде нагромаджуватися на підприємствах, який виробляють саме цей товар. Таким чином, «невидима рука» ринку сама відрегулює процес накопичення капіталу. Отже, всякі дії уряду з економічного регулювання слід оцінювати лише негативно, тому що вони порушують ефективну роботу «невидимої руки» ринку і призводять до сповільнення процесу накопичення капіталу і як результат - до зниження продуктивності праці [1].

«Державі потрібні лише мир, легкі податки і терпимість в управлінні; все інше зробить природний хід речей», - писав А. Сміт.

З часу А. Сміта і до наших днів користується популярністю девіз проведення економічної політики за принципом «Laissez faire», що означає:

- вільний рух робочої сили;
- вільна торгівля землею;
- скасування урядових регламентацій функціонування промисловості і торгівлі;
- свобода зовнішньої торгівлі.

А. Сміт чітко виділяє 3 основних види доходу: заробітну плату, прибуток і ренту.

Заробітна плата розглядається як єдина форма трудового доходу. Але в поясненні самої заробітної плати Сміт непослідовний. У нього співіснують два по суті взаємовиключних тлумачення цієї категорії.

Відповідно до першого, робітник отримує у вигляді заробітної плати лише частину вартості (мінової цінності), створеної його працею.

Згідно з другим, праця - такий же товар, як і всі інші, отже, він має природну ціну і коливні навколо неї ринкові ціни. Заробітна плата - це ринкова ціна праці. Нижня її межа обумовлена мінімумом засобів існування. Коли зростає багатство країни, зростає і заробітна плата, бо росте попит на працю [2].

Двоїста у Сміта і концепція прибутку. Якщо мінова цінність (вартість) створюється працею, то прибуток - відрахування з продукту праці робітників. Стоячи на цій позиції, Сміт відкидає тлумачення прибутку як оплати праці капіталіста, оскільки прибуток залежить не від величини трудових зусиль підприємця, а від розмірів його капіталу.

Аналогічна подвійність властива й поясненню ренти. Коли Сміт розглядає працю як єдиний творець вартості, рента виступає як вирахування з продукту праці, дістається землевласникові в силу їх монопольного становища власників землі. Коли ж вартість трактується як сума доходів, рента є у Сміта природною винагородою за землю, подібним винагороді за працю і за капітал [2].

5.2 РОЗВИТОК КЛАСИЧНОЇ ШКОЛИ

Своєї вершини англійська класична школа досягла у творчості **Давида Рікардо**. На порозі свого сорокаріччя він виступає з низкою робіт, які принесли йому славу знавця грошового обігу. У 1817р. виходить у світ його головна праця «Начало політичної економії і податкового оподаткування».

Рікардо свідомо і послідовно будує всю свою економічну концепцію на трудовій теорії вартості.

Праця - єдиний творець мінової цінності вільно відтворюваних товарів, тобто товарів, кількість яких може бути збільшена працею людини і у виробництві яких конкуренція нічим не обмежена.

Індивідуальні витрати праці на виробництво одиниці одного і того ж товару різні. Цінність визначається необхідними для суспільства витратами праці. Це, за Рікардом, не середні витрати, а витрати в найгірших умовах, найменш продуктивні витрати праці, якщо вони потрібні, щоб задовольнити потребу суспільства в даному товарі [2].

Не можна не погодитися з твердженням Д. Рікардо про те, що *на рівень цін товарів поряд з живою працею, яка витрачається впливає і уречевлена праця*, тобто «праця, витрачена на знаряддя, інструменти та будівлі, що сприяють цій праці».

Категорію грошей Рікардо також тлумачить з позицій трудової теорії. Цінність грошей (золота або срібла) визначається кількістю праці, витраченої на їх виробництво. Він бачить в грошах насамперед знаряддя обігу. Тому вважає, що якщо збільшити кількість грошей в обігу, то, при незмінності інших умов, вони будуть представляти той же еквівалент товарної маси, що і попередня маса грошей. Значить, кожна грошова одиниця знеціниться, тобто ціни товарів зростуть. Так Рікардо приходиться до кількісної теорії грошей, до виведення цінності грошей з їх кількості [2].

Розробляючи теорію заробітної плати, або «природну» і «ринкову ціну праці», Д. Рікардо характеризує *«природну ціну праці»* як можливість робочого утримати за свою працю себе і сім'ю, оплачуючи витрати на їжу, предмети нагальної потреби і зручності, а *«ринкову ціну праці»* як плату, яка складається з урахуванням реального співвідношення попиту і пропозиції на працю. Він писав: «При природному русі товариств заробітна плата має тенденцію до падіння, оскільки вона регулюється пропозицією і попитом, тому що приплив робітників буде постійно зростати в одній і тій же мірі, тоді як попит на них буде збільшуватися повільніше». На підтвердження свого песимістичного прогнозу Д. Рікардо додавав також, що підвищення заробітної плати буде завжди не в тій мірі, «щоб робочий мав можливість купувати настільки ж багато предметів комфорту і необхідності, скільки він купував до підвищення ціни цих товарів». Правда він робив принципову обмовку, що доказувана ним *тенденція заробітної плати до падіння може мати місце тільки в умовах «приватної та вільної ринкової конкуренції» і коли заробітна плата не буде контролюватися втручанням законодавства»* [5].

Неоднозначні судження висловив Д. Рікардо у зв'язку з формуванням, динамікою і перспективою зростання *прибутку* підприємців. З цього приводу він знову виходив з сумнівного положення про те, «прибуток має природну тенденцію падати, тому що з

прогресом суспільства і багатства, яким потрібна додаткова кількість їжі отримується з витратами все більшої і більшої праці». Однак тут же він цілком правомірно додав, що ця тенденція призупиняється завдяки вдосконаленням у машинах і відкриттів в агрономічній науці, які дозволяють зберегти частину праці і таким чином знизити ціну предметів першої необхідності робітника.

Важливу роль зіграв Д. Рікардо в розробці теорії ренти. Його концепція про ренту зберігає свою актуальність і в наш час. Головні її ідеї полягають в тому, що *рента* завжди *платиться за користування землею*, оскільки її кількість небезмежна, якість - неоднакова, а із зростанням чисельності населення обробці починають підлягати нові ділянки землі, гірші за своєю якістю і розташуванням, витрати праці на якій визначаються вартістю сільськогосподарської продукції. Як пояснював Д. Рікардо, «не тому хліб дорогий, що платиться рента, а рента платиться тому, що хліб дорогий», а сама «рента не є складовою частини ціни товарів». Переконливі і названі ним *рентоутворюючі фактори*: неоднаковий природний потенціал учасників (родючість) і різна віддаленість цих ділянок від ринків, де може бути реалізована отримувана з них товарна продукція [9].

Д. Рікардо визнавав закон вартості фундаментом політичної економії, а норму прибутку - стимулом капіталізму.

Яскравий, своєрідний внесок в економічну науку вніс представник класичної школи англієць **Т.Мальтус**. Трактат Т.Мальтуса «Досвід про закон народонаселення», опублікований в 1798 році, зробив і робить на публіку, яка читає таке потужне враження, що дискусії про цю роботу ведуться по теперішній час.

У XVIII-XIX століттях теорія Т. Мальтуса стала відома головним чином завдяки тому, що її автор вперше запропонував спростування широко розповсюдженого тезису про те, що шляхом соціального реформування людське суспільство може бути вдосконалено. Для економічної ж науки трактат Т. Мальтуса цінний тими аналітичними висновками, які були згодом використані іншими теоретиками класичної та деяких інших шкіл [1].

Мальтус проголосив, що головна і постійна причина бідності не в поганому правлінні і не в нерівномірному розподілі багатства, а в диспропорції між убогістю природи і зростанням потреб населення. Мальтус - жорсткий песиміст. Виробництво, стверджує він, зростає в арифметичній прогресії, а населення - в геометричній, подвоюючись кожну чверть століття. Докази, що наводяться Мальтусом, як показала практика слаборозвинених країн, носила ненадуманий характер [2].

Відносно низькі темпи приросту продуктів харчування Т.Мальтус пов'язує з дією так званого закону спадної родючості ґрунтів. Сенс цього закону складається в тому, що кількість земельних угідь, придатних для сільськогосподарського виробництва, обмежена. Обсяг виробництва може зростати лише за рахунок екстенсивних факторів, і кожна наступна земельна ділянка включається в господарський обіг все з більшою кількістю витрат, природна родючість кожної наступної земельної ділянки нижча, ніж попередньої, а тому загальний рівень родючості всього земельного фонду в цілому має тенденцію до зниження. Прогрес у галузі технології сільськогосподарського виробництва взагалі йде дуже повільно і не здатний компенсувати зниження родючості.

З такої постановки проблеми в принципі можна зробити абсолютно різні висновки. Деякі коментатори і тлумачі Т.Мальтуса побачили в його теорії людиноненавистницьку доктрину, яка виправдовує злидні і закликає до війни як методу ліквідації зайвого населення. Інші вважають, що Т.Мальтус заклав теоретичні основи політики «планування сім'ї», яка широко використовується в останні тридцять років у багатьох державах світу. Сам же *Т.Мальтус* лише всіляко підкреслював тільки одне - необхідно кожній людині піклуватися про себе самій і повністю відповідати за свою необачність [1].

Жан Батист Сей - послідовний і значний *продовжувач творчої спадщини А. Сміта* у першій третині XIX ст. у Франції, абсолютизувавший ідеї свого кумира про

економічний лібералізм, стихійний ринковий механізм господарювання.

Сей створив свою концепцію, яка зіграла важливу роль у розвитку економічної теорії.

За Сеєм, виробництво створює не матерію, а корисність, корисність же повідомляє предметам цінність. Надалі Сей корисність розглядає як послугу, що надається.

У створенні корисності беруть участь три фактори: праця, капітал і земля. Кожен з цих факторів робить свою послугу, отже, вносить свій внесок у створення цінності. Величина цього внеску визначається тільки на ринку. Розмір заробітної плати характеризує те, що створено працею, відсоток - те, що створено капіталом, земельна рента - те, що створено землею [2].

Підприємницький прибуток Сей відносить до заробітної плати: це оплата висококваліфікованого праці, пов'язаної з талантом і відповідальністю організатора і керівника виробництва.

Фігурі підприємця Сей надає особливе значення. Саме підприємці комбінують виробничі послуги задля задоволення споживчого попиту. Вони створюють попит на продуктивні блага і пропозицію споживчих благ. Через них іде розподіл багатства.

Сей - автор так званої «теорії компенсації». За часів Сея витіснення робітників машинами стало досить поширеним явищем. За Сеєм, така ситуація тимчасова. В кінцевому рахунку впровадження машин веде до розширення виробництва і збільшення зайнятості.

Можливо, що найбільший вплив на подальший розвиток економічної науки Сей зробив своєю теорією ринків. Вона спирається на тезу, яка проголошена ще фізіократами: «Продукти купуються на продукти». Ринок - це обмін товарів на товари, а гроші служать тільки посередником у цьому обміні. Але Сей, розвиваючи цю думку, робить чотири висновки, що становлять суть його теорії. Перший висновок: оскільки кожен продавець одночасно є покупцем, загальна криза збуту неможлива - можливі лише приватні диспропорції. Чим більше в країні виробників, чим багаточисельне виробництво, тим легше збут. Другий висновок: кожен зацікавлений в благополуччі всіх, процвітання одного виробництва сприятливо для всіх інших виробництв. Третій висновок: імпорт сприяє збуту вітчизняних товарів, бо за іноземні товари ми повинні платити нашими. Четвертий висновок: ті верстви, що тільки споживають, нічого не виробляючи, не сприяють багатству країни, а розоряють її [2].

Таким чином, Сей, вивчаючи проблему реалізації товарів, прийшов до висновку, що в умовах ринкової економіки загальні кризи надвиробництва неможливі. Можуть траплятися лише часткові тимчасові збої. Аргументи на користь його закону прості: коли індивід виробляє товар, він ставить перед собою мету отримати на обмін інший товар. «Пропозиція створює свій власний попит», - укладає Сей. Все, що виробляється, то і реалізується, оскільки збільшення виробництва обумовлює відповідне розширення ринку збуту. Сукупна пропозиція і сукупний попит рівні, а тому можливі лише часткові і випадкові невідповідності, викликані низьким урожаєм, появою нової, незнайомої ринку продукції і т.д. Всі ці розбіжності минути і вирішуються самі по собі, автоматично [4].

Доходи

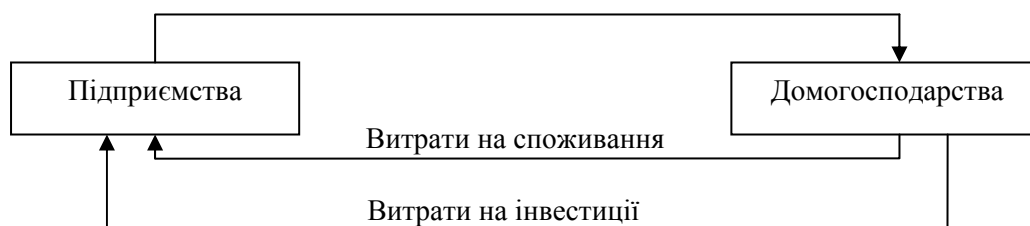

Схема економічного кругообігу за «законом Сея»

Схема проста: підприємства виробляють товари та розподіляють доходи домогосподарствам (заробітна плата, прибуток, відсоток). У свою чергу домогосподарства набувають споживчі блага, решта зекономлених доходів також повністю витрачається, але вже під виглядом інвестицій. І якщо всі доходи, переходячи від підприємств до домогосподарств, витрачені повністю, то кругообіг не переривається і кризи неможливі [4].

5.3 РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

Спочатку класична школа висунула ідею суспільного прогресу, який заснований на «невидимій руці» ринку, вільної конкуренції та невтручання держави в господарське життя.

Однак всупереч очікуванням лібералів економічний прогрес супроводжувався гострими соціальними конфліктами. Промислова революція і зростання багатства націй викликали швидке зростання нового класу знедолених - найманих робітників. Посилювалася поляризація суспільства: багаті ставали багатшими, бідні - біднішими. Це було зовсім не те, на що розраховували багато послідовників А. Смита, які вірили його початковій ідеї - що інтереси приватних осіб не суперечать суспільному благу, що «невидима рука» ринку забезпечить соціальну гармонію.

Перспективи суспільного розвитку вимагали нового перегляду. Цей ідеологічний виклик мав різноманітні наслідки: стався розкол в самому ліберальному таборі, виникла впливова альтернативна ідеологія - соціалізм, пошвалялися консервативні суспільні настрої, які шукали опору в традиціях минулого - їх виразником в економічній думці стала історична школа.

На початку XIX ст. в Англії, де ліберальні ідеї набули найбільшого поширення, почало проявлятися політичне розмежування між *лібералами* і *консерваторами*.

Прихильники лібералізму все частіше ставали перед складним для них вибором між вірою у вільну конкуренцію і прагненням до суспільного блага. Саме в цей період в рамках лібералізму виявилось дві тенденції. Для однієї - радикальної, або *фритредерської* (від англ. Free trade - свобода торгівлі), - головними були принципи вільного підприємництва і невтручання держави в економіку; для другої – *реформістської* - курс на поєднання ліберальних цінностей з активною роллю держави у вирішенні соціальних проблем.

Головним ідеологом ліберального реформізму виступив великий представник класичної школи *Джон Стюарт Мілль* (1806-1873 рр.).

Ліберальний реформізм Дж.Ст. Мілля був заснований на вірі в можливість поступово, засобами розумного законодавства трансформувати сучасний йому капіталізм в більш справедливе і гуманне суспільство. Багато інших критиків капіталізму не розділяли цієї віри і з різним ступенем радикальності наполягали на необхідності змінити саму основу цього суспільства. Альтернативний капіталізму тип суспільного устрою, заснований на запереченні або істотному обмеженні приватної власності, звичайно визначали як *соціалізм* або *комунізм*. В середині XIX ст. обговорювалася безліч різноманітних проектів такого суспільства і, відповідно, версій соціалістичної ідеології. Основні аргументи соціалістів проти капіталізму не виходили за рамки ідей, які вироблені економістами-класиками. Це була критика двоякого роду: *етична*, яка відкинула капіталізм як несправедливе суспільство, і *функціональна*, яка робила упор на його нераціональність [9].

Перші судження і трактування соціалізму і соціалістичного устрою суспільства

серед великих представників класичної політичної економії належать Дж. С. Міллі. Але при всій доброзичливості до «соціалізму» він принципово відмежовується від соціалістів в тому, що соціальна несправедливість нібито пов'язана з правом приватної власності як такої. На його думку, завдання полягає лише в *подоланні індивідуалізму і зловживань, можливих у зв'язку з правами власності*.

Ідеї активізації участі держави в соціально-економічному розвитку суспільства і пов'язані з цим реформи охоплюють в працях Дж.С. Мілля багато проблем. Так, він пише, що державі доцільно орієнтувати центральний банк на зростання (підвищення) банківського проценту, оскільки за цим піде приплив в країну іноземного капіталу і підсилення національного валютного курсу і відповідно буде відвернений витік золота за кордон [3].

І для того, щоб без ліквідації *"системи приватної власності"* забезпечити її поліпшення він звертається до можливостей держави зокрема створення інфраструктури, розвитку науки, скасування законів, що забороняють діяльність профспілок чи обмежують їх, і т.д. [9].

Головні положення його реформ, можна звести до трьох наступних позицій:

- знищення найманої праці за допомогою кооперативної продуктивності асоціації;
- соціалізація земельної ренти за допомогою земельного податку;
- обмеження нерівності багатства за допомогою обмеження права успадкування.

Таким чином, Дж. С. Мілль готує теоретичне обґрунтування для проведення соціальних реформ суспільства.

Питання та завдання для контролю

1. У чому сутність концепції А. Сміта про «економічну людину» і «невидиму руку»?
2. Які положення обґрунтовує А. Сміт у своїй теорії поділу праці?
3. Які класи виділяв в суспільстві А. Сміт? Порівняйте його позицію з цієї проблеми з фізіократичною.
4. Охарактеризуйте теоретичні позиції А. Сміта про заробітну плату, прибуток і капітал.
5. Наведіть судження Д. Рікардо з приводу категорій «вартість» і «капітал», доходів основних класів суспільства і грошей.
6. Дайте оцінку висловлюванням Д. Рікардо про тенденції заробітної плати і прибутку до зниження в умовах «приватної та вільної ринкової конкуренції».
7. Чим обумовлено положення Д. Рікардо про те, що «рента не є складова частина ціни товарів».
8. Покажіть суперечливість трактувань А. Сміта з приводу категорії «вартість».
9. У чому суть та основні положення «закону Сея»?
10. Чи правомірне трактування Ж.Б. Сея про походження доходів підприємців?
11. Які основні ідеї книги Т. Мальтуса «Досвід про закон народонаселення» і в чому їх значення для економічної науки?
12. У чому полягає сенс реформаторських ідей Дж.С. Мілля?

Теми рефератів

1. Чим зумовлена вартість товарів у розвиненому суспільстві відповідно до поглядів А. Сміта.

2. Яка з людських властивостей, за А. Смітом визначає економічну поведінку людини та опишіть її.
3. Які причини породжують тенденцію норми прибутку до зниження відповідно до поглядів Д. Рікардо.
4. У чому полягає прихильність Д. Рікардо до концепції економічного лібералізму.

Тестові питання

1. Засновником класичної політекономії у Франції був:

1. Франсуа Кене;
2. П'єр Лепезан де Буагільбер;
3. Давид Рікардо.

2. Головним економічним твором А. Сміта було:

1. «Дослідження про природу і причини багатства народів»;
2. «Основи політичної економії»;
3. «Принципи економічної політики».

3. Окрему людину А. Сміт досліджує як:

1. Робінзона Крузо;
2. економічну людину;
3. людину яка діє за принципом «людина-людині вовк».

4. Людське суспільство А. Сміт розглядає як:

1. гармонійне суспільство;
2. мінову спілку;
3. врівноважене суспільство.

Література

1. Курс економіки: Підручник. Під ред. Б.А. Райзберга. - М.: ИНФРА-М, 2001.
2. Левита Р.Я. Історія економічних вчень. Курс лекцій. Catallaхy, 1998.
3. Мілль Дж.С. Основи політичної економії і деякі аспекти їх застосування до соціальної філософії. У 3-х т. М.: Прогресс, 1980-1981.
4. Молдовану Д. Економічні доктрини, Ch.: ARC, 2003.
5. Рікардо Д. Начала політичної економії і оподаткування // Соч. т. 1. М., 1955.
6. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. М.: Соцекгіз, 1962.
7. Сей Ж.Б. Тракт політичної економії. М., 1896.
8. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. М.: Прогресс, 1982.
9. Ядгаров Я.С. Історія економічних вчень. Підручник для вузів. - М.: ИНФРА-М, 2001.
10. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 6 ІСТОРИЧНА ШКОЛА

6.1 ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ І ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ.

6.2 ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКИЙ ПРОТЕКЦІОНІЗМ.

Ключові слова: «німецька історична школа», стадії національної економіки, протекціонізм, гармонійний розвиток економіки.

6.1 ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ І ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ

У період об'єднання німецьких земель в єдину державу, тобто в середині XIX ст., виникло ще одне альтернативне класичній політичній економії направлення економічної думки, яке отримало назву «історична школа Німеччини» або, що одне і те ж, «німецька історична школа».

Автори-класики, в основному англійці і французи, захищали принципи вільного обміну і намагалися довести, що міжнародна торгівля за будь-яких обставин вигідна для всіх. Насправді ж життя доводило, що, оскільки країни перебували на різних рівнях економічного розвитку, від вільного обміну об'єктивно виграла Англія, що стала «всесвітньою майстернею», а також і Франція. Реакція з боку менш розвинених країн, з погляду економістів, які захищали їхні інтереси, була неминуча.

З теоретичної точки зору, національна реакція на класичний лібералізм мала обмежений характер, в тому сенсі, що були поставлені під сумнів або вважалися помилковими лише деякі концепції економічного лібералізму. Проте ця реакція була суворою і категоричною. Її метою є захист інтересів «молодих» держав, насамперед США, Німеччини та Японії [5].

На початку XIX ст. маленькі німецькі держави (більше 360), хоча і об'єднані у політичну федерацію, були розділені між собою різними митними бар'єрами. У той же час більшість з них мали відкриті кордони з іншими державами, в результаті країна була завалена англійською мануфактурною продукцією, більш якісною і дешевою. Постало питання про анулювання митних обмежень між німецькими державами і захист зовнішнього ринку від засилля закордонних товарів. Потрібно було і теоретичне обґрунтування такої політики. Ця місія випала на долю Ф. Ліста (1789-1846), який вважається попередником історичної школи. Сутність його вчення добре передає назва головної праці: «Національна система політичної економії» (1841). Ф. Ліст критикував англійську класичну школу за «космополітизм», який він бачив у спробі створення універсальної економічної концепції, так само придатною для всіх країн і народів. Ф. Ліст зазначав, що кожна нація має свій шлях економічного розвитку, економіка окремих країн підпорядковується власним законам. Ось чому «історичну школу» називають ще доктриною економічного націоналізму.

Сутність його вчень зводиться до таких положень, як:

- особлива і значна роль для економічної науки історичного методу;

- характеристика політичної економії не як універсальної, а національної науки;
- облік впливу на національне господарство не тільки економічних, але й природно-географічних, національно-історичних та інших неекономічних передумов;
- визнання громадського інтересу нації вище особистого інтересу індивідуума [3].

Добробут нації визначається не кількістю створеного товарного багатства, як стверджувала класична школа і її епігони, а ступенем розвитку продуктивних сил. Здатність створювати багатство нескінченно важливіше самого багатства. Вирішальна продуктивна сила - заводська промисловість. Але, якщо Сміт і Рікардо вважали продуктивною працею тільки працю в матеріальному виробництві, то Ф. Ліст визначає продуктивною будь-яку працю, яка прямо або побічно сприяє створенню багатства. Тому в продуктивні сили він включає і державні інститути, і систему освіти, і науку, і пресу і політичні та економічні реформи, які міняють хід розвитку суспільства [3].

Ф. Ліст заперечує наявність об'єктивних загальних і універсальних законів, які мають силу для всіх країн та часів.

Він стверджує, що економіка кожної країни розвивається відповідно до своїх власних законів, які залежать від таких факторів як конкретна історія даного народу, його традиції і звичаї, чинне законодавство. Ф. Ліст прокламує необхідність історичного підходу до економіки. У поступальному русі національної економіки він виділяє п'ять стадій: дикість, пастушу стадію, землеробську, землеробсько-мануфактурну і землеробсько-мануфактурно-комерційну. Досягнення останньої, вищої стадії вимагає державного захисту, «виховного протекціонізму», що має на меті створення єдиного національного ринку, усунення внутрішніх бар'єрів і, в той же час, захист від придушення національного господарства більш розвиненими, більш потужними продуктивними силами інших держав. Протекціонізм закінчений для індустрії, але він не повинен поширюватися на сільське господарство. Такий захист аграрного сектору привів би тільки до подорожчання сировини і продовольства, що завдало б шкоди вітчизняній промисловості. Повна свобода торгівлі стане можливою лише у віддаленому майбутньому, коли всі нації будуть стояти на одному ступеню розвитку, зникне загроза війн, народи придуть до спільної згоди [3].

6.2 ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКИЙ ПРОТЕКЦІОНІЗМ

Найбільш розвинені сьогодні країни - США, Німеччина, Японія - протягом багатьох десятиліть і навіть століть дотримувалися політики найжорстокішого і категоричного протекціонізму, захищаючи себе в практичному і теоретичному плані від конкуренції розвинених на той час країн. Наприклад, США запровадили певні протекціоністські заходи відразу ж після проголошення незалежності (1776), прагнучи позбавитися нерівній британській конкуренції. Найвідомішими американськими економістами, які розвинули і застосували до конкретних умов ідеї доктрини економічного націоналізму, були А. Гамільтон (1757-1804), Х. Кері (1793-1879) і дещо пізніше С. Паттен (1852-1922) [5].

У центрі уваги як німецького, так і американського націоналізму також знаходиться захист національних економічних інтересів та критика принципу вільної торгівлі. Наприклад, Кері вважав, що ідея англійських авторів про міжнародний поділ праці була націлена на розподіл країн на промислові та аграрні, на монополізацію промислового виробництва однією країною або обмеженою групою країн. Він вважав, що теорія вільного обміну є всього лише інструментом всесвітнього британського панування. Захищаючи ідеї протекціонізму, Кері одночасно був прихильником теорії «гармонії

інтересів» в економіці, тобто комплексного продуктивного суспільства, в якому добре розвинені всі галузі економіки, як промисловість, так і сільське господарство. Між країнами має бути певний розподіл праці, але воно не повинно вести до їх поділу на промислові, аграрні, торгівельні і т.п. [5].

Вважаючи, що метою кожної нації має бути гармонійний розвиток економіки, Кері стверджував, що держава повинна проводити політику протекціонізму постійно, а не тимчасово, як пропонував Ф. Ліст. Причому ця політика повинна застосовуватися не тільки по відношенню до промислової, але і до сільськогосподарської продукції і це є ключовою умовою підтримки «гармонії інтересів» у суспільстві.

С. Паттен у своїй знаменитій праці «Економічні основи протекціонізму» (1890), захищаючи ідеї побудови комплексної економіки, переконливо довів, що одностороння спеціалізація економіки, запропонована класичними авторами, збіднює країну [5].

Запитання і завдання для контролю

1. Що зумовило подібного роду назву цього напрямку економічної думки?
2. Сформулюйте сутність методологічних особливостей історичної школи Німеччини.
3. У чому сутність запропонованого Ф. Лістом протекціонізму.
4. У чому полягають особливості північноамериканського протекціонізму.
5. Які передумови зумовили зародження історичної школи Німеччини?

Теми рефератів

1. Північноамериканський протекціонізм та його характеристика.
2. Ф. Ліста та його наукові праці.

Тестові питання

1. До засновників «Історичної школи» в Німеччині в першій половині XIX ст. необхідно віднести:

1. Карла Кніса;
2. Вільгельма Рошера;
3. Бруно Гільдебранта.

2. Перу видатного вченого Генрі Чарлза Кері належать наступні праці:

1. «Принципи політичної економії»;
2. «Підвалини соціальної науки»;
3. «Керівництво до соціальної науки».

Література

1. Всемирная история экономической мысли. Т. 1-5 М.: «Мысль», 1994.
2. Лист Ф. Национальная система политической экономии. СПб., 1891.
3. Левита Р.Я. История экономических учений. Курс лекций. Catallaxy, 1998.
4. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. М.: Дело, Вита-Пресс, 1996.
5. Молдовану Д. Экономические доктрины, Ch.: ARC, 2003.
6. Ядгаров Я.С. История экономических учений. Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2001.
7. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 7 ЕКОНОМІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ РАНЬОГО СОЦІАЛІЗМУ

7.1 ЗАРОДЖЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ІДЕЙ.

7.2 ЕКОНОМІЧНІ ІДЕЇ АВТОРІВ УТОПІЧНОГО СОЦІАЛІЗМУ

7.3 ДРІБНОБУРЖУАЗНИЙ СОЦІАЛІЗМ СІСМОНДІ І

ПРУДОНА

Ключові слова: соціалізм, утопісти, ідеалісти, капіталізм, рикардінці, лібералізм, колективізм.

7.1 ЗАРОДЖЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ІДЕЙ

За розумну економічну діяльність, соціальну рівність, помірність у доходах і споживанні виступають релігії, починаючи з іудаїзму і буддизму і закінчуючи християнством і ісламом. А доктрина «соціальної справедливості» завжди була у пошуку «правильної ціни» і «правильної заробітної плати». Соціалізм як реакція на несправедливості феодалізму і особливо - на недоліки та суперечності зароджуваного капіталізму, виник лише в кінці XVIII на початку XIX століть.

Економічна наука завжди висловлювала економічні інтереси певних класів або соціальних прошарків. Незважаючи на декларацію пошуку об'єктивної істини, класичний лібералізм теж аналізував економічні процеси з точки зору інтересів капіталу. А. Сміт і Д. Рікардо вважали, що значна диференціація виробників, збагачення одних і тимчасове розорення інших в умовах свободи економічних агентів неминучі і природні. Крім того, вони сформулювали «природний закон», згідно з яким реальна заробітна плата не може перевищувати мінімум засобів існування. Таким чином, класики виправдовували в якійсь мірі не тільки майнову диференціацію, але і злидні. Дійсно, в країнах, які перші стали на шлях капіталістичного розвитку, умови праці та життя стали нестерпними. Так, в одній з областей Франції в 1846 р. було проведено соціологічне спостереження, яке показало, що з 60000 працівників 13000 - це діти, які змушені з 10-річного віку працювати по 16 годин на добу.

Отже, таке становище, як і теорія, виправдовуючи його, неминуче повинні були викликати відповідну реакцію. Виникла необхідність наукового пояснення економічних процесів, які відбуваються з точки зору інтересів праці, найманих робітників, дрібних виробників, матеріальне становище яких у першій половині XIX століття продовжувало погіршуватися.

Епохою раннього соціалізму прийнято вважати першу третину XIX століття. Саме в цей час сформувалося декілька напрямків соціалістичної думки. Вони розрізнялися уявленнями про майбутнє ідеального суспільства його економічної і соціальної організації, але їх об'єднувало критичне ставлення до капіталістичної системи господарювання. Якщо Сміт і Рікардо бачили в капіталізмі «природний порядок», то соціалісти розцінювали його як щось суперечливе природньому порядку і не забезпечуюче ні справедливого розподілу багатства, ні ефективного використання матеріальних і людських ресурсів [1].

Парадоксально, але в основі нової течії економічної думки, яка засуджує майнову нерівність, експлуатацію слабкого сильним, лежала концепція класичного лібералізму, а саме - теорія трудової вартості. Адже, якщо в основі вартості лежить праця, то їй і повинна належати створена вартість [2].

Оскільки багатство, тобто вартість, створюється лише працею, капітал не має ніяких прав на її привласнення. Працівник змушений безоплатно віддавати частину своєї праці, за рахунок чого формуються прибуток капіталістів, рента землевласників.

Була необхідна доктрина, яка обґрунтувала б вирішальне право робітників на результати праці і навчила б, як здійснити цю зміну. Так виникла соціалістична доктрина. У загальних рисах її сутність зводиться до засудження капіталізму, в першу чергу його економічної основи - приватної власності - і заміна її колективною або державною власністю.

Замість повної економічної свободи та індивідуальної ініціативи, проповідованої класиками, соціалісти проголошують пріоритет колективу або державі [2]. Соціалістична доктрина включає такі школи:

- школу ідеалістичного (утопічного) соціалізму;
- дрібнобуржуазний соціалізм;
- марксизм або «науковий соціалізм»;
- «християнський соціалізм»;
- «демократичний соціалізм».

Перші дві школи відносять до раннього соціалізму.

7.2 ЕКОНОМІЧНІ ІДЕЇ АВТОРІВ УТОПІЧНОГО СОЦІАЛІЗМУ

Автори-класики були впевнені, що капіталістична економіка вічна, вічні і закони, за якими вона розвивається. Утопічні соціалісти, проте, були першими, хто показав мінущий характер капіталізму і зажадав його заміни іншим, більш справедливим ладом, без експлуатації людини людиною, без злиднів одних і розкоші інших. Вони стверджували, що в майбутньому суспільстві зникнуть приватна власність і анархія виробництва, тому що економічні процеси стануть розвиватися відповідно до заздалегідь розроблених програм.

Для утопічного соціалізму період, пов'язаний з завершенням промислового перевороту в першій половині XIX ст. знаменний осмисленням нових економічних реалій, які знайшли своє відображення в розробках лідерів цієї школи економічної думки, і перш за все Р. Оуена (1771-1858) в Англії та К. Сен-Сімона (1760-1825) і Ш. Фур'є (1772-1837) у Франції. Саме ці автори та їхні послідовники стали пов'язувати свої ідеї зі сформованими до початку XIX ст. економічними умовами і принципами політичної економії класичної школи, які панували тоді. Зокрема, вони, як і класики, мають на меті подальше прискорення технічних винаходів і наукових відкриттів і зростання суспільного виробництва, вважаючи це головною метою економічної політики.

Однак на відміну від класиків, соціалісти-утопісти епохи промислового перевороту не сприймають (Р. Оуен) або критикують (К. Сен-Сімон і Ш. Фур'є) інститут приватної власності, а також засуджують ідею і практику економіки нічим не обмеженої свободи конкуренції, вбачаючи в останній причину не тільки експлуатації людини людиною, але і неминучою монополізацією господарського життя і, відповідно, економічних криз [8].

Соціалісти-утопісти заперечують як можливість еволюційних соціально-економічних перетворень на краще, так і необхідність революційної, тобто

насильницької, ломки «експлуатаційного» суспільства. Їх доктрини, базуються як і раніше на агітації та пропаганді ідеї соціальної справедливості, притаманної соціалізму, в природний характер якого ніби-то досить повірити, щоб усім світом відразу відмовитися від несправедливого сьогодення.

Соціалісти-ідеалісти були впевнені, що люди за своєю природою добрі, що багаті схильні до того, щоб добровільно поділитися частиною свого багатства з бідними. Для цього достатньо лише декількох прикладів, гідних наслідуванню і їх пропаганда. До нового суспільства можна прийти без революцій і політичної боротьби. Єдиний метод зміни світу - письмова і усна пропаганда ідей та моделей нового суспільства, а також особистий приклад [2].

Головним пороком капіталістичного суспільства Сен-Сімон вважає роздробленість і анархію виробництва. Ця анархія - неминучий наслідок економічної свободи, яка базується на індивідуалізмі приватних власників. У суспільстві індустріалів велика промисловість буде управлятися з єдиного центру, функціонувати за єдиним планом, яка буде розроблена вченими. Планування охопить як виробництво, так і розподіл продукції в масштабі країни [6].

Сен-Сімон не висував вимоги заміни приватної власності суспільною. У його системі зберігається приватна капіталістична власність, існує частка, яка централізовано виділяється з суспільного продукту на винагороду за капітал. Обов'язкові для капіталістів умови - особиста праця, участь у виробництві і підпорядкування загальному плану [1].

Фур'є засуджує капіталізм, перш за все, за протиріччя між інтересами багатой меншості і бідної більшості. Існуючий лад, на його думку, не здатний забезпечити добробут всього населення, бо приватна власність породжує анархію, конкуренцію, що тягне за собою нечуване марнотратство сил і засобів. Експлуатацію робітників він бачить, перш за все в їх брехні як покупців. З бідністю основної маси покупців і зосередженням товарів у руках купки багатіїв-підприємців, що діють в умовах господарської анархії, Фур'є, пов'язує еко-номічні кризи [1].

Майбутнє суспільство Фур'є уявляє собі як ряд самоврядних невеликих громад (до 2 тисяч чоловік), які він називає фалангами. Вирішальну роль у фаланзі грає землеробство, промисловість - служить їй доповненням. У рамках фаланги ліквідується приватна власність на засоби виробництва, всі роботи виконуються за планом [7].

Необхідні для організації фаланг кошти повинні дати капіталісти, які, увійшовши до числа членів фаланги, одночасно стануть її акціонерами. Весь виробничий продукт, у зв'язку з цим ділиться між працею, акціонерним капіталом і знаннями у відповідності 5:4:3 [1].

Так само як і соціалісти-рікардіанці, спиралися на трудову теорію вартості, але, на відміну від них, вважав, що в існуючому суспільстві ця теорія не реалізується, закон вартості не діє. Цінність при капіталізмі вимірюється не працею, а грошима. Гроші не відображають справжньої цінності і це призводить до того, що працююча людина не отримує справедливої винагороди. Гроші повинні бути замінені квитанціями, які засвідчують, скільки праці витратив робітник на виготовлення товару. Оуен спробував організувати «базар справедливого обміна», на якому кожен товаровиробник міг підібрати собі рівноцінний за трудовим змістом інший товар. Спроба закінчилася крахом [1].

На відміну від Фур'є і Сен-Сімона, Оуен - принциповий противник приватної власності, виділення капіталу його частки і т. п. Приватна власність шкідлива для всіх, в тому числі і для багатих. Принцип особистої зацікавленості, вважає Оуен, вже зжив себе. В основу нового суспільства слід покласти спільну працю, спільну власність, рівність у правах та обов'язках.

Оуен називав пропагований їм економічний устрій соціалізмом. Його осередком він вважав кооперативну громаду. В організації кооперативів велику роль повинні зіграти тред-юніони, викупуваючи підприємства у приватних власників і передаючи їх

добровольцям-кооператорам. Держава не повинна виступати як власник; її завдання - допомогти кооперативам в наданні пільгових кредитів. З часом, по Оуену, кооперативи доведуть свою високу ефективність і охоплять всю країну [1].

7.3 ДРІБНОБУРЖУАЗНИЙ СОЦІАЛІЗМ СІСМОНДІ І ПРУДОНА

Відомі французькі економісти Сісмонді (1773-1842) і Прудон (1809-1865) критикували капіталізм і доктрину класичного лібералізму, виступаючи за специфічний, дрібнобуржуазний соціалізм, в якому визначальна роль відводилася дрібним товаровиробникам. Їх економічна теорія може бути поміщена між класичним лібералізмом і утопічним соціалізмом. Приймаючи концепцію економічного лібералізму як гарантію політичної демократії, вони відкидають ідею саморегулювання ринкової економіки, на яку спираються принцип «невидимої руки» і «закон Сея». Будучи прихильниками економічних та політичних свобод, вони виправдовували державне втручання в економіку і підтримували повернення до дрібного виробництва, за що були названі економістами-романтиками [2].

Сісмонді був першим економістом, який поставив проблему криз надвиробництва в центр досліджування. Послідовники англійської класичної школи, крім Мальтуса, не надавали істотного значення питанням реалізації. Сісмонді доводить неминучість криз надвиробництва внаслідок присутнього капіталізму суперечності між виробництвом і споживанням. Виробництво зростає, а споживання падає (під споживанням Сісмонді має на увазі тільки особисте споживання).

Капіталістичну систему з її прагненням до безграничного зростання виробництва і, в той же час, зниженням життєвого рівня Сісмонді вважає неприродною. Але він протиставляє їй не соціалізм, а дрібне товарне виробництво. Його програма: роздроблення промислового і сільськогосподарського виробництва на якомога більшу кількість самостійних підприємств, роздроблення власності на капітал, співучасть робітників в господарській справі [1].

Сісмонді доводить, що рівність доходів не є ні можливим, ні необхідним, виступаючи тільки проти великої приватної власності, що породжує надмірні доходи. Його ідеал - дрібна приватна власність. У цьому контексті він засуджує машинізацію і впровадження у виробництво нововведень. Засуджуючи принцип «laissez-faire», що лежить в основі поділу суспільства на «жебраків і багатих», він вимагає втручання держави в економічне життя для захисту духовних цінностей і попередження розорення дрібних товаровиробників. Сісмонді виступає, в першу чергу, проти тези лібералів про вільну конкуренцію. Не гармонію інтересів, не достаток приносить застосування цього принципу, як стверджують класики, а концентрацію багатства в руках одних і збіднення інших. Він відхиляє тезу Сміта про те, що особисте збагачення людини сприяє процвітанню суспільства в цілому [2].

Реформаторські ідеї П. Прудона містять чимало спільного, що зближує його з С. Сісмонді. Це видно з таких його ідей, як [8]:

- співчутливе ставлення до положення в суспільстві так названих «третьох осіб», тобто селян, ремісників, кустарів;
- визнання пріоритетної ролі в економіці «дрібної власності і дрібного виробництва»;
- дотримання принципу соціальної справедливості, що розуміється як можливість «давати кожному рівну частину благ ... діяти відповідно до інтересів суспільства »;

- виключення із законодавства принципу нерівності винагороди «під приводом нерівності здібностей»;
- недопущення «ніякої концентрації капіталу або доходів в руках однієї людини, ніякої експлуатації праці, ніякого пограбування».

У 1840р. з'являється одне з кращих його творів «Що таке власність?», в якому міститься знаменита фраза «власність є крадіжка». Ніхто до нього так жорстко і аргументовано не критикував приватну власність. Він вважав її винуватицею всіх кривд, причиною експлуатації людини людиною. Саме приватна власність дозволяє земельним власникам, банкірам і промисловцям насолоджуватися достатком. «Праця ж, котра є основою будь-якого багатства, не приносить ніякого доходу», - пише він з обуренням [4].

Парадоксально, але Прудон приходять до висновку, що найефективнішим засобом захисту індивіда від свавілля держави виступає саме власність. Таким чином, з противника приватної власності він стає її захисником. «Власність - це свобода», - скаже приватна власність, яка стає чинником суспільного розвитку, лише коли власник сам використовує свої засоби виробництва. Залучаючи найману працю, він перетворюється на експлуататора. Прудон виступає проти суспільної власності, яку більшість теоретиків-соціалістів вважали основою комунізму. «Коллективізм, - підкреслює він, - є те ж нерівність, але зворотне власності. Приватна власність - це експлуатація слабого сильним, колективізм же є експлуатація сильного слабким»[2].

До числа ж специфічних реформаторських ідей, що належать тільки П. Прудону, необхідно віднести наступні:

- ліквідація грошей і введення замість них бонів звернення (обміну);
- знищення відсотка за допомогою організації дарового (безвідсоткового) кредиту;
- організація Банку народу.

Створенням цього банку французький соціаліст переслідував кілька цілей: перш за все доступний кредит дозволив би працівнику стати власником. Одночасно безкоштовний кредит привів би до зниження цін і, отже, до підвищення рівня життя широких верств населення. Проте, так і не знайшлося нікого, хто перешкодив би надавати позики задарма.

Прудон був прихильником реформ. Він був переконаний, що соціальні зміни мають здійснюватися мирним, еволюційним шляхом і тому виступав проти революційних перетворень.

Запитання і завдання для контролю.

1. У чому полягає сутність «соціальної справедливості» у працях представників раннього соціалізму?
2. Які школи включає соціалістична доктрина і в чому їх сутність?
3. Якими аргументами мотивують лідери утопічного соціалізму своє неприйняття інституту приватної власності?
4. Які кінцеві цілі доктрин утопічного соціалізму епохи промислового перевороту?
5. Як характеризує К. Сен-Сімон рекомендоване їм індустріальне суспільство?
6. Що розумів Фур'є під самоврядними громадами-фалангами?
7. У чому особливості теоретичних положень Р. Оуена про вартість?
8. Хто такі сен-симоновські «промисловці»? Кого Сен-Сімон відносить до «непромислових класів» і «класу правителів»?
9. Чому Сімонді вважає капіталістичну систему неприродною?
10. Яке тлумачення власності приводив Прудон?
11. Яку роль відводили державі представники дрібнобуржуазного соціалізму?

Теми рефератів

1. Утопічний соціалізм та його представники і їх економічні вчення.
2. Р. Оуен та його економічні погляди.
3. Дрібнобуржуазний соціалізм та його представники.
4. Жан Леонор Симонд де Сімонді (1773-1842рр.) та його наукові праці.
5. П'єр Жозеф Прудон (1809-1865) та його наукові праці.

Тестові питання

1. Прибуток підприємця на думку Сімонді це:
  - а) частина несплаченої праці найманого робітника;
  - б) заробітна плата підприємця;
  - в) складає ні що інше, як пограбування найманих ним робітників.
2. Приватну власність Прудон вважав:
  - а) законним правом власника;
  - б) крадіжка, тобто право, що суперечить природі та розуму;
  - в) не визнавав як економічну категорію.
3. Прудон був родоначальником такої політичної течії як:
  - а) лібералізм;
  - б) консерватизм;
  - в) анархізм;
  - г) соціалізм-утопізм.
4. Головною причиною жебрацтва, яке має наявність в суспільстві Прудон вважав:
  - а) надмірну експлуатацію;
  - б) зростання народонаселення;
  - в) несправедливий обмін.
5. Перу Жана Леонора Симонда де Сімонді (1773-1842рр.) належать такі праці:
  - а) «Картина сільського господарства Тоскани»;
  - б) «Історія італійських республік»;
  - в) «Про комерційне багатство, або принципи політекономії в їх застосуванні до торгівельного законодавства»;
  - г) «Історія французів»;
  - д) «Головні початки політичної економії»;
  - ж) «Історія падання Римської імперії»;
  - з) «Історія відродження свободи Італії».

Література

1. Левита Р.Я. История экономических учений. Курс лекций. Catallaxy, 1998.
2. Молдовану Д. Экономические доктрины, Ch.: ARC, 2003.
3. Оуэн Р. Избр. соч. В 2-х т. М.-Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1950.
4. Прудон П. Что такое собственность, или Исследование о принципе права и власти. С.: Книгоиздательство анархистов-коммунистов «Светлая Звезда», 1919.
5. Сімонді Ж.С. Новые начала политической экономии в его отношении к народонаселению. В 2-х т. М.: Гос. социально-эконом. изд-во, 1937.
6. Сен-Симон К. Избр. соч. В 2-х т. М.-Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1948.
7. Фурье Ш. Избр. соч. В 3-х т. М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1951-1954.
8. Ядгаров Я.С. История экономических учений. Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2001.
9. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 8 МАРКСИСТСЬКА ЕКОНОМІЧНА ДОКТРИНА

- 8.1 К. МАРКС – ОСНОВОПОЛОЖНИК НАУКОВОГО СОЦІАЛІЗМУ.**
- 8.2 ЕКОНОМІЧНЕ ВЧЕННЯ К. МАРКСА.**
- 8.3 ЕВОЛЮЦІЯ МАРКСИСТСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО ВЧЕННЯ.**

Ключові слова: пролетаріат, буржуазія, лібералізм, марксизм, соціалізм, імпералізм, маржиналізм

8.1 К. МАРКС - ОСНОВОПОЛОЖНИК НАУКОВОГО СОЦІАЛІЗМУ

У 1840-1870 рр. в Європі склалася напружена соціально-економічна ситуація. Саме в цей період повністю проявилися всі негативні риси економічного лібералізму, суспільство виявилось розколотим на два класи з протилежними інтересами внаслідок небаченої диференціації виробників. В економічному житті панують неймовірна конкуренція і анархія, кризи різного роду потрясають суспільство. У результаті Європа входить у період гострих конфліктів між пролетаріатом і буржуазією, коли пролетаріат, підтримуваний найбільш бідними верствами, намагається силою повалити соціально-політичний лад, заснований на ідеях лібералізму [6].

Друга обставина, яку слід мати на увазі, полягає в тому, що марксистське вчення базувалася на трьох основних джерелах, а саме: німецькій класичній філософії «Гегеля і Фейєрбаха»; класичній англійській політичній економії (Петті, Сміт, Рікардо); французькому утопічному соціалізмі (Сен - Симон і Фур'є). Таким чином, можна стверджувати, що економічна думка Маркса, яка сформуована на стику двох економічних доктринах - англійського класичного лібералізму і французького утопічного соціалізму. Від англійського лібералізму Маркс перейняв насамперед теорію трудової вартості (без якої неможливо уявити марксизм) і методи аналізу економічних явищ (наприклад, метод абстракції, класовий підхід). Від французьких утопістів Маркс сприйняв їх соціальний, демократичний і гуманістичний настрій, акцент на пошуки соціальної рівності і справедливості [6].

Бачачи слабкість, необґрунтованість теоретичних поглядів соціалістів-утопістів і недолугі спроби побудувати реальні комуні, прихильники соціалістичної ідеї спробували підвести під комунізм більш надійний фундамент. За рішення цього історичного завдання взявся німецький учений, філософ, економіст Карл Маркс (1818-1883), глибоко проникши в суть господарства і створивши власну систему поглядів на теоретичну економіку (політичну економію). Він спирався в основному на трудову теорію вартості, приклад класичної школи, але істотно змінив багато їх положень. Певною мірою ідеї, задуми розвиненою К. Марксом теорії були доповнені і дещо перероблені Фрідріхом Енгельсом (1820-1895) та Володимиром Іллічем Леніним (1870-1924). Ця теорія отримала назву наукового соціалізму (комунізму) або марксизму-ленінізму [3].

Відомий теоретик економічних доктрин англієць Марк Блауг в останньому виданні своєї книги «Економічна думка в ретроспективі» написав: «Маркс - це економіст, котрий живий і актуальний і сьогодні як ніякий інший письменник коли-небудь. Маркс

був переглянутий, відкинутий і похований тисячі разів, але він не піддавався вигнанню з історії економічної думки. Погані або хороші його ідеї є складовою частиною існуючої системи поглядів. Сьогодні всі спокійно сприймають ідеї А. Сміта або Рікардо, але коли мова заходить про Маркса - ситуація інша»[1].

Коли ми говоримо про життя і творчість засновника доктрини «наукового» соціалізму, повинні мати на увазі, що існують як мінімум «два Маркса». Перший - це Маркс-революціонер, якого нині засуджують ті, хто, обравши його доктрину, пішли тупиковим шляхом. Другий - це Маркс-науковець, який залишив нову парадигму в історії економічної думки, один з трьох великих економістів усіх часів - Сміт, Маркс, Кейнс [6].

Спільно з Енгельсом Маркс написав «Маніфест Комуністичної партії» (1848), де розглядалися принципи комуністичного суспільства. Що ж було написано на прапорі маніфесту? Скасування приватної власності на землю і засоби виробництва, введення колективної, всім членам суспільства, які належать власникам, централізація грошей, капіталу, транспорту в руках суспільства, однаковий обов'язок праці для всіх, вирішення економічних питань за загальним планом.

Найбільш повно економічна теорія К. Маркса була викладена набагато пізніше в так і не закінченій книзі «Капітал» (перший том з'явився в 1867 році, два послідовних томи вийшли вже після смерті автора в 1885 і в 1894 р. відповідно).

К. Маркс створив систему, що охоплює всі соціальні науки, тому чисто економічний компонент його системи прихований філософськими, соціологічними, історичними ідеями. І нарешті, в Росії, де, як вважається, вперше в світі була на практиці реалізована економічна система марксизму, відношення до цієї людини і його теорій багато в чому неоднозначні і часто впливають не з суті його теорії, а з того, як вплинув марксизм на долі людей. Тому слід зауважити лише таке. По-перше, не факт, що все, що було освячено ім'ям К. Маркса в країнах соціалізму має відношення до марксизму. По-друге, за глибиною аналізу економічних проблем К. Маркс навряд чи має конкурентів серед теоретиків XIX століття і цей факт визнано економістами в усьому світі [3].

Один з найбільших сучасних економістів, Джон Гелбрейт також зазначав роздвоєння засновника течії, що носить його ім'я: «Маркс прославлений як революціонер, і протягом одного століття всі революції пов'язані з його ім'ям. Він був також вченим в галузі соціальних наук і самим оригінальним економістом, наділеним багатою уявою, одним з найбільш ерудованих політичних філософів. Ніхто не може сказати, що світ був би таким, якби не було Маркса»[2].

Та обставина, що Маркс уявляв майбутнє суспільство як ідеальне, вільний від будь-яких протиріч та нерівностей, від несправедливості, експлуатації, явилось для ряду фахівців підставою стверджувати, що марксизм носить релігійний характер. Так, Шумпетер, америкаський економіст, австрієць за походженням, зазначав, що «марксистський соціалізм належить до групи релігій, які обіцяють рай на землі» [7].

8.2 ЕКОНОМІЧНЕ ВЧЕННЯ К. МАРКСА

Марксистська економічна доктрина заснована на трьох фундаментальних концепціях: вартість, додаткова вартість і накопичення капіталу.

Маркс відстоює висновки А. Сміта і Д. Рікардо про те, що в основі вартості товару лежить матеріалізована в них праця.

Будь-який товар має дві сторони: споживну вартість і мінову вартість. Як споживні цінності товари, за Марксом, непорівнянні, порівнянними їх робить те, що всі вони - продукти праці. Маркс говорить про двоїстий характер праці, який втілений в товарі. З одного боку, це завжди певна конкретна праця, і в цій якості вона створює

конкретну споживчу цінність. Але всяка праця, незалежно від її конкретного виду, є витрата людської енергії, м'язів, нервів, і це робить продукти праці порівнянними. Праця, що розглядається в такому плані, Маркс називає абстрактною працею. Абстрактна праця створює вартість товару, яка виявляється в міновій вартості, тобто пропорції, в якій товар обмінюється на інший товар [4].

На відміну від класиків він уточнює, що витрати праці, що визначають величину вартості, є не індивідуальними, а суспільно необхідними, тобто чисельно рівними тій кількості годин робочого часу, що потрібно в середньому для виробництва товару при даному рівні розвитку виробництва. Таким чином, лише наймана робоча сила, пролетаріат, виробляє вартість.

Оскільки вартість створюється тільки працею, прибуток капіталіста є результат присвоєння продукту праці робітників. Англійська класична школа не могла пояснити походження прибутку без визнання порушення закону вартості. Маркс показує, що капіталіст купує не працю, а робочу силу, тобто здатність трудитися. Вартість робочої сили визначається витратами на її відтворення: на харчування, одяг, освіту і набуття кваліфікації, утримання дітей, які повинні будуть замінити фізично зношену робочу силу батьків і т.д. Різницю між працею і вартістю робочої сили Маркс іменує додатковою вартістю. Додаткова вартість - джерело прибутку капіталіста [4].

Протягом робочого дня працівник, повинен, перш за все, зробити вартість, еквівалентну вартості його робочої сили. Праця, що витрачається на це Маркс іменує необхідною працею. Всю іншу частину робочого дня робітник зайнятий додатковою працею, створюючи додаткову вартість. Співвідношення додаткової і необхідної характеризує ступінь експлуатації робітників капіталістами, Маркс бачить два шляхи підвищення ступеня експлуатації: пряме збільшення додаткової праці за рахунок подовження робочого дня і зміна співвідношення додаткової і необхідної праці робочого дня. Перший шлях він називає отриманням абсолютної додаткової вартості, другий - отриманням відносної додаткової вартості [4].

І прибуток, і відсоток, і рента є не що інше як конкретні форми додаткової вартості, тобто в їх основі лежить неоплачена праця робітників.

Перетворення додаткової вартості в капітал Маркс назвав накопиченням капіталу. Отже, капітал, все багатство капіталістичного суспільства було створено працею найманих робітників. Ось чому, націоналізувавши заводи, фабрики, залізниці і банки, робочі повернуть собі те, що їм належить по праву.

За К. Марксом, капіталіст при прийнятті будь-яких господарських рішень «абсолютним законом» - максимізацією величини додаткової вартості. До цього його штовхає не тільки природна жадібність, а й конкуренція з боку інших капіталістів. Той капіталіст, який не максимізує додаткову вартість, не може накопичувати капітал, втрачає свої конкурентні позиції, рано або пізно жебракує і вибуває зі складу класу капіталістів.

Таким чином, і наймані працівники, і капіталісти є як би заручником існуючої системи, яка жорстко задає їх моделі поведінки. Вихід з цього замкненого кола задається самим процесом функціонування капіталістичної економіки. У міру впровадження у виробництво все більш досконалих машин і механізмів все менше потреба підприємств у живій праці. Все більша частина найманих працівників випадає з виробничого процесу, злиденна і втрачаючи можливість коли-небудь в майбутньому працювати. З іншої сторони, чим вище рівень накопиченого капіталу, тим гостріше конкурентна боротьба між підприємцями за величину додаткової вартості. Для отримання кожної наступної одиниці доходу потрібно вкладати спочатку все більше і більше коштів. Рентабельність капітальних вкладень буде поступово скорочуватися, в перспективі приводячи до того, що подальше накопичення і капіталізація стануть просто безглуздими. Як тільки настане таке полярне становище, капіталістичної економічної системи, як вважав К. Маркс, прийде кінець.

Залишитися лише шляхом соціальної революції у світовому масштабі ліквідувати систему приватної власності, яка є головним обмежувачем подальшого розвитку, перейти до громадського регулювання господарського життя на основі принципів рівноправності всіх людей і справедливості [3].

Маркс вводить поділ капіталу на постійний (представлений у вигляді засобів виробництва) і змінний (вкладений у робочу силу). Співвідношення постійного капіталу до змінного він називає органічною будовою капіталу і пов'язує з ним динаміку зайнятості, динаміку прибутку і ряду інших явищ.

Оскільки органічна будова капіталу внаслідок технічного прогресу підвищується, попит на робочі руки зростає повільніше, ніж величина капіталу. Звідси, за Марксом, неминучість зростання армії безробітних, а отже - погіршення становища робітничого класу в міру розвитку капіталістичного виробництва. Маркс формулює «загальний закон капіталістичного накопичення»: накопичення багатства на одному полюсі, у класі капіталістів, є накопичення убогості і мука праці на іншому полюсі, на стороні робочого класу [4].

Маркс відкидає сеевську концепцію неможливості загальних криз виробництва. Він доводить неминуче таких криз у силу анархії виробництва. Капіталістичне виробництво він оголошує циклічне, що проходить через фази кризи, депресії, оживлення і підйому - до нової кризи.

У теорії Маркса велику роль відіграє закон концентрації та централізації капіталу і виробництва. У силу цього закону дрібне виробництво поступається крупному, а воно, у свою чергу, найкрупнішому.

З цього закону випливає і неминучість прийдешньої заміни великої капіталістичної власності єдиною загальнонародною власністю [4].

8.3 ЕВОЛЮЦІЯ МАРКСИСТСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО ВЧЕННЯ

У розвитку економічної теорії Маркса важливий вклад вніс його друг і фінансовий спонсор Ф. Енгельс (1820-1895).

Маркс і Енгельс вважали, що комуністичне суспільство пройде у своєму розвитку дві стадії (пізніше серед марксистів вони отримали назву «соціалізм» і «комунізм» чи «повний комунізм»). На першій стадії вже зникне приватна власність, але необхідно буде здійснювати розподіл по праці. Енгельс цей розподіл тлумачить як розподіл за кількістю, але не за якістю праці.

На другій стадії, коли гігантськи зростуть обсяги виробництва і праця стане життєвою потребою людини, розподіл по праці зміниться розподілом по потребах.

Всупереч передбаченням Маркса, матеріальне становище робітників на рубежі двох століть стало поліпшуватися. Змінилося трудове законодавство, прірва між багатими і бідними здавалася вже не такою глибокою, підвищилася заробітна плата, скоротилася тривалість робочого дня.

У таких умовах навіть у самих вірних його послідовників виникли суперечливі теорії та коментарі; розвиток марксизму супроводжувався і його ревізією.

У рамках соціалістичної доктрини стали основними дві теоретичні течії: ортодоксальна і ревізійністська.

Першу течію очолив німецький соціаліст Карл Каутський (1854-1938), який став після смерті Енгельса головним теоретиком II Інтернаціоналу і лідером німецьких соціал-демократів.

Ортодокси стверджували, що марксистська доктрина повністю вірна, вона лише повинна бути пристосована до конкретних умов тієї чи іншої країни. Каутський зазначав, що з вчення Маркса не підтвердилися лише деякі другорядні положення, від яких і слід відмовитися. Наприклад, до кінця століття вже не можна було говорити про абсолютне погіршення становища пролетаріату [6].

Головним представником ревізійонізму був один з керівників німецьких соціал-демократів Едуард Бернштейн (1850-1932). З його точки зору, діалектичний метод Маркса є хибним і повинен бути замінений еволюційним методом, згідно з яким суспільство розвивається не стрибкоподібно, не через революції, а поступово, повільно, еволюційно.

Він виступає за мирний, більш ефективний, ніж революційний, перехід до соціалізму.

Намагаючись перекласти марксистське вчення на нову теоретичну основу, Бернштейн вважає, що теорія трудової вартості повинна бути доповнена теорією граничної корисності, розробленою маржиналістами [6].

Самим вірним захисником і найталановитішим теоретиком марксизму був В.І. Ленін (1870-1924). Він уточнив деякі положення Маркса, розвинув їх виходячи з конкретної дійсності Росії.

В.І. Ленін розробляє власну теорію, згідно з якою імперіалізм - остання стадія в розвитку капіталізму, після чого незабаром переможе соціалістична революція.

Якщо Маркс і Енгельс вважали, що революція переможе в розвинених країнах, де дозріли необхідні для цього передумови, і що зміни системи відбудуться як би самі собою певною мірою автоматично. На думку В.І. Леніна соціалістична революція не може відбутися одночасно у всіх країнах світу через те, що вони розвинені нерівномірно. Тому необхідно зробити революцію в окремо взятій країні (в Росії), а потім вже зайнятися підготовкою соціального переходу у світовому масштабі. Продовжувач ленінських ідей І.В. Сталін остаточно порвав з ідеєю світової революції і переформулював проблему, запропонувавши ідею поетапного створення комуністичного суспільства в масштабах окремої держави з опорою на власні сили.

Важливе місце у ленінській теорії відводиться державі, яка повинна керувати не тільки політичними, а й економічними процесами. У першій фазі комуністичного суспільства держава організує виробництво за допомогою директивного плану, обов'язкового для всіх підприємств, керованих представниками держави. Заробітна плата, ціни, відсоток і інші економічні показники також регулюються державою. Лише при комунізмі, час якого не визначено, держава зникає. До тих пір її роль повинна постійно зростати [6].

Запитання і завдання для контролю

1. Охарактеризуйте історичні умови виникнення марксизму.
2. Що прийняв К. Маркс в якості наукових джерел для своїх досліджень?
3. Як вимагає К. Маркс категорію «вартість»?
4. Розкрийте сутність введеного Марксом поняття «додаткова вартість».
5. Що Ви розумієте під терміном «накопичення капіталу», запропонованого Марксом?
6. Якими аргументами керувався К. Маркс, обгрунтовуючи загибель капіталізму? Наведіть Вашу думку.
7. Проаналізуйте марксистське поняття «органічна будова капіталу», «норма експлуатації».
8. Ким було розвинене марксистське вчення? З чим не були згодні його послідовники?
9. Яку роль Ви відводите В.І. Леніну в удосконаленні марксистського вчення?

Теми рефератів

1. Охарактеризуйте одну з ключових теорій у "Капіталі" К. Маркса.
2. Опишіть положення К.Маркса, яке стало новим для політичної економії.
3. Що є центральним елементом економічного вчення К. Маркса.
4. Сутність марксистської теорії доходів.

Тестові питання

1. *К. Маркс стверджував, що за умов ринкової економіки обмін товарів здійснюється за законом:*

1. попиту;
2. пропозиції;
3. вартості;
4. еквівалентного обміну;
5. цінного виробництва.

2. *Центральним елементом економічного вчення К. Маркса є:*

1. виділення двох сторін товару;
2. перетворення грошей у капітал;
3. теорія додаткової вартості;
4. теорія доходів;
5. теорія відтворення.

3. *Якими із перелічених варіантів положень керується К. Маркс, якщо припустити, що додаткова вартість створюється:*

1. працею, капіталом і землею;
2. неоплаченою працею продуктивних робітників;
3. постійним капіталом;
4. змінним капіталом;
5. тільки однією працею.

4. *У теорії відтворення К. Маркса обґрунтовуються такі положення:*

1. тотожність цінності "річного продукту" і створюваних за рік прибутків;
2. розходження простого і розширеного типів відтворення;
3. неспроможність доктрин економічних криз недоспоживання;
4. випадковий характер економічних криз за капіталізму.

Література

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М.: Дело Лтд, 1994.
2. Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества. М.: Прогресс, 1979.
3. Курс экономики: Учебник. Под ред. Б.А. Райзберга. – М.: ИНФРА-М, 2001.
4. Левита Р.Я. История экономических учений. Курс лекций. Catallaxy, 1998.
5. Маркс К. Капитал. В 3-х т./ Маркс К., Энгельс Ф., Соч. 2-е изд. т. 23-25.
6. Молдовану Д. Экономические доктрины, Ch.: ARC, 2003.
7. Шумпер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982.
8. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 9

МАРЖИНАЛІЗМ - ДОКТРИНА НЕОКЛАСИЧНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

9.1 СУТНІСТЬ МАРЖИНАЛІЗМУ.

9.2 АВСТРІЙСЬКА ШКОЛА.

9.3 ЛОЗАНСЬКА ШКОЛА.

9.4 КЕМБРІДЖСЬКА ШКОЛА.

Ключові слова: фритредерство, історична школа, економічна теорія, маржиналізм, економіка, суб'єктивна цінність

9.1 СУТНІСТЬ МАРЖИНАЛІЗМУ

Класична економічна теорія була дуже поширена, але висновки з цієї теорії мало кого влаштовували у другій половині XIX ст.

Проголошуючи політику фритредерство (вільної торгівлі), Англія виробляла до того часу найкращі і вже у всякому разі, самі дешеві промислові товари в світі. Якщо зняти економічні бар'єри на шляху англійських товарів, то молода промисловість континентальних держав Європи не витримає конкуренції. Ці країни можуть стати сировинним додатком і ринком збуту для товарів англійської промисловості. Щоб відкрити економічні кордони, спочатку потрібно мати конкурентоспроможні виробництва. Без цієї умови фритредерство самовбивчо з точки зору національних інтересів. Тому спочатку треба за протекціоністським бар'єром створити промисловість, а потім вже можна думати про фритредерства.

Було зроблено кілька спроб сформулювати теорію антикласичної спрямованості. Так, у Німеччині стала розвиватися так звана історична школа, представники якої виступили з запереченням універсального характеру економічних законів. Вони вважали, що в науці взагалі немає місця абстрактним теоретичним побудовам. У кожній країні розвиток економіки йде за своїми власними законами, які залежать від культурної традиції, історичних особливостей, «духу народу». Тому класична теорія, що претендує на можливість її використання в будь-якій країні світу, не може бути прийнята, наприклад, у Німеччині. Цей підхід стимулював розвиток серйозних історико-економічних досліджень, але об'єктивно вів до ідеї національної неповторності [4].

Поява нової економічної теорії викликана також важливими змінами в способі функціонування капіталістичної економіки, що відбулися в останній третині XIX ст. у зв'язку з переходом від вільної конкуренції до економіки, в якій домінують монополії та олігополії. У цей період внаслідок зростання обсягів виробництва та її диверсифікації пропозиції матеріальних благ починає перевищувати попит, продаж товарів стає більш важкою справою, ніж їх виробництво. Таким чином, у центрі практичної діяльності знаходиться вже не проблема накопичення капіталу, а проблема реалізації товарів. Оскільки розвиток економіки все більше залежить від процесу купівлі-продажу, теоретичні вишукування переміщуються зі сфери виробництва в сферу обігу, поведінки економічних агентів, особливо споживачів [8].

Іншим фактором, який сприяв появі маржиналізму, була конкурентна боротьба, яка загострилася до кінця XIX століття між економічними агентами, перш за все за такі фактори виробництва як сировина й енергія. Ця обставина висунула на перший план проблему рідкості як невід'ємної риси економічних благ.

Нарешті, якщо за часів Сміта і Рікардо основний соціальний конфлікт був між земельними власниками і промисловцями, то до кінця XIX ст. цей конфлікт перемістився в більш небезпечне русло: робітники - капіталісти, що загрожував самому існуванню буржуазного суспільства [8].

Зазначені вище фактори об'єктивно вимагали появи нової теорії, яка сприяла б не тільки розвитку економіки країн, а й забезпечення соціального світу: не підтримувала б ні капітал (класичний лібералізм з його недоліками), ні соціалістичні доктрини з їх антикапіталістичною спрямованістю.

В основі вчень маржиналістів лежать ті ж принципи, що і в класичній політичній економії:

- визнання «природного порядку», якому підпорядковується і економічна діяльність;
- визнання ринкової економіки, що базується на приватній власності, яка є найдосконалішою формою організації економічного життя;
- прийняття принципу «невидимої руки», тобто принципу саморегулювання, автоматичного функціонування ринкової економіки;
- недопущення державного втручання в економіку;
- розгляд прибутку як рушійної сили економічного розвитку, а конкуренції - як основного чинника економічного прогресу.

Автори - класики стверджували, що економічна діяльність регламентується об'єктивними законами, маржиналісти ж перенесли центр ваги теоретичних вишукувань з об'єктивної сфери в суб'єктивну. Іншими словами, неокласики змінили головний напрям досліджень, від об'єктів (речей) до суб'єктів (людей), до психології економічних агентів. Саме в аналізі економічних явищ крізь призму індивідуальної психології і полягає основна відмінність економічної теорії, пов'язаної з маржиналістами. Вони стали вивчати схильності, смаки і бажання людей, визначаючи їх як істинні мотиви економічної діяльності. Вони вивчають у першу чергу процеси обігу товарів, питання розподілу і найбільш раціонального використання природних і людських ресурсів, які є обмеженими [8].

За твердженнями маржиналістів економічна теорія повинна бути незалежною від моральних і політичних обставин, вона не повинна захищати інтереси будь-яких класів. Індивід - в центрі суджень неокласиків.

Маржиналісти вважали, що суспільство складається не з різних класів, а з індивідів, які можуть бути або виробниками, або споживачами.

Якщо класики будували свою систему на трудовій теорії вартості, то маржиналісти відкинули її і замінили теорією граничної корисності. За їхньою теорією у створенні вартості беруть участь не тільки виробники, а й споживачі, причому вирішальна роль належить останнім. В основі вартості лежить гранична корисність того чи іншого товару.

Таким чином, корисність - основа вартості в теорії маржиналістів. Вони замінили категорії «товар» і «вартість» такими поняттями як «благо» і «цінність». Блага в свою чергу вони ділять на економічні та «вільні» - неекономічні блага, створені природою (ліс, вода, повітря і т.п.).

Серед них необхідно назвати німецького економіста Генріха Госсена (1811-1858), а також французького філософа і математика Антуана Огюста Курно (1801-1877).

Госсен сформулював два закони, названих його ім'ям. Відповідно до першого закону, розробленого в 1854р. «коли кількість споживаного продукту збільшується, гранична корисність (тобто корисність останньої одиниці) буде знижуватися». Іншими

словами, у міру задоволення потреби в даному блазі його корисність зменшується. Згідно з другим законом, для максимального задоволення потреб індивід з обмеженим доходом повинен розподілити його таким чином, щоб остання одиниця кожного блага принесла йому рівну користь.

А. Курно виявив взаємозалежність економічних явищ, вперше застосував математичні методи для аналізу цін та інших конкретних економічних категорій.

Таким чином, в основі маржиналізму лежить кілька нових напрямків наукового пізнання, а саме [8]:

- а) граничної (marginale) корисності (що дало і назву доктрині);
- б) загальної і часткової економічної рівноваги;
- в) суб'єктивної поведінки економічних агентів.

Ще одна «революційна» відмінність методологічних засобів маржиналізму полягає в тому, що, якщо «класики» підрозділяли економічні явища тенденційно, вважаючи, зокрема, сферу виробництва первинною по відношенню до сфери обігу, а вартість - вихідною категорією всього економічного аналізу, то маржиналістами економіка розглядається як система взаємозалежних господарюючих суб'єктів, які розпоряджаються господарськими благами, тобто матеріальними, фінансовими та трудовими ресурсами. Тому саме завдяки маржинальній теорії проблеми рівноваги і стійкого стану економіки стали предметом аналізу результатів взаємодії з навколишнім середовищем як підприємств і фірм, так і народного господарства в цілому [11].

Таким чином, на другому етапі маржинальної школи склався новий метод економічної науки - функціональний. Відповідно до нього економічні явища вивчалися у їх взаємовпливі, з описом характеру кількісних змін. В економіці стали активно використовуватися математичні методи, графічні побудови. Маржиналістів другої хвилі називали неокласиками.

9.2 АВСТРІЙСЬКА ШКОЛА

Свою назву школа отримала від країни, де працювали три найвидатніших представника цього напряму - Карл Менгер (1840-1921), Фрідріх Візер (1851-1926) і Ойген (Євген) Бем-Баверк (1851-1919).

Історія австрійської школи починається з 1871р., коли була опублікована книга К. Менгера «Підстави політичної економіки». У ній були сформульовані основні положення теорії граничної корисності. Саме К. Менгер - професор Віденського університету вважається засновником школи, названої суб'єктивною і суб'єктивно-психологічною. Найвідомішим представником австрійської школи був Бем-Баверк - професор того ж університету, міністр фінансів і Президент Австрійської Академії наук. Його основні праці: «Капітал і прибуток», «Природна вартість», «Теорія Маркса та її критика».

Відповідно до поглядів віденських маржиналістів, цінність будь-якого блага визначається його здатністю задовольняти людські потреби. За Менгером, цінність залежить не від кількості принесеної користі, а від важливості потреби, яку це благо задовольняє [7].

За Менгером, цінність обумовлена здатністю блага в майбутньому задовільнити потребу. Будь-які блага, які не оцінюють їх суб'єкта не мають цінності.

Він вводить поділ благ на блага нижчого порядку (предмети споживання) і блага вищих порядків (використовувані для створення предметів споживання). Традиційно вважалося, що цінність (вартість) предметів споживання визначається цінністю (вартістю) факторів виробництва, які використовуються при їх створенні - сировини, знарядь праці і

т.д. За Менгером, все йде якраз навпаки: цінність благ нижчого порядку визначає цінністю благ вищих порядків і т.д. [5].

Менгер ввів у науковий обіг ряд ідей, які потім отримали розвиток в працях інших учених.

У них сформульовано положення про субституції продуктивних благ: один і той самий продукт може бути створений за допомогою різних комбінацій виробничих факторів. На цій основі пізніше зросла теорія виробничих функцій.

У них висловлена ідея «комплементарності» благ, які беруть участь у виробництві, тобто взаємозалежності їх цінності. Якщо хоч якогось елементу виробництва не вистачає, знецінюються і всі інші виробничі блага [5].

Більшість положень, К. Менгера були розвинені його учнем О. Бем-Баверком.

Бем-Баверк розрізняє суб'єктивну і мінову цінність благ. Суб'єктивна цінність - це індивідуальна оцінка блага продавцем і покупцем. На ринку в ході конкуренції визначаються мінові пропорції обміну товарів. Це і є об'єктивна мінова цінність.

В якості об'єкта дослідження приймалося окреме господарство, зазвичай господарство Робінзона, тобто індивіда. Цей метод в економічній науці отримав назву методу робінзонад.

Бем-Баверк розширює уявлення про корисність. По-перше, під користю він розуміє не тільки задоволення будь-якої потреби, а й звільнення від клопоту, від злигоднів і т.п. Тому корисність - це і економія сил, і скорочення витрачання засобів. По-друге, він вводить поняття «субституційної граничної корисності». За Бем-Баверком, цінність даного блага для суб'єкта визначається граничною корисністю тих благ, від яких суб'єкт відмовляється, щоб придбати дане благо [1].

До маржиналістів було відмічено, що інтенсивність бажання придбати певне благо (його корисність) знижується у міру задоволення відповідної потреби. У такому випадку як може бути визначена вартість різних одиниць одного блага, ідентичних, що мають різну корисність? На це питання Бем-Баверк відповідає прикладом у стилі робінзонади.

Припустимо, що десь на краю лісу ізольовано живе господар, у якого є 5 мішків зерна. Що він буде робити з цим продуктом? Перший мішок зерна для відлюдника життєво важливий - без нього він помер би від голоду, другий дозволяє зміцнювати і поліпшувати здоров'я; третій мішком зерна він годує птицю, щоб мати м'ясо і яйця; четвертий мішок використовується для виробництва горілки. І, нарешті, зерном з п'ятого мішка він годує папугу, яка тішить його слух і проганяє тугу [1].

Яка ж вартість одного мішка зерна, як вона може бути виміряна? Тут Бем-Баверк, подібно К. Менгеру, вводить поняття граничної корисності, згідно з яким вартість блага визначається його граничною корисністю, тобто найменш важливою, в нашому прикладі - останнього мішка зерна, який йде на корм папузі, тому що цей мішок він буде схильний поміняти на що-небудь інше з-за його найменшої корисності [8].

Важливий внесок вніс Бем-Баверк у розвиток теорії очікування, в основі якої лежить проблема виникнення прибутку (відсотка) на капітал. Він ділить блага на «справжнє благо» (зарплата) і «майбутнє благо» (капітал, праця робітника). «Справжнє благо» оцінюється вище, ніж воно ж у майбутньому. І чим воно більше віддаляється в часі, тим нижче його вартість. Різниця між теперішнього та майбутнього вартістю повинна бути компенсована певним чином. Цю роль виконує відсоток. Таким чином, у баченні Бем-Баверка відсоток - це різниця між більшою вартістю справжніх благ і меншою вартістю майбутніх благ, тобто це оплата «очікування» капіталіста.

Візер вважається основоположником теорії зобов'язання, що пояснює розподіл доходів між учасниками виробництва. Продуктивні засоби комплементарні. Ні капітал, ні земля, ні праця не створюють доходу самі по собі, один без одного. Тому мова може йти тільки про те, яка частина виробничого повинна бути віднесена на рахунок даного чинника виробництва, який зобов'язаний йому. Додатковий врожай, одержуваний з більш

родючої землі, ставиться землі як фактору виробництва, хоча в дійсності без праці, без знарядь, без насіння ніякої добавки в порівнянні з урожаєм на інших землях не було б. Щоб вирішити завдання зобов'язання, необхідно знайти продукти, у виробництві яких беруть участь у різній пропорції одні й ті ж фактори [3].

9.3 ЛОЗАНСЬКА ШКОЛА

Великий внесок в економічну науку внесли професор Лозанського університету в Швейцарії Леон Вальрас (1834-1910) і його наступник на кафедрі Вільфредо Парето (1848-1923).

Вальрас був першим, хто розробив замкнуту математичну модель загальної економічної рівноваги. В її основу було покладено розподіл всіх, що беруть участь у виробництві та обміні на дві великі групи: власників продуктивних послуг (землі, капіталу, праці) та підприємців, що приводять потенційні фактори виробництва в дію. Власники продуктивних послуг пропонують їх на ринку підприємцям, які, у свою чергу, виступають як продавці вироблених споживчих продуктів. Ринки продуктивних послуг і споживчих товарів взаємопов'язані.

Рівновага в економіці забезпечується при дотриманні трьох умов:

- ефективний попит на продуктивні послуги та пропозиція цих послуг рівні;
- ціни на ринку продуктів стійкі;
- продажна ціна продуктів дорівнює витратам на їх виробництво, виражених у продуктивних послугах.

У математичній моделі ці умови рівноваги виражаються через взаємопов'язані чотири системи рівнянь [5].

Абстрагуючись від деяких елементів дійсності, Вальрас розробляє модель чистої і досконалої конкуренції, яка реально не існує, але дозволяє ідеально аналізувати механізм утворення цін. Вальрас переконаний, що в умовах такої конкуренції відбувається саморегулювання економіки, з дотриманням необхідних пропорцій між факторами виробництва і ринком, що в кінцевому підсумку забезпечує достаток і процвітання всьому суспільству.

Парето, розвиваючи математичну концепцію рівноваги, по-новому підійшов до багатьох ідей і категорій, які лежать в основі теорій своїх попередників.

Якщо Вальрас оперував категорією цінності, розуміючи її як корисність, то Парето проголосив звільнення економічної науки від поняття цінності. Замість кількісної обумовленої корисності благ Парето вводить поняття «перевага», що має не кількісний, а порядковий сенс. Твердження, що дані блага корисніші інших, насправді, за Паретом, означає, що людина ці блага бажає іншим.

Він стверджує, що індивідуум має можливість вибирати і порівнювати значення корисності лише в порядковій шкалі, як, наприклад, неможливо виміряти біль, а можна тільки відчувати чи ослаблення.

У своїй праці «Вченні політичної економіки» В. Парето відмовився від традиційних підходів кількісної характеристики корисності на основі міжособистісних порівнянь корисності, сформулювавши поняття суспільної максимальної корисності, тобто те саме поняття, яке в економічній літературі тепер прийнято називати «оптимум Парето».

Соціальний оптимум, за Парето, - положення, в якому не можна шляхом виробництва й обміну товарів і послуг підвищити добробут хоча б одного суб'єкта без

шкоди для добробуту будь-якого іншого суб'єкта. Якщо ця вимога дотримується, економіка перебуває в рівноважному стані.

Говорячи словами М. Блауга, зміна, яка дає вигоду одним людям, але приносить збиток іншим, тепер може бути визнано приростом загального добробуту, якщо ті, що виграли можуть компенсувати збиток тим, що програли так, що останні добровільно приймуть ці зміни; після того, як зроблені компенсаційні платежі, тим, що виграли стає краще, а тим хто програв не стає гірше [2].

Якщо економісти австрійської школи виступали за причинно-наслідковий аналіз в економіці з метою кінцевого обґрунтування ціни, то економісти-математики (перш за все Парето) відкидають його, розглядаючи тільки функціональні взаємозв'язки економічних явищ незалежно від того, який з них причина, а який слідство.

9.4 КЕМБРІДЖСЬКА ШКОЛА

Боротьба між класичною і маржинальною школою в другій половині XIX ст. висвітлила низку нерозв'язних питань. Конфлікт наростав, і явно потрібна була третя точка зору, яка могла б застосувати, об'єднати, синтезувати позиції класиків і маржиналістів. Це завдання і вирішила концепція, яка увійшла в історію під назвою «неокласичний синтез». Батьком-засновником цього напрямку вважається Альфред Маршалл (1842-1924), головною працею якого була книга «Принципи політичної економії», яка вийшла в 1890 році.

Економісти-класики і маржиналісти шукали причину цінності. У кожної зі шкіл джерело вартості, цінності було своє, але воно обов'язково було.

А. Маршалл же використовував функціональний підхід, сенс якого полягає в тому, що всі економічні явища перебувають між собою не в причинно-наслідковій, а у функціональній залежності. Суперечка про першопричину ціни, від яких причин вона залежить і як сама впливає на ці причини, схожий на суперечку про те, що було раніше - яйце чи курка. Ціна є і причина і наслідок. Тому проблема полягає не в тому, чим ціна визначається, а в тому, як вона змінюється і які функції в економіці виконує [4].

Центральне місце в працях А. Маршалла посідає проблема цін, де його ідеї визнано найбільш значними. Він - автор теорії «цін без вартості», згідно з якою ціна встановлюється за участю трьох чинників:

- витрат виробництва;
- граничної корисності;
- попиту і пропозиції [6].

Маршалл стверджує, що ціна, яку готовий заплатити покупець за будь-яке благо, визначається його граничною корисністю. Продавець, у свою чергу, при встановленні ціни відштовхується від величини витрат виробництва. У кінцевому підсумку ринкова ціна, з урахуванням цих двох чинників, встановлюється в залежності від попиту і пропозиції. Таким чином, динаміка попиту пояснюється граничною корисністю товару, а динаміка пропозиції - величиною витрат виробництва [8].

Наведемо спрощений виклад суті ринкового механізму, за А. Маршаллом. Якщо ні покупець, ні продавець не мають по відношенню один до одного будь-якої влади і в процесі укладення угод не втручається третя сила (наприклад, держава), ціна операції стане результатом угоди між продавцем і покупцем. До укладання угоди існують як би дві ціни товару. З одного боку, кожен продавець хотів би продати свій товар за максимально високою ціною, але ризикує зовсім його не продати, якщо ціна ця не влаштує покупця. З іншого боку, покупець хотів би купити товар якомога дешевше, але також ризикує не

отримати товар зовсім, якщо ціна не підійде продавцю. Ціна продавця у своєму мінімальному значенні визначається витратами на його виробництво, собівартістю. Ціна покупця в своєму максимальному значенні дорівнює граничній корисності цього товару. Торг йде до тих пір, поки ціна продавця не збігається з ціною покупця, ця рівноважна ціна і стає ціною товару. Таким чином, ціна продавця встановлюється за класичним канонам, а ціна покупця - за маржинальним. Реальна ж ціна операції є щось середнє.

Таким чином, ціна є результатом кількісного співвідношення між попитом і пропозицією на даному ринку. Ціна угоди і величина попиту знаходиться між собою у зворотній залежності: чим вища ціна, тим нижче попит, і навпаки. Ціна і пропозиція перебувають між собою у прямій залежності: чим вища ціна, тим вище пропозиція. При рівності попиту і пропозиції ціна на мить перестає коливатися і стає ринковою рівноважною ціною [4].

Маршалл взагалі приділяє велике значення фактору часу, принциповому розходженню в економіці коротко-і довгострокових процесів. У короткостроковому періоді, наприклад, на ціни вирішальний вплив справляє зміна попиту. Виробництву для пристосування до зростання попиту потрібен час, часом чималий. Дефіцит, який виникає дозволяє виробникам збільшити ціну та отримувати додатковий дохід (Маршалл називає його квазірентой). У довгостроковому плані на ціни робить більший вплив зміна пропозиції [6].

Внесок Маршалла в теорію попиту пов'язаний насамперед з розробкою ним категорії «еластичність попиту». Еластичність попиту він визначав як співвідношення між зростанням запасу даного блага (зростанням пропозиції) та падінням ціни або, навпаки, між зменшенням запасу (скороченням пропозиції) і зростанням ціни. Маршаллом запропонований математичний інструментарій для вимірювання еластичності попиту [5].

На початку XIX ст. автори-класики сформулювали теорію, згідно з якою величина заробітної плати визначається мінімальним рівнем вартості засобів існування. На думку ж А. Маршалла зарплата перевищує цей рівень і піднімається до висоти, яка визначається розвитком матеріального виробництва. Він сформулював тезу про пропорційний зв'язок між продуктивністю праці і величиною заробітної плати, що має актуальність і сьогодні.

Учнем Маршалла був Артур Сесіл Пігу (1877-1959). Пігу - творець «економічної теорії добробуту». Добробут він вважає залежним від величини національного доходу (у термінології Пігу - «національного дивіденду») і рівномірності його розподілу. Пігу розрізняє приватний чистий продукт і суспільний чистий продукт. Приватна діяльність дає підприємцю чистий продукт, а суспільству це може приносити як вигоди, так і витрати (наприклад, погіршення стану навколишнього середовища). Тому необхідне державне втручання. Там, де немає монополій, достатній механізм податків і субсидій. Де можлива поява монополій, необхідний контроль держави за цінами і навіть за виробництвом. Уряд також має здійснювати перерозподіл доходів від багатих до бідних верств. Такий трансферт слабо відчутний для вищих верств, але істотний для малозабезпечених [5].

Запитання і завдання для контролю

1. У чому полягає основна ідея маржиналізму?
2. Сформулюйте головні теоретичні принципи попередників маржиналізму - «закопи Госсена».
3. Назвіть основні передумови, що зумовили зміну класичної політичної економії маржинальною економічною теорією.
4. Розкрийте суть менгерівського розподілу благ на блага нижчого і вищого порядку за принципом комплементарності (доповнюваності).

5. Як О. Бем-Баверк трактує категорію вартість (цінність) і принцип спадної корисності виходячи з свого прикладу про самотнього поселенця?
6. Який зміст «теорії очікування» О. Бем-Баверка?
7. Що лежить в основі «теорії зобов'язання» Ф. Візер?
8. Яка головна заслуга Л. Вальраса в економічній науці?
9. Розкрийте особливості моделі макроекономічної рівноваги Л. Вальраса.
10. Сформулюйте поняття «оптимум Парето».
11. Які судження А. Маршалла про функціональні взаємозв'язки чинників «ціна», «попит» і «пропозиція»?
12. У чому новизна характеристики ринкової ціни у трактуванні А. Маршалла?
13. Що розумів А. Пігу під «економічною теорією добробуту».

Теми рефератів

1. На якому дослідженні базується маржиналізм (маржинальна економічна теорія)?
2. Як визначають вартість (цінність) автори першого етапу "маржинальної революції"?

Тестові питання

1. Загальною характерною рисою маржиналізму є:
  1. класова інтерпретиція суспільного розвитку;
  2. психологізація економічного аналізу;
  3. ідеалізація суспільно-економічних відносин.
2. До австрійської школи маржиналізму необхідно віднести:
  1. К. Менгера;
  2. А. Маршала;
  3. Ф. Візера;
  4. С. Джевонсона;
  5. Є. Бем-Баверка.

Література

1. Бём-Баверк О. Основы теории ценности хозяйственных благ/ Австрийская школа в политической экономии. М.: Экономика, 1992.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М.: Дело Лтд, 1994.
3. Визер ф. Теория общественного хозяйства (фрагменты)/Австрийская школа в политической экономии. М.: Экономика, 1992.
4. Курс экономики: Учебник. Под ред. Б.А. Райзберга. – М.: ИНФРА-М, 2001.
5. Левита Р.Я. История экономических учений. Курс лекций. Catallaxy, 1998.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3-х т. М.: Прогресс, 1993.
7. Менгер К. Основания политической экономии/Австрийская школа в политической экономии. М.: Экономика, 1992.
8. Молдовану Д. Экономические доктрины, Ch.: ARC, 2003.
9. Самуэльсон П. Принципы максимизации в экономическом анализе//THESIS. Зима 1993. Т.1.Вып.1.
10. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982.
11. Ядгаров Я.С. История экономических учений. Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2001.
12. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 10 ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ

10.1 ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ І ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ.

10.2 ОСНОВНІ РИСИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ.

10.3 НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ.

Ключові слова: інституціоналізм, класична і неокласична доктрина, ідеї інституціоналізму, неоінституціоналізм, теорія детермінізму.

10.1 ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ І ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

На межі XIX і XX століть у США зародився напрямок, який одержав назву «інституціоналізм» (від латинського *institutum* - встановлення, установа).

Інституціоналізм - це в певному сенсі альтернатива неокласичного напрямку економічної теорії. Якщо неокласики виходять з смітіанської тези про досконалість ринкового господарського механізму і саморегулювання економіки та дотримуються «чистої економічної науки», то інституціоналісти рушійною силою економіки поряд з матеріальними факторами вважають також духовні, моральні, правові та інші фактори, що розглядаються в історичному контексті. Іншими словами, інституціоналізм в якості предмета свого аналізу висуває як економічні, так і неекономічні проблеми соціально-економічного розвитку. При цьому об'єкти дослідження - інститути - не поділяються на первинні або вторинні і не протиставляються один одному [10].

Першим попередником інституціоналізму вважається француз С. Сімонді, який відкидає тезу А. Сміта про те, що прагнення індивіда до збільшення власного блага вигідно суспільству в цілому, і аргументує необхідність вивчення ролі політичних інститутів і в першу чергу держави в економічному житті. Іншим попередником інституціоналізму був засновник доктрини економічного націоналізму Фрідріх Ліст, зі своїм національним та історичним баченням економічної дійсності.

Інституціоналізм являє собою якісно новий напрям економічної думки. Він увібрав в себе кращі досягнення попередніх шкіл економічної теорії, і перш за все маржинальні принципи економічного аналізу неокласиків (в частині виявлення тенденцій у розвитку економіки та змін кон'юнктури ринку), а також методологічний інструментарій історичної школи Німеччини (для дослідження проблем «соціальної психології» суспільства).

Представники історичної школи критикували «класиків» і особливо неокласиків за те, що вони обмежувалися в своїх дослідженнях лише чисто економічною областю, ігноруючи цілий ряд явищ, які впливають на людську діяльність, таких як політика, мораль, звичаї, законодавство, психологія та ін. Рушійними силами діяльності людини є не тільки необхідність задоволення економічних інтересів, егоїзм, бажання розбагатіти за всяку ціну, але і внутрішні альтруїстські мотиви. Більше того, прихильники історичної школи стверджують, що ці «альтруїстські» обставини грають навіть вирішальну роль при

визначенні економічної мотивації людини. «Історики» звинуватили «класиків» в антиісторизмі, у необґрунтованому прагненні сформулювати теорію, прийнятну для всіх часів і народів, абстрагуючись таким чином від національних особливостей і конкретного етапу в розвитку економіки [8].

Історична школа відкидає не тільки класичну і неокласичну доктрини, але і марксистську, особливо принципи революційної перебудови світу. Її представники стверджують, що економічні, соціальні та політичні проблеми повинні вирішуватися шляхом реформ, а революції не є обов'язковими і неминучими.

В основі терміну «інституціоналізм» лежить одне з трактувань поняття «інститут», до яких відносяться найрізноманітніші категорії і явища (наприклад, держава, родина, підприємництво, монополії, приватна власність, профспілки, релігія, звичаї тощо), які спричиняють звичаї, звички, етику, правові рішення, суспільну психологію і в підсумку - еволюцію економіки.

У своєму розвитку інституціоналізм пройшов три етапи.

Першим чотирьом десятиріччям ХХ століття відповідає так званий протестуючий або, як його ще називають, ранній інституціоналізм. Родоначальником першого етапу вважають Т. Веблена (1857-1920), видними представниками є Дж. Р. Коммонс (1862-1945), У. К. Мітчелл (1874-1948), Дж. Гобсон (1858-1940).

Представники раннього американського інституціоналізму не мали спільного визначення основи економічних процесів. Веблен ставив економічні процеси в залежність від психології, біології та антропології, Коммонс - від психології і права, Мітчелл - від антропології і математичних розрахунків.

Вони робили акцент на критиці капіталізму та економічного лібералізму.

Одним з варіантів раннього інституціоналізму вважається французька соціологічна школа, заснована в довоєнний період Ф. Перру (1903-1987).

Відразу після війни з робіт Дж. М. Кларка (1847-1938) та А. Берлі (1895-1971) починається другий етап у розвитку інституціоналізму, що отримав назву пізнього або позитивістського інституціоналізму. Він характеризується тим, що акцент переноситься з критики капіталізму на висунення різних пропозицій щодо його вдосконалення. Його представники вивчали демографію і антропологію, розробляли теорії профспілкового руху.

Третій етап починається з середини 60-70 років ХХ ст.

Соціально-інституційний напрям одержав назву неоінституціоналізму. Посилення інтересу до інституціоналізму в цей період обумовлено поглибленням кризи буржуазної політекономії і виявленню неспроможності теорій державного благоденствування. Методологічні питання інституціоналізму в 60-х роках розроблялися американським теоретиком А. Лоув і шведським економістом Г. Мюрдалем.

Сучасним представником неоінституціоналізму є Дж. К. Гелрейт (1908).

Ідеї інституціоналізму чітко виступають і в ідеолога теорії факторів економічного зростання У. Ростоу, і в лівокейнсіанському напрямку теорій зростання, і в роботах Дж. Робінсон.

Неоінституціоналізм ставить економічні процеси в залежність від розвитку індустрії та посилення ролі технократії, а також прагне знайти пояснення економічних процесів у соціальному житті суспільства. Така неоднорідність зумовила безліч течій і шкіл всередині сучасного соціально-інституціонального напрямку.

10.2 ОСНОВНІ РИСИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Основоположником інституціоналізму є Торстейн Веблен, який опублікував в 1899р. свою книгу «Теорія дозвільного бездіяльного класу», придбав широку популярність. Він проголосив, що «homo economicus» (економічна людина) безперервно співставляє корисність благ і тяготи з їх придбання - це безнадійно спрощена модель. Поведінка людей у сфері економіки визначається чисельними і нерідко суперечливими мотивами. Тут поряд з вродженими схильностями, такими як інстинкт наслідування чи прагнення до суперництва, діють соціальні інститути: звичаї, традиції, норми поведінки і т.п., закріплення здебільшого у вигляді правових або громадських установ. З загальноприйнятого переконання, що кожен індивід прагне тільки до найбільшої вигоди, не можна пояснити такі безперечні явища, як схильність до престижного споживання чи заощадження на шкоду задоволення від безпосереднього споживання.

Можуть існувати особливі ціни на товари, що символізують показник їх «престижності», а не істинне проявлення закону попиту, що нині прийнято називати «ефектом Веблена». Останній характеризує ситуацію, при якій зниження ціни на товар сприймається покупцем як погіршення його якості, або втрата його «актуальності», або «престижності» серед населення і тоді цей товар переростає користуватися купівельним попитом, а у зворотній ситуації, навпаки, обсяг покупок із зростанням ціни може зрости.

Критикує Веблен і індивідуалістичний підхід, який використовувався його попередниками. Вивчати треба не стільки дії індивідуума, скільки колективні дії, які здійснювані на основі і в рамках групових інститутів - профспілок, підприємницьких об'єднань, політичних партій і т.п. [5].

Інституціоналізм багато в чому був спрямований і проти суб'єктивістською теорії граничної корисності. На відміну від останньої предметом інституціоналізму є не мікро-, а макроаналіз. Якщо ідеологи теорії «граничної корисності» вважали головною економічною фігурою господарюючого суб'єкта Робінзона, то інституціоналісти основою економічного розвитку суспільства вважають «психологію» колективу. Виступаючи проти теорії «граничної корисності», інституціоналісти протипоставляли стихійність розвитку суспільства на вимогу соціальних заходів з управління виробництвом.

Загальна методологічна основа всіх напрямів американського інституціоналізму - неекономічне трактування соціально-економічних явищ. Вивчення виробничих відносин представники цієї теорії замінюють дослідженням різних «інституцій», тому американський інституціоналізм пропонує відхід буржуазної політекономії від розгляду тільки економічних проблем і висунення на перший план питань соціології.

Інституціоналізм відійшов від розгляду інтересів економічного індивідуума, від опису минулого капіталізму, звернувши особливу увагу на проблеми «соціальної психології» і актуальні проблеми сучасної економії. Це дозволило представникам інституціоналізму критично характеризувати деякі соціальні аспекти економічного життя [9].

Представники соціально-психологічного напрямку інституціоналізму, очолюваного Т. Вебленом, прагнули дати психологічне трактування економічним процесам, намагаючись сконструювати психологічну теорію економічного розвитку.

Грунтовні соціологічні дослідження Веблена містили досить різку критику сучасного йому суспільства. Тут, безсумнівно, зіграла свою роль соціально-економічна обстановка в США кінця XIX - початку XXст. Цей період ознаменувався стрімким зростанням корпорацій, появою могутніх монополій і першими спробами протидії їм утворенням та функціонуванням.

Пороки капіталізму Веблен пояснював існуванням приватної власності. Веблен зазначав, що в результаті існування приватної власності рантє ведуть паразитивний спосіб життя. Він вважав, що під впливом приватної власності перекручено прояв рушійних сил капіталізму [1].

Інституціоналізм відбив і інший пласт зрушень в економічній сфері: все зростаючу роль технічного прогресу і, в зв'язку з цим, - роль технічної інтелігенції. Інституціоналізм - це послідовний історизм. За Вебленом, антагонізм бізнесу та індустрії вирішиться шляхом переходу влади до інженерно-технічного персоналу. У результаті загального страйку інженерів, що означає повну зупинку всієї виробничої системи, дозвільний клас змушений буде поступатися владі організаторам виробництва. Встановиться не диктатура пролетаріату, як передбачав К. Маркс (до якого Веблен ставився з великою повагою), а технократія. Власність на капітал прийме акціонерну форму і тим самим перестане бути приватною власністю [5].

Виступаючи з проектом трансформації капіталізму за допомогою «ради техніків», він протиставив принцип К. Маркса вирішальної ролі пролетаріату теорію про першорядну роль інтелігенції у розвитку сучасного суспільства.

Критично виступаючи проти основних положень теорії «вільного підприємництва» і проти маржиналізму, прихильники інституціоналізму заперечували дію при капіталізмі механізму автоматичної долі становлення рівноваги в економіці і виступали поборниками кількісного аналізу економічних процесів. Вони ставили питання про необхідність державного втручання в економіку. Інституціоналізм отримав широке поширення саме в США в силу недостатньо сильних історичних традицій соціалістичної думки в цій країні, на відміну від Західної Європи, де соціально-демократичний рух був досить сильним.

Серед послідовників Т. Веблена найбільш відомі Джон Коммонс і Уеслі Мітчелл.

Коммонс запропонував так звану теорію угод. Основною категорією економічної науки він проголосив угоду. Операція, за Коммонсом, це триєдність наступних моментів:

- конфлікту, тобто зіткнення інтересів;
- взаємозалежності або взаємозумовленості цих інтересів;
- вирішення конфлікту, тобто встановлення порядку, що влаштовує учасників угоди.

Але шлях до примирення лежить через юридичні процедури. Роль арбітра бере на себе держава в особі його постійних органів, урядових комісій і т.п. Держава - не тільки арбітр, а й сила, яка примушує до виконання зобов'язань, прийнятих на себе учасниками угоди.

Свої погляди на роль колективних дій Коммонс намагався реалізувати на практиці, активно співпрацюючи з Американською Федерацією Праці та адміністрацією президента Ф. Рузвельта. Під його впливом у 1935р. був прийнятий «Акт про соціальну захищеність» - закон, що заклав основи пенсійного забезпечення в США.

У. Мітчелл увійшов в історію науки, перш за все як дослідник економічних циклів. Він і його співробітники створили систему прогнозування економічної кон'юнктури на базі обробки рядів динаміки [5].

Особистий внесок У. Мітчелла в інституційну теорію полягає, по-перше, у виявленні впливу на економічні чинники (в категоріях грошового обігу, кредиту, фінансів та ін.) так званих неекономічних чинників (в тому числі психологічних, поведінкових та інших). І, по-друге, у спробі, обґрунтування концепції безкризового циклу за допомогою різних варіантів державного втручання в економіку [7].

Він вважав можливим і необхідним державний вплив на економіку в області грошових, фінансових і кредитних чинників у взаємозв'язку з соціально-культурними проблемами і з урахуванням психологічного аналізу.

Засобом пом'якшення циклічних коливань і досягнення сприятливої економічної кон'юнктури має, на думку У. Мітчелла, з'явиться створення спеціального державного

плануючого органу. Планування при цьому передбачалося не директивне, а рекомендаційне, засноване на науковому прогнозуванні реальних і досяжних кінцевих цілей [10].

Таким чином, «позитивісти» переводять акцент з критики капіталізму на формулювання пропозицій щодо трансформації «старого капіталізму» в «народний капіталізм».

В основі цих пропозицій лежить безліч теорій про «дифузії власності», «змішаної економіки», «революції в розподілі доходів» і т.д.

Берлі каже, що в ХХ ст. сталася велика «капіталістична революція», суть якої в заміні індивідуальної капіталістичної власності громадською капіталістичною власністю.

Нарівні з індивідуальною власністю в II половині ХХ ст. знаходить поширення акціонерна, кооперативна та державна власність.

Держава - головний інститут, який пом'якшує розходження в доходах соціальних верств населення [8].

В основі французького інституціоналізму лежить давня традиція втручання держави в економіку. Прихильники цієї теорії вважали політекономію складовою частиною соціології. Без політичних і соціальних інститутів неможливий ефективний аналіз економічної діяльності.

Фр. Перру розробляв теорію нерівності між економічними агентами, регіонами і країнами. Якщо автори-класики вважали, що тільки ціни можуть істотно впливати на економічне життя, то Перру доводить, що це подання застаріло, тому що на економічну діяльність все більше впливають не ціни самі по собі, а різні фактори примусу.

Домінуючим вважається підприємство, яке завдяки своїй діяльності, пріоритетного отримання пільгових кредитів, фінансовим можливостям робить вирішальний вплив, як на своїх конкурентів, так і на клієнтів. Будучи незалежною в рішеннях, домінуюча фірма нав'язує іншим фірмам власну волю, примушуючи їх пристосовуватися до своїх вимог.

Перру приходять до висновку, що ефект домінування не обмежується лише рамками національної економіки. Він може здійснюватися не тільки між окремими фірмами, а й між окремими державами. Так, національні економіки неминуче діляться на панівні і підлеглі.

Заперечуючи тезу лібералів про те, що економічна рівновага між країнами встановлюється сама по собі, автоматично і носить справедливий характер, Перру стверджує, що насправді ці відносини встановлюються в результаті гострої конкурентної боротьби, в якій, як правило, перемагає найсильніший. Причому з часом «ефект домінування» посилюється, збільшуючи таким чином розрив між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, багатими і бідними країнами [8].

10.3 НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ

Ідеї інституціоналізму зберегли популярність до наших днів, особливо в США. Модифіковане, розвинене і адаптоване направлення вивчає як економічні, так і неекономічні проблеми соціально-економічного розвитку дістало назву в сучасній економічній науці неоінституціоналізм.

Найбільш видатним представником неоінституціоналізму є як зазначалося вище, Дж. Гелбрейт. Його головний внесок у розвиток економічної науки полягає в категоричній відмові від тези неокласиків про вирішальну роль ринку в економічному житті та обґрунтуванні теорії про вирішальну роль великих підприємств (корпорацій) і держави в програмуванні економічної еволюції [8].

Гелбрейт - прихильник теорії технологічного детермінізму, згідно з якою головна причина перетворень у суспільстві - це зміни в науці і техніці. У післявоєнний період внаслідок впровадження досягнень третьої індустріальної революції в економіці найрозвиненіших країн з'являються гігантські, високопродуктивні підприємства, які, ставши серцевиною економічної системи, виробляють велику частину товарів і послуг. Вони самі, майже незалежно, встановлюють ціни на товари і дуже часто націлюють споживача на свої потреби.

Великі підприємства, що існують зазвичай у формі акціонерних товариств, є результатом комбінування найпрогресивніших технологій і величезних капіталів і можуть управлятися тільки людьми з великими знаннями, істинними талантами, що спеціалізуються в технічній, економічній і організаційній сферах [8].

Головну прикметну рису нового індустріального суспільства Гелбрейт визначив як панування техноструктури корпорацій. Техноструктура - це сукупність великої кількості вчених, інженерів і техніків, фахівців з реалізації, реклами та торговельних операцій, експертів у сфері відносин з громадськістю [2].

Ця група, сформована з найвпливовіших менеджерів, «колишніх і синіх» комірців, які, володіючи необхідними знаннями та досвідом, керують на ділі всіма справами підприємства. Не акціонери, а саме ця група осіб (техноструктура) вирішує найважливіші проблеми діяльності підприємства.

З точки зору Гелбрейта, техноструктурі належить та ж роль, що й землі, капіталу, підприємцю на ті часи. Як би там не було, з появою техноструктури прибуток перестає бути генератором економічного розвитку. Для техноструктури важливі, в першу чергу, стабільність розвитку підприємства, економічне зростання, високі оклади і мінімальний ризик. Ось чому зникає і конфлікт між працею (найманими робітниками) і капіталом (акціонерами), так як нерідко інтереси найманих робітників і техноструктури збігаються [8].

Запитання і завдання контролю

1. Які історико-економічні передумови зумовили виникнення інституціоналізму?
2. Чому інституціоналізм вважають альтернативною неокласичною теорією?
3. Назвіть етапи розвитку інституціоналізму і вкажіть їх особливості.
4. Що таке «інститути» у трактуванні американських авторів, у тому числі Т. Веблена?
5. Розкрийте суть поняття «ефект Веблена».
6. У чому суть трактування категорії «операція» у Дж. Коммонса?
7. У чому полягає особистий внесок У. Мітчелла в інституційний напрямок економічної думки?
8. Сформулюйте сутність поняття «ефект домінування» Фр. Перру.
9. Який внесок у розвиток економічної науки вніс Дж. Гелбрейт?
10. У чому полягає сутність теорії технологічного детермінізму Дж. Гелбрейта?

Теми рефератів

1. Зародження інституціонального напряму економічної думки як обґрунтування соціального контролю суспільства над економікою
2. Соціально-психологічний інституціоналізм Т. Веблена
3. Соціально-правовий інституціоналізм Джона Р. Коммонса
4. Кон'юнктурно-статистичний (емпірично-прогностичний) інституціоналізм Веслі Клер Мітчелла

Тестові питання

1. *Інституціоналізм як течія економічної теорії виник:*
  1. в середині ХХ ст.;
  2. в кінці ХVІІІ на поч. ХХ ст.;
  3. в кінці ХІХ на поч. ХХ ст.;
  4. на поч. ХХ ст.
2. *Торстейн Б. Веблен започаткував слідуючий напрямок інституціоналізму:*
  1. соціально-правовий;
  2. емпіричний;
  3. соціально-психологічний;
  4. кон'юктурно-статистичний.
3. *Крім соціальних інститутів за основу досліджень інституціоналізм бере:*
  1. індивідуальну психологію;
  2. народний характер;
  3. сексуальну поведінку людини;
  4. соціальну психологію народу;
  5. менталітет нації;
  6. темперамент народу;
  7. рефлекси;
  8. інстинкти.

Література

1. Веблен Т. Теория праздного Класса. М.: Прогресс, 1984.
2. Гэлбрейт Дж. К. Жизнь в наше время. М.: Политиздат, 1986.
3. Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества, М.: Прогресс, 1973.
4. История экономических учений. Под ред. В.Автономова и др.: Учебное пособие. М.: ИНФРА – М, 2001.
5. Левита Р.Я. История экономических учений. Курс лекций. Саталлаху, 1998.
6. Леонтьев В.В. Экономические эссе. Теории, исследования, факты и политика. М.: Политиздат, 1990.
7. Митчелл У.К. Экономические циклы. Проблема и ее постановка. М. – Л., 1930.
8. Молдовану Д. Экономические доктрины, Сh.: ARC, 2003.
9. Экономика. Под ред. проф. А.Г. Грязновой. Изд-во политической литературы «Единство», М., 2001.
10. Ядгаров Я.С. История экономических учений. Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2001.
11. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 11 КЕЙНСІАНСТВО

11.1 КРИЗА КАПІТАЛІСТИЧНОЇ ЕКОНОМІКИ І НЕОБХІДНІСТЬ НОВОЇ ПАРАДИГМИ.

11.2 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГУЛЬОВАНОГО КАПІТАЛІЗМУ.

11.3 ЗНАЧЕННЯ ІДЕЙ ДЖ. КЕЙНСА ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ.

Ключові слова: капіталістична економіка, регульований капіталізм, макроекономіка, регулювання попиту.

11.1 КРИЗА КАПІТАЛІСТИЧНОЇ ЕКОНОМІКИ І НЕОБХІДНІСТЬ НОВОЇ ПАРАДИГМИ

Розвиток монополістичного капіталізму викликав в 30-х роках ХХ ст. світову економічну кризу, глибина якої, тривалість, загальноекономічні та політичні наслідки, які не мали собі рівних в історії капіталістичної системи.

Падіння виробництва в США було більшим, ніж в інших країнах: промислове виробництво в 1933 р. склало 46 % від рівня 1929 р., виробничі потужності були завантажені лише на 1/3. Оскільки криза була світовою, то порушилися зовнішньоекономічні зв'язки. Оборот зовнішньої торгівлі США скоротився в 3,1 рази.

Головною проблемою, яка тривожила як теоретиків, так і державних діячів, було безробіття. В Англії, наприклад, починаючи з 1923 року воно стало хронічним, число безробітних постійно становило понад півтора мільйона людей.

Вже перша світова війна показала, що принцип «laissez faire» вичерпав себе, що капіталістична економіка вже не може нормально функціонувати.

Прихильники старих ортодоксій, особливо неокласики, стверджували, що війна була чуждим для економіки чинником, надзвичайною обставиною. Незабаром все увійде в норму, говорили вони. Однак, при великому їх розчаруванню, економічна ситуація продовжувала погіршуватися, глибокі й руйнівні кризи, безробіття, інфляція і гострі соціальні конфлікти ставили під сумнів життєздатність ринкової економіки, капіталізму. Практика спростувала один з головних тез економічного лібералізму - що ринкова економіка здатна саморегулюватися за допомогою вільної гри попиту і пропозиції [4].

Аналіз процесу відтворення в умовах ринкової економіки, криз надвиробництва, з одного боку, та практики виходу зі світової кризи 1929-1933 рр.. – з іншого, привів вчених-економістів до висновку про необхідність державного регулювання ринкової економіки.

Адже в той час, як в теорії панували принципи економічного лібералізму, повсюдно, для полегшення положення, держава вдавалася до втручання в економіку. І не тільки в Радянському Союзі і гітлерівській Німеччині, але і в країнах, які традиційно вважалися ліберальними: США, Англії. Франції.

У 1932 р. президент Ф. Рузвельт узяв «новий курс» на державне регулювання економіки. При уряді була створена «Національна адміністрація з відновлення

промисловості». На чолі її встав «мозковий трест» - рада з найбільших економістів і промисловців.

Парадоксально, але неокласична доктрина, що вважалася досконалою, ставала шкідливою. Її категоричні твердження, що економічні проблеми вирішуються самі по собі, автоматично, що інфляція, кризи і безробіття незначні і скороминущі, вже не відповідали дійсності.

Таким чином, опинившись не в силах вирішити практичні проблеми, економічна думка зайшла в глухий кут. Необхідно було оновити як методологію, так і економічну теорію, до чого і приступили деякі економісти, такі як англієць А. Лігу (1877-1959), поляк М. Калецькі (1899-1970) і особливо швед К. Віксель (1859-1926). І все ж місія розробки нової доктрини і пропозиції конкретних і ефективних рішень виходу з кризи випала на долю англійського економіста Дж. Кейнса (1883-1946) [4].

З ним погоджувалися, його концепцію уточнювали і доповнювали, її спростовували, але в будь-якому випадку ніхто з серйозних економістів не міг пройти повз ідей англійського дослідника.

Поява вчення, яке отримало на ім'я його творця назву кейнсіанства, можна датувати 1936 р., коли була опублікована книга Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей».

Кейнсіанство придбало світову славу не стільки із-за теоретичних побудов і тлумачення природи економічних явищ, скільки через свою головну політико-економічну установку - обґрунтування необхідності державного регулювання господарських процесів. Концепція Кейнса склалася після світової кризи 1929-1933 рр.. і відображала загальне розчарування в пануючому раніше поданні про ефективну саморегуляцію ринкового господарства [3].

Нові проблеми наукових досліджень аж до наших днів не втрачають своєї актуальності, бо основний їх зміст - це державне регулювання економіки в ринковому господарстві. З тих пір беруть свій початок націлені на вирішення цих проблем теорії, які з висот сьогоденної науки правомірно поділяють на два напрями. Один з цих напрямів спирається на вчення Дж.М. Кейнса і його послідовників, і на рекомендовані ними заходи державного втручання в економічні процеси. Інший напрямок обґрунтовує альтернативні кейнсіанству концепції авторів, яких прийнято називати неолібералами.

11.2 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОКТРИНИ РЕГУЛЬОВАНОГО КАПІТАЛІЗМУ

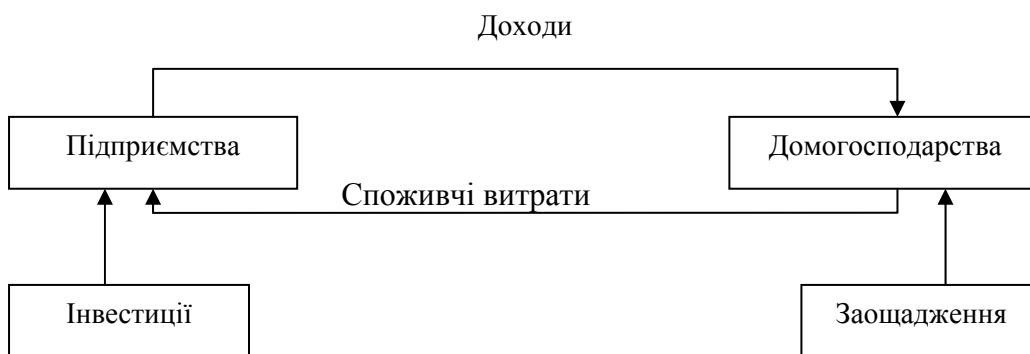
Кейнс піддав економічному аналізу проблему хронічного недовикористання виробничих джерел, масове безробіття і взагалі - капіталістичний парадокс «недостатку серед достатку». Він відкидав концепцію механізму автоматичного стихійно-ринкового відновлення рівноваги капіталістичного господарства, доводив, що капіталізм втратив цей механізм, і тому необхідне державне регулювання.

Класики вважали, що в умовах ринкової економіки виробництво коливається навколо точки «рівноваги між попитом і пропозицією як для кожного продукту або групи продуктів (часткова рівновага), так і в масштабах всієї економіки (загальна рівновага)». Згідно з «законом Сея» пропозиція створює свій попит, так рівновага між попитом і пропозицією встановлюється автоматично, а кризи і безробіття неможливі. У цьому випадку економічний кругообіг, який забезпечує необхідну рівновагу, здійснюється таким чином:

Кейнс відкидає закон Сея як помилковий, вважаючи, що економічна рівновага не встановлюється автоматично.

Що стосується економічного кругообігу, в даному випадку слід враховувати той факт, що між актом заощадження та інвестування існують відмінності в просторі і в часі. На думку англійського вченого, схема економічного кругообігу представляється по-іншому:

Різниця між двома схемами несуттєва, але принципова: у другому випадку економічний кругообіг вже не відбувається сам по собі, автоматично, тому що між заощадженнями і рішенням їх інвестувати існує розрив, тобто не все заощаджене інвестується.

Виходячи з цієї констатації, Кейнс робить висновок - капіталістична економіка не в змозі забезпечити загальну економічну рівновагу без значного і постійного втручання держави [4].

Кейнс відкидає так званий «закон ринків» Сея. Оскільки в ринковій економіці обмін здійснюється не за формулою «товар - товар», а за формулою «товар - гроші - товар», продавець може і не стати покупцем, бо виручені від продажу гроші можуть обслуговувати не тільки попит, а й прагнення до заощадження. Тому загальна криза збуту цілком реальна. Кейнс приходить до узагальнення: обсяг національного доходу і його динаміка безпосередньо визначаються не факторами пропозиції (тобто чинниками, від яких залежить виробництво), а факторами попиту.

Під впливом Кейнса виник новий напрям в економічній науці - **макроекономіка**. Головні питання, на які прагне дати відповідь макроаналіз:

- чим визначається загальний рівень зайнятості в економіці, або інакше, в чому причини і які можливі шляхи боротьби з безробіттям?
- яка роль процентних ставок і чим визначається їх рівень?
- яким шляхом формується купівельна сила грошової одиниці?

Кейнс вводить поняття функцій сукупної пропозиції і сукупного попиту. Перша визначається співвідношенням сукупних (для суспільства) витрат і зайнятості.

Протягом відносно коротких періодів часу це співвідношення не змінюється. Друга функція відображає співвідношення очікуваних доходів підприємців (в масштабах суспільства) і зайнятості. Воно дуже рухоме. Тому динаміка зайнятості залежить головним чином від функції сукупного попиту, що визначає доходи підприємців. Точка перетину двох функцій характеризує обсяг зайнятості. Кейнс називає її точкою ефективного попиту [3].

Таким чином, загальний рівень зайнятості, виробництва і національного доходу, на думку Кейнса, залежить не стільки від виробничих можливостей суспільства, скільки від платоспроможного попиту, рівень якого визначають види підприємців на прибуток. Звідси - концепція Кейнса про «ефективне», тобто потенційно можливе і яке стимулюється державою попит, про необхідність недопущення за допомогою держави урізання заробітної плати.

На противагу неокласичному напрямку Кейнс вважав, що народне господарство в цілому, яке представляючи собою нову системну якість, не є сума індивідуальних господарств. Так, з точки зору окремого підприємства, зниження заробітної плати означає зменшення витрат підприємства, що збільшує його конкурентоспроможність і дозволяє розширювати виробництво і зайнятість. З позиції загальної національної економіки, зниження заробітної плати призводить до зменшення податків, зниження загальної купівельної спроможності і в результаті - до скорочення загального виробництва і зайнятості [6].

Одна з причин недостатнього попиту укладена у вічному «психологічному» законі, суть якого в наступному. «Психологія суспільства така, що зі зростанням сукупного реального доходу збільшується і сукупне споживання, проте не в такій же мірі, в якій росте дохід ». Таким чином, схильність до збільшення заощаджень зростає у міру зростання доходів випереджаючими темпами, а зростання заощаджень зменшує попит.

Компенсацією такого зниження може служити тільки зростання інвестиційного попиту, інакше не менше зростання безробіття і падіння темпів зростання національного доходу.

Кейнс вважав, що безробіття породжується не високими зарплатами, невідповідністю між заощадженнями і інвестиціями, і в підсумку низькими зарплатами. Не бідні винні в безробітті, а багаті, які споживають зі своїх доходів все менше, збільшуючи заощадження і зменшуючи інвестиції. Безробіття може бути ліквідоване або істотно знижене втручанням держави шляхом стимулювання інвестиції.

Кейнс пропонує рецепт вирішення цих проблем за допомогою держави, яка може впливати на загальну величину попиту. Проводячи «політику експансії», держава повинна взяти на себе стимулювання приватних інвестицій за рахунок зниження податків і збільшувати свої витрати шляхом розширення державного сектора або збільшення дотацій споживачам (пенсій, допомог, стипендій). Особливі надії покладаються на фінансування дефіциту бюджету за рахунок випуску і розміщення на ринку великих урядових позик. Шляхом додаткового випуску грошей в обіг держава може впливати на зниження позичкового відсотка. Все це підвищує купівельну спроможність в економіці, і, отже, загальний обсяг попиту. При цьому виникає ефект мультиплікатора. Збільшення інвестицій призводить до зростання національного доходу суспільства, причому на величину більшу, ніж первісний ріст інвестицій.

При «перегріві» економіки (що, до речі, проковується політикою експансії) виникають надлишок попиту, нестача сировини і робочої сили, в результаті ростуть ціни і утворюється «розрив інфляції». Держава повинна проводити «політику стримування», збільшуючи податки, урізаючи державні витрати, підвищуючи відсоток для стримування інвестицій. Подібна політика знижує купівельну спроможність населення. Тут теж виникає ефект мультиплікатора [6].

Таким чином, Кейнс вирізняє два способи регулювання попиту: грошово-кредитну та бюджетну політику.

Грошово-кредитна політика спрямована на стимулювання попиту через зниження норми відсотка і вплив на прагнення до ліквідності. Кейнс пропонує відмову від золотого стандарту і регульоване «накачування» грошової маси в обігу. Кейнс відкидав звинувачення в тому, що він пропагує інфляцію. Збільшення кількості паперових грошей в обігу призводить до загального підвищення цін лише при повній зайнятості. Поки існує безробіття, збільшення грошової маси буде стимулювати попит, пропозиція ж товарів залишиться еластичною.

Суть бюджетної політики по Кейнсу - організація інвестицій. Скорочення або недостатнє зростання приватних інвестицій слід компенсувати за рахунок держави. При цьому не має принципового значення, на що підуть бюджетні кошти. Важливо, щоб вони через ефект мультиплікатора призвели до зростання зайнятості та збільшення національного доходу [3].

Так характеризує Кейнс суть державної політики стабілізації. У результаті реформ, пов'язаних з новою роллю держави, капіталізм, за Кейнсом, перетворюється в систему ліберального соціалізму, «в якій ми можемо діяти як організоване суспільство з економічною метою та на підтримку соціальної та економічної справедливості, поважаючи і захищаючи індивідуальність, її свободу вибору, її віру, переконання, її образ мислення і її прояви, її підприємливість та її власність» [1].

Нарешті, Кейнс виступав проти політики вільної торгівлі, за протекціонізм. Закриваючи господарства від іноземної конкуренції, державна влада створює умови для розширення вітчизняного виробництва, а, отже, для підвищення зайнятості, що є умовою зростання національного доходу.

Слава Кейнса особливо зросла у повоєнні роки. Рецепти його лягли в основу офіційних програм економічної політики Кеннеді, Джонсона, Ніксона. У багатьох країнах були прийняті спеціальні закони, які зобов'язують урядові органи стежити за станом господарської кон'юнктури і приймати енергійні заходи для забезпечення певного рівня виробництва та зайнятості.

11.3 ЗНАЧЕННЯ ІДЕЙ ДЖ. КЕЙНСА ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

В історії економічної думки ХХ ст. Дж. М. Кейнсу належить особливе місце. Навіть найзапекліші його критики не можуть заперечувати того факту, що без нього іншою була б не тільки економічна наука, але й економіка. Револьюційний характер теорії Кейнса часто не оспорювався.

У чому ж полягає революційність або новаторство Кейнса і в чому його витоки?

Кейнс висловив положення про відсутність у капіталістичній системі внутрішнього механізму рівноваги, що дозволяє після скорочення сукупного попиту повернутися до колишнього рівня виробництва і зайнятості, визнав небезпеку попадання економічної системи в тривалу пастку депресії. Тим самим він виступив, як критик капіталізму і доктрини «laissez-faire». Але його критика була принципово інша в порівнянні з існуючою раніше.

Справа в тому, що численні критики капіталізму в ХІХ ст. так і не змогли знайти економічних підстав для спростування доктрини «laissez faire». З точки зору аллокації ресурсів система вільної конкуренції представлялася найкращою і забезпечує зростання сукупного виробництва і споживання, при тому, що важливі соціальні наслідки вільного ринкового механізму визнавалися дуже багатьма. Кейнс показав, що ця система дає збої в

області аллокації ресурсів і не забезпечує повного використання найважливішого ресурсу - робочої сили. Одночасно він поставив завдання вирішення проблеми безробіття в рамках демократичної системи. Велику роль у її вирішенні Кейнс відводив економічній науці та її представникам, виступаючим разом з останньою частиною освіченого суспільства в якості направляючої сили в подоланні системної кризи.

Найважливішою рисою сучасної цивілізації Кейнс вважав демократію, тому пропонував шляхи вирішення проблем, нехай і нетрадиційні для науки і практики попереднього періоду, але прийнятні для демократичного суспільства, стурбованого соціальними проблемами [4].

З теорії Дж.М.Кейнса витікали досить практичні висновки. Головне завдання держави полягає у збереженні так званої макроекономічної рівноваги через вплив на сукупний попит. Якщо в країні починається інфляція, це означає, що сукупний попит зайвий і він повинен бути скорочений. Посилюючи податковий режим, проводячи політику «дорогих» грошей, уряд повинен скоротити платоспроможний попит, і інфляція припиниться. Навпаки, якщо головна проблема в країні - це проблема безробіття, уряд повинен послабити податковий режим, зробити кредити легкодоступними для підприємців (політика «дешевих» грошей). Це призведе до зростання сукупного попиту, створення нових робочих місць і зниження безробіття. Таким чином, кейнсіанство стало теоретичною основою, яка стала традиційною на Заході системи державного антициклічного регулювання.

У результаті реформ, пов'язаних з новою роллю держави, капіталізм, за Кейнсом, перетворюється в систему ліберального соціалізму, «в якій ми можемо діяти як організоване суспільство з економічною метою та на підтримку соціальної та економічної справедливості, поважаючи і захищаючи індивідуальність, її свободу вибору, її віру, переконання, її образ мислення і його прояви, її підприємливість та її власність». Ліберальний соціалізм зберігає приватну власність на засоби виробництва і являє собою «амальгаму» приватного капіталізму і державного соціалізму.

Спочатку кейнсіанська теорія була сприйнята у багатьох західних державах як один з різновидів соціалістичної концепції. Однак незабаром з'ясувалося, що між цими двома підходами різниця досить велика. Виходячи з ідеї про неефективність ринкового механізму, соціалісти і Дж. М. Кейнс робили зовсім різні висновки. Соціалісти пропонували ліквідувати ринкову систему, замінивши її тотальним державним плануванням, кейнсіанці ж пропонували, зберігши ринковий механізм, лише навчитися коригувати його методами державної політики. Вже перші спроби на практиці реалізувати окремі положення кейнсіанського вчення, зроблені в період так званого нового курсу Ф. Рузвельта в США, широке поширення методів державного регулювання в післявоєнний період показали, що запропонована концепція високоефективна в практичному плані і нічого спільного з соціалістичною доктриною не має.

Слава Кейнса особливо зросла у повоєнні роки. Рецепти його лягли в основу офіційних програм економічної політики Кеннеді, Джонсона, Ніксона. У багатьох країнах були прийняті спеціальні закони, які зобов'язують урядові органи стежити за станом господарської кон'юнктури і приймати енергійні заходи для забезпечення певного рівня виробництва та зайнятості.

Сьогодні Кейнса критикують за відхід від ідеалів вільного суспільства, за виправдання диктату держави і т.д. Але не слід забувати, що він пропонував свої рецепти в той період, коли реальними альтернативами економічного та соціального хаосу були російський більшовизм і німецький фашизм. Можливо, посилення регулюючої функції держави було тоді єдиним способом зберігання демократії.

Активна позиція Кейнса не тільки як теоретика, але і практика проявилася в галузі міжнародних економічних відносин, насамперед у розробці нових механізмів

регулювання та створення інститутів, що забезпечують це регулювання (Міжнародного валютного фонду та Світового банку).

Запитання і завдання для контролю

1. Як вплинула світова економічна криза в першій третині ХХ ст. на принципи саморегулювання ринкової економіки?
2. Чому необхідно було поновити методологію економічної теорії на початку ХХ ст.?
3. Назвіть найбільш відомих вчених, які внесли вагомий внесок у розвиток економічної науки того часу. У чому суть їхніх вчень.
4. Розкрийте зміст сутності економічного кругообігу за Кейнсом.
5. Що розумів Кейнс під сукупним попитом і сукупною пропозицією? Який вплив вони роблять на розвиток економіки?
6. У чому суть «психологічного закону» Дж. Кейнса?
7. Розкрийте зміст понять «політика експансії» і «політика стримування» за Дж. Кейнсом.
8. Як Дж. Кейнс обгрунтує необхідність втручання держави в економіку.
9. Які два способи регулювання попиту пропонував Кейнс?

Теми рефератів

1. Основа методології дослідження Дж.М. Кейнса.
2. Що Дж.М. Кейнс відносив до теоретичних джерел своєї системи?
3. Охарактеризуйте теорії, які критикував Дж.М. Кейнс?
4. Що можна назвати ядром загальної теорії Дж.М. Кейнса?
5. Як змінюються темпи приросту споживання відповідно до "основного психологічного закону" Дж.М. Кейнса?
6. Як регулюється норма позичкового відсотку для стимулювання споживчого попиту та інвестиції держави на думку Дж.М. Кейнса?

Тестові питання

1. *Перу Дж.М.Кейнса належить праця:*
  1. «Економічні гармонії»;
  2. «Індійська валюта»;
  3. «Принципи економічної політики».
2. *Кейнс свого часу був учнем:*
  1. Ж.Б.Сея;
  2. Дж.Б.Кларка;
  3. А.Маршалла;
  4. Бем-Баверка.
3. *Кейнс відстоює:*
  1. фрітредерство;
  2. протекціонізм;
  3. втручання держави в економіку.

Література

1. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег// Антология экономической классики. М.: Эконов, 1993, Т.2.
2. Курс экономики: Учебник. Под ред. Б.А. Райзберга. – М.: ИНФРА-М, 2001.
3. Левита Р.Я. История экономических учений. Курс лекций. Catallaxy, 1998.
4. Молдовану Д. Экономические доктрины, Ch.: ARC, 2003.
5. Самуэльсон П. Экономика. В 2-х т. М.: Алгон, 1992.
6. Экономика: Учебное пособие. Под ред. проф. А.Г. Грязновой и др. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, изд-во политической литературы «Единство», 2001.
7. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 12 НЕОКЕЙНСІАНСТВО

12.1 ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СПАДЩИНИ ДЖ. КЕЙНСА.

12.2 НЕОКЕЙНСІАНСЬКІ ДОКТРИНИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ.

12.3 ПОСТКЕЙНСІАНСТВО.

12.4 «НЕОКЛАСИЧНИЙ СИНТЕЗ» П. САМУЕЛЬСОНА І МЕТОД «ВИТРАТИ - ВИПУСК» В. ЛЕОНТЬЄВА.

Ключові слова: неокейсіанство, посткейнсіанство, «Неокласичний синтез», дефіцит, попит, пропозиція.

12.1 ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СПАДЩИНИ ДЖ. КЕЙНСА

Різде погіршення економічного становища капіталістичних країн у 70-ті роки призвело до падіння авторитету кейнсіанства і її глибокій кризі. Настало розчарування в можливостях масованого вливання коштів з державного бюджету. Така політика практично вичерпала свої можливості для заохочення і почала чинити серйозний дестабілізаційний вплив на економіку.

Сильний удар по кейнсіанським концепціям завдало різке загострення інфляційного процесу. З безневинного «супутника економічного зростання», як звикли змальовувати інфляцію прихильники Кейнса, вона перетворилася на фактор, що дезорганізовує, джерело гострих соціальних та економічних суперечностей. Особливістю зростання цін в 70-х роках були супроводили йому скорочення виробництва і зростання безробіття. Таке явище позначалось спеціальним терміном - «стагфляція» [9].

З моменту своєї появи теорія Кейнса давала великий простір для критики різного роду. Так, у 60-ті роки кейнсіанці та неокласики сперечалися про причини уповільнення темпів зростання у другій половині 50-х років, про перспективи економічного зростання і

про способи впливу на нього. В основному урядові програми того часу були кейнсіанськими за духом. У США програма зростання, прийнята урядом Кеннеді, була такою і по спрямованості. Вона передбачала стимулювання технічного прогресу, вдосконалення освіти та системи перепідготовки кадрів, розширення масштабів втручання. До середини 70-х років критика кейнсіанства в основному велася на професійних рівнях.

Починаючи з середини 70-х років суперечки стають надбанням широких верств суспільства. Активно обговорюються причини невдалої економічної політики, що виразилися насамперед, у зростанні безробіття при прискореній інфляції, що погано вписувалося в кейнсіанську картину економіки. На тлі зростання частки державних витрат у ВВП (у США до 1970 р. 33 %, у Великобританії -40 %) з особливою гостротою постала проблема ефективності державного апарату та громадського сектору в цілому. Поряд з чисто економічними були поставлені й моральні проблеми, котрі виявилися тісно пов'язаними з економікою і проведеною економічною та соціальною політикою. Звернення до дійсних цінностей капіталізму не тільки стало гаслом політичної боротьби, але вплинуло на розвиток економічної науки. Почалася так названа консервативна хвиля [1].

В кінці 60-х років значною мірою під впливом невдач економічної політики, яку пов'язували з кейнсіанською теорією, а також завдяки тому, що був накопичений великий матеріал, присвячений Кейнсу та його ставлення з класиками, з особливою гостротою постало завдання з'ясування тримання власне концепції Кейнса. У цей період формується так зване неортодоксальне кейнсіанство, або неокейнсіанство, представителі якого намагалися продемонструвати, що правильно зрозуміла теорія Кейнса може гідно відповісти на що мають місце невдачі в економічному розвитку.

Неокейнсіанство являє собою сукупність теорій та економічної політики, натхнених творами Кейнса. Саме під назвою кейнсіанства доктрина англійського вченого, розвинена й адаптована до конкретних умов, панувала в економічній думці протягом трьох повоєнних десятиліть. Широке поширення в усьому світі неокейнсіанство є неоднорідною течією, утвореною з різних груп і мікротечій, які взяли за основу той чи інший аспект вчення свого духовного батька. Існує американське, англійське і французьке неокейнсіанство, а також різні спроби «об'єднати» кейнсіанство з неокласичною, марксистською і навіть класичною теоріями.

Поява неокейнсіанства багато в чому обумовлена характером розвитку капіталістичної економіки в післявоєнний період, її перетворенням економіки, заснованої на приватній власності, в змішану, в якій разом з приватним існує потужний державний сектор. У середині 80-х років в державному секторі вироблялася значна частина валового внутрішнього продукту: у Франції - 23%, Італії - 20%, Великобританії - 17%, Австрії - 25%. Особливо сильні були позиції цього сектора в промисловості, досягаючи 30 - 40% обсягу промислової продукції.

Природно, в результаті цих важливих перетворень держава стає головним економічним агентом, що надає вирішальний вплив на всю економіку.

Найбільш відомі представники неокейнсіанства, багато з яких лауреати Нобелівської премії, це: П. Самуельсон, Р. Харрод, Є. Домар, Р. Солоу, Ж. Тобін, Джоан Робінсон, Н. Калдор, А. Хансен, П. Сраффа.

Особливістю ідей представників оригінальної версії кейнсіанства є висновок про необхідність дослідження не тільки криз, але й проблем всього економічного циклу, оскільки для економіки небезпечні й кризи, і «перегрів» економіки. Найбільш доцільні стійкі темпи економічного зростання, що забезпечують динамічну рівновагу, повне використання виробничих потужностей і трудових ресурсів. Виходячи з цього розробляються напрями державної антициклічної політики, спрямованої на згладжування циклічних відхилень.

12.2 НЕОКЕЙНСІАНСЬКІ ДОКТРИНИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Кейнс бачив основну мету теорії та економічної політики в досягненні повної зайнятості робочої сили. Неокейнсianці ж мають на меті забезпечення стійких темпів економічного зростання. Інша відмінність полягає в тому, що Кейнс був прихильником непрямого і спільного втручання держави в економіку, неокейнсianці ж були за систематичне та пряме втручання.

Неокейнсianці приділяли підвищену увагу фактору часу, саме вони розробили теорію і практику економічного зростання, відкривши й проаналізувавши економічні та позаекономічні чинники, що лежать в його основі.

У сучасному кейнсianстві домінують дві тенденції: американська, пов'язана з іменами ряду економістів США, і європейська, пов'язана насамперед з дослідженнями французьких економістів.

Особливості неокейнсianства в США. Після війни центром неокейнсianства стають Сполучені Штати Америки. Лише частково це пояснюється тим фактом, що ще в 1946 році тут був прийнятий закон, який зобов'язував уряд брати на себе відповідальність за підтримання високого рівня зайнятості та пом'якшення циклічних коливань. Саме з цієї причини американське неокейнсianство найбільше утвердилось в області економічної політики, на відміну, наприклад, від британських неокейнсianців, які основну увагу приділяли теорії [4].

Серед американських послідовників вчення Дж. М. Кейнса найчастіше згадуються Е. Хансен, С. Харріс, Дж. М. Кларк та ін. Вони, спираючись на вчення Дж. М. Кейнса, вважали за доцільне збільшення податків з доходів населення (до 25 % і більше), збільшення розмірів державних позик і випуску грошей для покриття витрат держави (навіть якщо це збільшить інфляцію і дефіцит державного бюджету).

Найвідомішим представником американського неокейнсianства вважається професор Гарвардського університету Алвін Хансен (1887-1975).

Для Хансена, як і для більшості американських неокейнсianців, головний інструмент регулювання економічних процесів — це Державний Бюджет. Розподіляючи значну частину національного доходу (до 40-50%), держава може забезпечити економічну рівновагу і стимулювати економічне зростання. Конкретні інструменти досягнення цієї мети прості: диференціація податків на доходи, процентної ставки й допомоги з безробіття. У період економічного підйому податки підвищуються, під час криз і депресії — знижуються. У випадку допомоги з безробіття все відбувається навпаки.

Головним інструментом регулювання попиту є державні витрати, які здійснюються в основному в формі державних замовлень. Під час криз держава збільшує обсяг державних витрат, щоб компенсувати зниження обсягу приватних витрат. Навпаки, у фазі підйому державні витрати повинні значно знизитися. Їх джерелом — є податки. Але не тільки. У деяких випадках, коли державних доходів недостатньо, неокейнсianці рекомендують вдаватися до державних позик, а також вводити в обіг визначену кількість нічим не підкріплених паперових грошей. Скільки саме? Відповідь неконкретна: таку кількість, яка викличе «помірну інфляцію» [4].

Якщо Дж. М. Кейнс у своїй теорії спирався на принцип мультиплікатора, який означає, що зростання доходів супроводжується зниженням зростання інвестицій, то в США (з теорії Е. Хансена) був висунутий додатковий принцип — принцип акселератора, який означає, що зростання доходів у конкретних випадках може і збільшувати інвестиції. Сенс доповнення в наступному: деякі види обладнання, машин і механізмів мають порівняно тривалий термін виробництва, і очікування цього терміну психологічно впливає

на розширення виробництва необхідного устаткування чи машин в обсягах, що перевищують реальний попит, а отже, зростає і попит на інвестиції [1].

Особливості неокейнсіанства у Франції. Економісти Франції (Ф. Перру та ін) визнали не обов'язковим положення Дж.М. Кейнса про регулювання позичкового відсотка як засобу стимулювання нових інвестицій. Вважаючи, що саме корпорації з переважанням частки державної власності є силою суспільства, яка домінує та координує, вони акцентували увагу на застосуванні індикативного методу планування економіки як визначального засобу впливу на не затухання інвестиційного процесу.

З точки зору французьких неокейнсіанців, план — це інструмент, покликаний розв'язувати проблему суперечності між особистою свободою і національними інтересами, забезпечити не тільки підтримання загальної рівноваги й високих темпів розвитку, а й зміни структури економіки в бажаному напрямку. Одночасно за допомогою плану здійснюється перерозподіл національного доходу з метою досягнення тривалої соціальної злагоди. Індикативний план визначає пропорції розподілу національного доходу на споживання і накопичення. Він обов'язковий тільки для підприємств державного сектора. Для приватних підприємств він має рекомендаційний характер і містить поряд з визначеними економічними й соціальними цілями, які повинні бути досягнуті, цілий ряд методів та інструментів економічного характеру, які покликані «залучити», зацікавити приватні підприємства діяти відповідно до цілей плану [4].

Ще одним «додатком» в кейнсіанстві є «заміна» методу перманентного регулювання та направлення приватних і державних інвестицій на метод маневрування державними витратами в залежності від економічної кон'юнктури. Так, в періоди підйому економіки інвестиції обмежуються, а в періоди уповільнення або спаду — збільшуються (попри можливий бюджетний дефіцит).

Крива Філіпса. Одне з важливих досягнень неокейнсіанства — так звана крива А. Філіпса, англійського економіста новозеландського походження. У 1958 р. цей тоді ще маловідомий автор публікує статтю (яка зробить його знаменитим) під назвою «Співвідношення між безробіттям і підвищенням рівня номінальної заробітної плати у Сполученому Королівстві, 1867-1957».

Кейнс стверджує, що рівень зайнятості залежить від обсягів виробництва. Стимулюючи попит, ми підвищуємо обсяг виробництва і скорочуємо кількість безробітних. Філіпс, однак, на основі аналізу конкретних даних приходив до висновку, що рівень зайнятості робочої сили залежить від рівня цін, рівня інфляції.

Чим вище рівень безробіття (під час криз), тим повільніше росте номінальна заробітна плата. І, навпаки, під час підйому, коли рівень безробіття низький, працівники можуть домогтися істотного приросту заробітків. Філіпс пов'язує динаміку номінальної заробітної плати з динамікою цін, вважаючи, що заробітна плата є головним фактором, що визначає рівень цін. У даному випадку позначається наступна взаємозалежність: чим вище безробіття, тим менше приріст цін і, навпаки, чим нижче рівень ефективного безробіття, тим вище приріст цін, тобто інфляція збільшується.

У цих умовах держава повинна зробити вибір між інфляцією і безробіттям — або скорочується безробіття ціною зростання інфляції, або підтримується грошова нестабільність і певний рівень інфляції ціною зростання безробіття [4].

Теорії економічного зростання. У 50-і рр.. деякі прихильники основних ідей економічного вчення Дж. М. Кейнса і його послідовників у частині обґрунтування необхідності й можливості державного регулювання економіки (через відсутність в умовах стихійного ринку між попитом і пропозицією) сприйняли ці ідеї, як вигідну пропозицію для розробки нових теорій, суть яких зводилася до з'ясування та обґрунтування механізму постійних темпів економічного зростання. У результаті виникли неокейнсіанстві теорії зростання, засновані на обліку системи «мультиплікатор -

акселератор» та моделюванні економічної динаміки з використанням характеристик взаємозв'язку між накопиченням і споживанням [1].

Головними представниками згаданих теорій економічного зростання стали професор Массачусетського технологічного інституту Овсій Домар (нар. 1914 р.) і професор Оксфордського університету Роберт Харрод (1890-1978). Їх теорії (моделі) об'єднує загальний висновок про доцільність постійного (сталого) темпу економічного зростання як вирішальної умови динамічної рівноваги (поступального руху) економіки, при якому досягнуті повне використання виробничих потужностей і трудових ресурсів. Іншим становищем моделі Харрода — Домара є визнання передумови про постійність в тривалому періоді таких параметрів, як частка заощаджень у доходах і середня ефективність капіталовкладень. І третя схожість полягає в тому, що обидва автори досягнення динамічної рівноваги та постійного зростання вважали не автоматично можливим, а результатом відповідної державної політики є активне державне втручання в економіку.

Відмінні ознаки в моделях Є. Домара та Р. Харрода обумовлені лиш деяким розходженням у вихідних позиціях побудови моделі. Так, в основі моделі Р. Харрода лежить ідея про рівність інвестицій і заощаджень, а в моделі Є. Домара джерелом вважається рівність грошового доходу - (попиту) і виробничих потужностей (пропозиції) [8].

Разом з тим і Є. Домар, і Р. Харрод єдині у своїх переконаннях про дієву роль інвестицій у забезпеченні зростання доходу, збільшенні виробничих потужностей, вважаючи, що зростання доходу сприяє збільшенню зайнятості, яка, у свою чергу, передбачає виникнення недовантаження підприємств і безробіття. Це переконання є вираженням безумовного визнання цими авторами кейнсіанської концепції про залежність характеру та динаміку економічних процесів від пропорцій між інвестиціями і заощадженнями, а саме: випереджувальне зростання перших - причина збільшення рівня цін, а других — причина недовантаження підприємств, неповної зайнятості [10].

З критикою кейнсіанських моделей Харрода і Домара виступив американський економіст Роберт Солоу (нар. 1924), відзначений згодом Нобелівською премією за внесок у теорію економічного зростання. Використовуючи апарат диференціальних рівнянь, Солоу створив свою модель економічної динаміки. У центрі його уваги — заміщення праці речовим капіталом. За Солоу, в тривалій перспективі при відсутності технічного прогресу капітал, праця й обсяг виробництва зростають однаковими темпами [6]. Темпи економічного зростання при цьому залежать не від норми заощаджень, які визначають капіталовкладення, а від пропозиції праці. Зниження трудомісткості робить зростання виробництва відносно незалежним від зростання пропозиції праці. По цьому вирішальним чинником прискорення економічного зростання є технічний прогрес [2].

12.3 ПОСТКЕЙНСІАНСТВО

Виникнення посткейнсіанства пов'язано з тим, що у вісімдесятих роках ХХ століття у західних країнах посилювалися такі негативні явища як одночасно наявність інфляції, безробіття та економічної стагнації. Наростала валютно-фінансова криза, а також криза всієї світової економіки, багато в чому спровокована двома «нафтовими кризами» - 1973р. і 1979 р. Ці процеси в деякій мірі продемонстрували слабкі сторони і недоліки економічної політики, кейнсіанства та некейнсіанства. На цьому тлі в усьому світі починається відродження ідей економічного лібералізму. У цих умовах у Великій Британії група економістів ставить за мету захистити найбільш цінні теорії доктрини Кейнса.

Основними теоретиками посткейнсіанства, які називали і школою кембриджських лівих, є англійці Джоан Робінсон, Г.Л. Шеклі, Н. Калдор (угорського походження) та італієць П. Сраффа [4].

Найбільш видатним представником лівого кейнсіанства була Джоан Робінсон (1903-1983рр.). Ліві кейнсіанці, погоджуючись з Кейнсом в тому, що основна проблема капіталізму - проблема ефективного попиту, вбачають головну причину недостатності попиту в нерівномірному розподілі національного доходу. Знаряддям підвищення попиту вони вважають обмеження діяльності монополій. Що стосується державних витрат як засобу підвищення зайнятості, ліві кейнсіанці наполягають на соціальній орієнтації цих витрат: в відмові від гіпертрофії воєнних витрат, збільшенні вкладень в житлове і дорожнє будівництво, охорону здоров'я, освіту, соціальне страхування і т. д. [2].

Як і всі кейнсіанці, посткейнсіанці здійснюють переважно макроекономічний аналіз, намагаючись знайти оптимальний спосіб економічного зростання, стабілізації цін, скорочення безробіття. Одночасно підтримують фіскальну, бюджетну та грошову політику держави, яка спрямована на заохочення дрібного бізнесу. Але посткейнсіанці спираються не тільки на твори Кейнса, а й на роботи авторів іншої теоретичної спрямованості, класиків (А. Сміта і Д. Рікардо), К. Маркса, а також і деяких гетеродоксних авторів. Вони розширили сферу економічних досліджень, аналізуючи деякі явища, зігноровані Кейнсом, такі як роль великих корпорацій в економіці, проблеми інфляції та зовнішньої торгівлі, але особливо роль розподілу в функціонуванні сучасної економіки [4]

Як вже зазначалося, в центрі посткейнсіанської доктрини знаходиться проблема взаємозалежності між економічним зростанням і розподілом. Так, посткейнсіанці стверджують, що темпи економічного зростання цілком залежать від способу розподілу національного доходу на зарплату і прибуток. Але в цьому питанні немає єдності. Одні посткейнсіанці вважають, що економічний розвиток більш важливий для розподілу національного доходу на користь капіталу, інші - на користь зарплати. Наприклад, Ніколас Калдор стверджує, що високі темпи економічного зростання можуть бути забезпечені тільки шляхом перерозподілу національного доходу на користь капіталу. Джоан Робінсон дотримується діаметрально протилежної точки зору. Вона вважає, що високі зарплати, полегшуючи реалізацію товарів і послуг, є одним з головних стимулів економічного зростання.

Дж. Робінсон вважає, що підвищення заробітної плати є основною умовою реалізації товарів і послуг, а також стимулювання прогресу. Таким чином, наголошує вона, у збільшенні заробітної плати зацікавлені як робітники, так і капіталісти [4].

Відповідно до моделі М. Калдора (1908-1986) в рівноважному стані сума доходів (заробітна плата плюс прибуток) дорівнює сумі споживчих витрат і заощадження. Відповідно до кейнсіанської теорії інвестиції визначають норму прибутку, а не навпаки.

Тому ситуація з Калдор описується наступними двома сценаріями.

1. Нехай зростання інвестицій призводить до їх перевищення над заощадженнями. У цьому випадку інфляція (неминуча, якщо вихідним був стан повної зайнятості) веде до того, що прибуток починає зростати швидше зарплати, тому що зростання останньої обмежено колективним договором. Це, у свою чергу, за визначенням (частина прибутку зберігається, а зарплата ні) веде до зростання заощаджень, які таким чином наздоганяють інвестиції.

2. Навпаки, якщо інвестиції опускаються нижче заощаджень, ціни на товари падають швидше, ніж зафіксована трудовою згодою зарплата, в результаті заощадження падають і рівновага відновлюється [10].

Посткейнсіанство має три різновиди.

Перша - монетарне посткейнсіанство. Його прихильники (головним чином американські економісти - П. Девідсон, Х. Мінські, Я. Крегель та ін) висувають на передній

план аналіз грошових потоків. На думку монетарних посткейнсіанців, їх попередники розглядали грошові потоки лише як оболонку реальних, речових зв'язків, тоді як гроші - самостійний потужний фактор впливу на економічну кон'юнктуру. Їх роль обумовлена невизначеністю майбутнього і в зв'язку з цим значимістю очікувань. Гроші виконують роль сполучної ланки між минулим, теперішнім і майбутнім.

Практичні пропозиції монетарних посткейнсіанців орієнтовані на боротьбу з інфляцією. Її обуздання потребує державного обмеження розмірів заробітної плати при одночасному регулюванні капіталовкладень з метою більш повного використання виробничих потужностей і робочої сили.

Другий напрямок - калецькіанське посткейнсіанство. Воно назване так за польським економістом Міхалу Калецькому (1899-1970 рр.), в період другої світової війни і в перші повоєнні десятиліття, який працював у Великій Британії. Калецький ще в 1933 р. виклав свою концепцію ефективного попиту, на відміну від кейнсівської, вона була розроблена стосовно до умов недосконалої конкуренції і саме це привабило до неї увагу посткейнсіанців.

Ортодоксальне кейнсіанство не могло пояснити ситуації, що склалася в 60-70 рр.. в багатьох країнах - стагнації виробництва при істотній інфляції. За Кейнсом, інфляція повинна була стимулювати інвестиції та зростання випуску продукції. Це явище, отримало назву стагфляції, англійський посткейнсіанець К. Коулінг пояснює монополізацією. Встановлення панування монополій веде до падіння частки зарплати в національному доході, робочі домагаються підвищення заробітної плати, але воно виявляється лише номінальним, бо монополії компенсують свої втрати підвищенням цін. Йде наступний виток підвищення зарплати, а за нею цін.

Третій напрям - неорікардіанське посткейнсіанство. Його прихильники намагаються поєднати вчення Кейнса про ефективний попит з теорією вартості Рікардо. Біля джерел цього напрямку стояв англійський економіст П'єро Сраффа (1898-1983рр.).

Неорікардіанські посткейнсіанці бачать вади концепції Кейнса в тому, що ефективний попит розглядається в ній в короткостроковому періоді. Своє завдання вони вбачають у розвитку кейнсівського принципу ефективного попиту стосовно до тривалого періоду.

На противагу монетарному посткейнсіанству у неорікардіанському центральне місце займає дослідження рівноваги економіки. Під рівновагою розуміється довгостроковий стан економіки, при якому у всіх галузях існує рівна (середня) норма прибутку і єдиний рівень заробітної плати.

Нове кейнсіанство (його не потрібно змішувати з неокейнсіанством середини століття) сформували в США. Нові кейнсіанці Дж. Стігліц, Б. Гринвальд, Дж. Акерлоф виходять з визначальної ролі монополій в економіці, але монополізацію розуміють в дусі теорії монополістичної конкуренції. На цій підставі вони створили оригінальні моделі взаємозалежності зайнятості та оплати праці.

Кваліфікація робочого складається з двох компонент - загальної та придбаної на даному підприємстві і йому корисної. Щодо другої частини робітник - монополіст, а фірма, яка його найняла - монопсоніст. Підприємець при спаді не поспішає знижувати заробітну плату і звільняти кваліфікованих робітників (це викликало б ще більше падіння доходів фірми), а при підйомі підвищувати оплату праці (робочому не вигідний перехід в іншу фірму, де доведеться перевчатися). Таким чином, між підприємцями й робітниками діє неявний (імпліцитний) довгостроковий контракт [2].

12.4 «НЕОКЛАСИЧНИЙ СИНТЕЗ» П. САМУЕЛЬСОНА І МЕТОД «ВИТРАТИ - ВИПУСК» В. ЛЕОНТЬЄВА

«Неокласичний синтез» являє собою поєднання неокласичного мікроекономічного аналізу з кейнсіанським макроекономічним аналізом, можливостей ринкової економіки з перевагами регуляційної економіки. Одним словом, «неокласичний синтез» не що інше, як зближення, з'єднання, аж до «органічного злиття» головних економічних доктрин сучасності - кейнсіанства та неокласицизму.

Основоположниками неокласичного синтезу, є американський економіст лауреат Нобелівської премії Пол Самуельсон (нар. 1915 р.).

Виходячи з того, що економічна система розвинених країн є змішаною (тобто являє собою сполучення приватного сектора з суспільним), автори синтезу, як і кейнсіанці, виступають за втручання держави в економіку. Тим більше, що, як підкреслює П. Самуельсон, багато видів економічної діяльності, такі як оздоровлення, освіта, перероблювання відходів та інші, не підкоряються дії законів попиту та пропозиції. Держава має контролювати та інші області, як, наприклад, встановлення мінімальної заробітної плати [4].

Розглянемо основні відмінності між «неокласичним синтезом» і неокейнсіанством.

На противагу неокласиків П. Самуельсон закликає виходити не з принципу рідкості ресурсів, а з необхідності підняти виробництво до повної зайнятості, тобто проводити аналіз починаючи з макроекономічних проблем. Дотримуючись рецептів Кейнса, він вважає важливим відмовитися від державного боргу і проводити жорстку фіскальну політику, яка допоможе позбутися інфляції. Одночасно він пропонує політику дешевого кредиту, в результаті якої заощадження активніше будуть вкладатися в економіку, а сума ефективного попиту виявиться рівною сумі виробленого продукту. Коли держава забезпечить повну зайнятість, почнуть діяти закони неокласиків: «рідкості», «рівності попиту і пропозиції», «зменшуючої віддачі факторів виробництва», «спадної дохідності» та ін.

Таким чином неокласичний синтез і неокейнсіанство відрізняються в першу чергу «важелями регулювання економіки», котрі вони вважають найбільш ефективними. Американські неокейнсіанці вважають, що основним інструментом державного втручання в економіку повинен бути бюджет, французькі неокейнсіанці - план, що стимулює. Автори ж «синтезу» ключову роль в економічному регулюванні відводять фіскальній та грошовій політикам, які повинні бути застосовані не окремо, а у взаємозв'язку шляхом постійного узгодження дій Уряду і Центрального банку.

Між американськими неокейнсіанцями та авторами неокласичного синтезу, які також є неокейнсіанцями, більше схожості, ніж відмінностей. Так, і для одних, і для інших основною метою макроекономічної політики є забезпечення високого, рівня реального продукту, який постійно зростає, тобто забезпечення економічного зростання, низький рівень безробіття, стійкі ціни [4].

Василь Васильович Леонтьєв (1906-1999 рр.) - американський економіст російського походження Лауреат Нобелівської премії розробив найефективніший інструмент реалізації економічної політики державного втручання.

Принесла В. Леонтьєву світову славу розробка методу прогнозного економічного аналізу «витрати-випуск», яка була розпочата ще в 30-і рр.. Цей метод вчений поклав у основу побудови таблиць міжгалузевих балансів США, що дозволило удосконалити прогнозування процесів заміщення одних частин громадського продукту іншими, сприяло дослідженню структури і динаміки економіки країни, виявлення довгострокових тенденцій її розвитку з урахуванням оцінки прямих і непрямих наслідків подій, в

результаті технологічних, структурних і масштабних змін у виробництві, а також змін у споживчому попиті, співвідношеннях цін і доходів, інвестиційної сфери та зовнішньої торгівлі [10].

Відправною точкою цього методу послужили досягнення Ф. Кене (економічна таблиця), К. Маркса (схеми простого і складного відтворення) та Л. Вальраса (рівняння загальної економічної рівноваги). Досліджуючи взаємозалежність у рамках економічної системи, Леонт'єв розробляє матрицю цієї взаємозалежності, названу міжгалузевим балансом. Одночасно він пропонує безліч спеціальних коефіцієнтів, що дозволяють розрахувати, яка кількість продукції однієї галузі необхідна для виготовлення одиниці продукції іншій галузі [3].

В. Леонт'єв розробляє модель загальної економічної рівноваги в динаміці, тобто рівноваги, яка забезпечила б економічне зростання. Цим досягненням він проклав міст між маржиналістською теорією загальної економічної рівноваги і неокейнсіанською теорією економічного зростання, між економічною теорією, статистикою і математичними інструментами обчислення. Слід зазначити, що в даний час метод, розроблений В. Леонт'євим, використовується всіма країнами світу, а також міжнародними економічними організаціями [4].

Запитання і завдання для контролю

1. Які об'єктивні причини спонукали вчених переглядати спадщину Дж. Кейнса?
2. Які зміни в економічному розвитку країн ринкової економіки відбулися після Дж. Кейнса?
3. У чому полягає сутність неокейнсіанських доктрин?
4. Розкрийте особливості неокейнсіанства в США.
5. У чому Ви бачите особливості неокейнсіанства у Франції?
6. У чому полягає сутність кривої Філіпса і яке її практичне значення?
7. Викладіть особливості теорії економічного зростання, які розроблені Домаром, Харродом та Солоу.
8. Назвіть основних теоретиків посткейнсіанства і розкрийте коротко сутність їхніх вчень.
9. Наведіть три різновиди посткейнсіанства і дайте їм коротку характеристику.
10. У чому полягає сутність «неокласичного синтезу» П. Самуельсона?
11. Який внесок у розвиток економічної думки вніс В. Леонт'єв?

Теми рефератів

1. Теоретична система Дж. М. Кейнса. Що відбувається за кейнсіанською теорією, якщо дохід споживання зростає?
2. Предмет і метод економічної теорії Дж. М. Кейнса. Коли у кейнсіанській моделі досягається рівноважний рівень ВВП?
3. Дж. Кейнс про причини криз та безробіття.
4. Вплив кейнсіанства на формування економічної теорії Заходу.
5. Що означає мультиплікатор у простій кейнсіанській моделі?
6. Яку проблему неокейнсіанці висувають на перший план?

Тестові питання

1. Кейнс вводить таку категорію як:
  1. постійний відсоток безробітних;
  2. мультиплікатор зайнятості;
  3. постійний відсоток інфляції.
2. Послідовником Кейнса був:
  1. М. Алле;

2. М.Фрідмен:
3. Є.Домар.

Література

1. 1 История экономических учений. Под ред. В. Автономова и др.: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2001.
2. Левита Р.Я. История экономических учений. Курс лекций. Catallaху, 1998.
3. Леонтьев В.В. Экономические эссе. Теории, исследования, факты и политика. М.: Политиздат, 1990.
4. Молдовану Д. Экономические доктрины, Ch.: ARC, 2003.
5. Самуэльсон П. Экономика. В 2-х т. М.: Алгон, 1992.
6. Солоу Р. Перспективы теории роста//Мировая экономика и международные отношения. 1996. №8.
7. Стиглиц Дж. Ю. Альтернативные подходы к макроэкономике: методологические проблемы и некейнсианство//Мировая экономика и международные отношения. 1997. №5,6,7.
8. Харрод Р. К теории экономической динамики//Классики кейнсианства. В 2-х томах. Р. Харрод. Э.Хансен. М.: Экономика, 1997.
9. Экономика: Учебное пособие. Под ред. проф. А.Г. Грязновой и др. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, изд-во политической литературы «Единство», 2001.
10. Ядгаров Я.С. История экономических учений. Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2001.
11. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 13 НЕОЛІБЕРАЛІЗМ

13.1 ВИНИКНЕННЯ НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ

13.2 КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА.

НЕОЛІБЕРАЛІЗМ ФРАЙБУРЗЬКОЇ ШКОЛИ

13.3 ЕКОНОМІЧНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ Л. МІЗЕСА І Ф. ХАЙЄКА

13.4 ЧИКАЗЬКА ШКОЛА МОНЕТАРИЗМУ

Ключові слова: економічний лібералізм, монетаризм, конкуренція, німецький ордолібералізм, монопсонія

13.1 ВИНИКНЕННЯ НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ

З моменту виникнення, економічний лібералізм знаходився в постійному протиставленні з концепцією активного впливу держави на економічне життя. Цю концепцію називали по-різному: «дирижизм» (від французького diriger - управляти),

«етатизм» (від французького *etat* - держава) «інтервенціонізм» (від латинського *interventio* - втручання). Боротьба цих концепцій йшла зі змінним успіхом. Якщо в першій половині XIX століття в науці панував економічний лібералізм, то до кінця століття він явно здав свої позиції, а в 30 - 40-і рр. XX століття ідеї державного регулювання стали чи не загальноновизнаними.

Однак у 80-х роках XX ст. на перший план знову виходять класичні й неокласичні теорії. Цьому сприяла стагфляція, яка серйозно підірвала теоретичний фундамент доктрини Кейнса і його прихильників.

Неолібералізм почав прокидатися ще до війни на чолі з американцем У. Липманом. Вони прийшли до парадоксального висновку: для порятунку лібералізму необхідно деяке обмеження економічних свобод. Таким чином неолібералізм виник майже одночасно з кейнсіанством в 30-і рр. XX ст. як самостійна система поглядів на проблему державного регулювання економіки. Неоліберальна концепція і в теоретичних розробках, і в практичному застосуванні ґрунтується на ідеї пріоритету умов для необмеженої вільної конкуренції не всупереч, а завдяки певному втручанням держави в економічні процеси.

Якщо кейнсіанство початковим вважає здійснення заходів активного державного втручання в економіку, то неолібералізм - відносно пасивного державного регулювання.

Неоліберали виступають за лібералізацію економіки, використання принципів вільного ціноутворення, провідну роль в економіці приватної власності й недержавних господарських структур, бачили роль регулювання економіки державою в її функціях «нічного сторожа» або «спортивного судді»[9].

Випереджаючи коротку характеристику особливостей шкіл неоліберальних ідей різних країн, слід зазначити, що представники неоліберального руху ще на початку 30-х рр. намагалися виробити єдину науково-практичну платформу. Загальні в даному зв'язку принципи неолібералізму були продекларовані в міжнародному масштабі в 1938 р. на конференції в Парижі. Цей форум неолібералів нині називають також «колоквіумом Липпмана» через співзвучність схвалених на конференції принципів неолібералізму з положеннями виданому в тому ж році американським економістом А. Уолтером Липпманом книги під назвою «Вільне місто». Суть схвалених в Парижі загальних принципів неоліберального руху зводилася до проголошення необхідності державного сприяння в поверненні правил вільної конкуренції і забезпечення їх виконання всіма господарчими суб'єктами. Умова пріоритету приватної власності, вільної угоди і вільних ринків могло бути переглянуте діями держави лише в екстремальних випадках (війна, стихійне лихо, катастрофа і т.п.) [9].

Неолібералізм затвердився в процесі жорсткої критики як дирижизму, так і ортодоксального лібералізму. Дирижизм, - говорять неоліберали, - будь - то кейнсіанських, нацистських або радянських зразків приводить в кінцевому підсумку до диктатури. Критикуються також прихильники «старого лібералізму», що захищають ідеї абстрактної, а не конкретної економічної свободи.

Свобода повинна перебувати під контролем і захистом, в іншому випадку нею користуються лише найспритніші та хитрі, пригнічуючи більш дрібних і слабких, що призводить до монополії .

Неоліберали ставлять у главу кута наступні принципи:

- економічна свобода і підприємницька ініціатива;
- конкуренція без монополії;
- вільне ціноутворення;
- стабільність грошового обігу;
- обмежене втручання держави в економіку.

Неолібералізм допускає певне втручання держави в економіку, щоб забезпечити правове середовище економічної діяльності [3].

Вже в 30-і рр. для протидії кейнсіанським ідеям державного регулювання економіки, що обмежує систему вільної конкуренції, у ряді країн були створені неоліберальні центри по виробленню альтернативних заходів державного втручання в економіку, які (заходи) б сприяли відродженню і практичному втіленню ідей економічного лібералізму. Найбільш великі центри неолібералізму в Німеччині, США до Англії отримали назву відповідно Фрайбурзької школи (її лідери - В. Ойкен, В. Ріпці, А. Рюстев, Л. Ерхард та ін.), Чиказької школи, яку також називають монетарною школою (її лідери - Л. Мізес, М. Фрідмен, А. Шварц і ін.), Лондонської школи (її лідери Ф.Хайек, Л. Роббінс та ін.). Видатними представниками неоліберальних ідей у Франції є економісти Ж. Рюефф, М. Аллі та ін.

13.2 КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА. НЕОЛІБЕРАЛІЗМ ФРАЙБУРЗЬКОЇ ШКОЛИ

Після другої світової війни ідеологія неолібералізму знайшла успішне практичне застосування спочатку в Західній Німеччині (ФРН). Тут починаючи з 1948 р. ці ідеї придбали статус державної доктрини уряду Аденауера - Ерхарда. Відомі німецькі теоретики неолібералізму В. Ріпці, А. Рюстев і інші очолили критику будь-якого прояву монополізму заради свободи та гуманізму. В. Ойкен і його послідовники у Фрайбурзькому університеті з того ж 1948 р. почали випуск щорічника «Ордо», який зіграв роль теоретичної трибуни неолібералізму всіх країн.

Протягом тривалого періоду Фрайбурзька школа була визнаним центром міжнародного неолібералізму. Небачене поширення ордоліберальних ідей у ФРН багато в чому пояснюється тим, що в гітлерівській Німеччині модель дирижистської економіки себе остаточно дискредитувала.

Неолібералізм як економічна і концептуальна основа теорії соціального ринкового господарства отримала назву ордолібералізм В. Ойкена. Ця теорія означала, що індивідууми в принципі приймають економічні рішення під свою відповідальність незалежно від держави і бюрократії. Обмеження свободи дій допустимі лише тоді, коли громадяни висловлюють на це згоду шляхом вільних і демократичних виборів. Принцип соціального вирівнювання був направлений на надійне забезпечення стабільності та життєздатності вільного суспільства, визнаного прийнятним усіма соціальними верствами [4].

Характерною рисою німецького ордолібералізму є особлива увага до загальних інституціональних умов, в яких здійснюється господарська діяльність, і прагнення знайти оптимальний варіант таких умов. При цьому під загальними інституціональними умовами розуміються конституційні, правові та організаційні правила, угоди, звичаї і норми. З цими умовами погоджуються всі учасники господарського життя, а їх недотримання тягне соціальні та матеріальні санкції [7].

Іншою характерною рисою німецького ордолібералізму є відмінність від традиційного неолібералізму, який визнає, що вільне ринкове господарство формується саме собою в процесі вільної конкуренції. Ордолібералісти виступають за такі правила конкуренції, які сильна держава повинна захищати від постійних спроб об'єднань і організацій обійти або обмежити конкуренцію.

Успіх неолібералізму багато в чому був визначений його теоретичним обґрунтуванням, насамперед у працях В. Ойкена, А. Мюллера-Армака, Буд. Ерхарда, В. Ріпці та ін. Без такої потужної теоретичної підготовки навряд чи вдалося б розробити

складний механізм регулювання економіки, концепції економічного порядку та соціальної економіки.

Під економічним порядком у неолібералізмі розуміється сукупність правил, що стосуються організації, будови господарства і процесів, що відбуваються в ньому, а також сукупність установ, відповідальних за керівництво економікою, управління нею і надання економіці певної організаційної форми.

Концепцію економічних порядків найбільш послідовно розвинув В. Ойкен у своїй праці «Основні принципи економічної політики». Він запропонував конкурентний порядок, коли превалює ринок повної конкуренції [7].

Модель соціального ринкового господарства містить лише положення досить загального характеру, приватна власність як передумова конкуренції; вільна конкуренція як обмежувач негативних моментів, породжуваних приватною власністю; ринок без монополістів як регулятор виробництва посередником механізму вільного ціноутворення.

Умови макроекономічного розвитку неолібералізм пов'язує зі стабільністю грошового обігу. Причини економічних криз прихильники соціального ринкового господарства шукають в помилковій грошово-кредитній політиці. Коливання кон'юнктури, на думку Ойкена, можуть бути нейтралізовані «грошовим стабілізатором».

Неоліберали головну небезпеку для економіки бачать в інфляції. Вони виступають проти кейнсіанської концепції регулювання економіки за допомогою дефіцитного фінансування. Взагалі, за твердженням неолібералів, забезпечення економічного зростання не є безпосереднім завданням державної політики. Вона повинна бути спрямована на створення і збереження умов вільної конкуренції, яка сама по собі призведе до економічного зростання [2].

Концепція «футбольної команди». Прихильники Оренбурзької школи стверджують, що «вільна ринкова економіка» в сучасних умовах не може функціонувати автоматично. Вона потребує певних «компонентів» іншої «ідеальної системи» економіки, у першу чергу - у державному втручанні. Які саме функції має виконувати держава? Намагаючись знайти найбільш точну відповідь, Л. Ерхард і В. Ропке висунули концепцію «футбольної команди» [8]. На думку німецьких ордолібералів, суспільство становить собою велике футбольне поле. На цьому полі в ролі гравців виступають, як відомо, арбітр не бере участь в грі, він лише гарантує ведення гри за певними правилами, які сам же і розробляє [8].

Іншими словами, держава для підтримки умов існування «соціального ринкового господарства» як «ідеального типу» вільного ринкового господарства має стежити за дотриманням «правил» вільної конкуренції («чесної гри»), контролювати умови ціноутворення і припиняти спроби встановлення монопольних цін, гарантувати охорону і пріоритетне значення приватної власності в товарно-грошовому господарстві без монополій.

13.3 ЕКОНОМІЧНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ Л. МІЗЕСА І Ф. ХАЙЄКА

В 30-40-і роки ХХ століття економічний лібералізм знайшов двох видатних захисників і пропагандистів: Людвіга фон Мізеса (1881-1973 рр.) і Фрідріха фон Хайєка (1899-1992 рр.).

Ф. Хайєк, Л. Мізес і почастині Й. Шумпетер вважаються представниками сучасної австрійської школи, часто званої ультраліберальної. Прихильники цієї школи є найбільш переконаними захисниками «чистої» ринкової економіки. Вони відкидають навіть ідею

змішаної економіки, яка переважає в усіх західних країнах і пропонує наявність значного громадського сектору.

Л. Мізес, австрійський, а з 1940 р. - американський дослідник, сформувався як економіст під впливом ідей австрійської школи граничної корисності.

В історії економічних вчень Мізес увійшов своїми роботами, присвяченими захисту вільного ринкового господарства і критиці інтервенціонізму.

Абсолютними основами цивілізації є, за Мізесом, поділ праці, приватна власність і вільний обмін. З вільним обміном нерозривно пов'язані ціни, які вказують віхи господарювання. Стихійно, система цін, яка склалася - це ланка підприємництва.

Мізес виступає супротивником будь-якої форми інтервенціонізму - від радянського державного соціалізму до рузвельтівського «нового курсу». Його аргументація представлена розгорнуто в монографії «Соціалізм», яка вийшла першим виданням в 1922 р. і неодноразово перевидавалася у вигляді, що постійно поповнюється на багатьох мовах світу (російське видання - 1994 р.). Найважливішою ідеєю цієї праці було положення, що централізовано встановлювані ціни роблять неможливим досягнення економічної рівноваги.

Соціалізм, за Мізесом, повністю виключає можливість економічного розрахунку, а інтервенціоністські експерименти в несоціалістичних країнах підривають, послаблюють початок такого розрахунку. Тому регульована економіка перетворюється в поле свавілля державних чиновників, навіть при абсолютній чесності, освіченості й добрих намірах.

Інтервенціоністські системи - це, за висловом Мізеса, «планований хаос» [2].

Погляди Ф. Хайєка, який працював спочатку в Австрії, а потім послідовно у Великобританії, США і Німеччині, склалися під впливом його вчителя Мізеса.

Світову популярність Хайєку принесла книга «Дорога до рабства» (1944 р.) [6]. Проблема вільного ринкового господарства в ній розглядається в нерозривному зв'язку з проблемою політичної волі. За Хайєком, тільки нічим не обмежена свобода економічних відносин може забезпечити основну свободу людини. Будь-яке втручання держави в гру непередбачуваних сил - крок до тоталітаризму.

Що стосується власне економічної критики державного регулювання і в першу чергу критики соціалізму, то Хайєк акцентує увагу на двох моментах: достатності інформації для прийняття рішень і швидкості реакції на зміни господарської ситуації.

Взагалі в системі поглядів Хайєка на економічні процеси інформації надається дуже велике значення. Економічний аналіз зрештою має справу з поведінкою індивідуума, яке будується з накопиченою цим індивідуумом інформацією. Хайєк критикує традиційне уявлення про конкуренцію, яка виходить з того, що всі її учасники мають однакову інформацію. Насправді знання про попит і пропозицію сьогодні і в осяжному майбутньому розподілені між людьми далеко не рівномірно. Ринок - механізм розповсюдження інформації. Конкуренція - спосіб повідомити людям, які варіанти виробництва є найдешевшими і дають якісно кращий результат. Ціна - не вихідний пункт ринкових відносин, а їх результат.

Бувши слідством і свідченням поширення інформації, ціна в той самий час стимул, побудник дій людини з пристосування до умов, що змінюються. Звідси, за Хайєком, впливає головна умова ефективності економіки: безперешкодне поширення інформації через інститут ринку [2].

Тільки ринок здатний швидко і адекватно реагувати на коливання попиту і пропозиції. Централізоване планування завжди буде запізнюватися з внесенням корективів у плани виробництва і розподілу.

У 1974 р. Хайєк отримав премію пам'яті Нобеля за основні роботи з теорії грошей і економічних коливань, а також за глибокий аналіз взаємозалежності економічних, соціальних та інституціональних явищ.

Двома роками пізніше він опублікував книгу «Денаціоналізація грошей» у якій виступив проти державної монополії на випуск валюти.

Хайєк пропонує вважати валюту звичайним товаром і виробляти її «ринковим способом». Приватні гроші будуть конкурувати один з одним, що призведе до витіснення поганих валют і підвищенню якості, які залишилися [2].

13.4 ЧИКАЗЬКА ШКОЛА МОНЕТАРИЗМУ

Темпи економічного зростання в 70-х роках значно впали. Виявився ряд несприятливих факторів: брак важливих видів сировини, дефіцит енергоресурсів і деяких продовольчих товарів. Загострилася конкуренція, зросли труднощі збуту на внутрішніх і світових ринках. Значно зросло напруження класової боротьби, збільшилася кількість банкрутств, одночасно знизилася ефективність виробництва і продуктивність праці, зменшилася норма прибутку.

У цих умовах на зміну кейнсіанському гаслу повної зайнятості була висунута мета забезпечення стабільності купівельної сили грошової одиниці.

Був узятий курс на розв'язання стихії ринку, згорання урядових соціальних програм, припинення політики стимулювання економічного зростання. Отримали популярність теоретичні схеми, які закликають до відродження неокласичних принципів, які різко обмежують втручання державних органів у господарський процес. Монетаризм став важливою частиною «нового консерватизму».

У США, як зазначалося вище, альтернативою кейнсіанству стала так звана Чиказька школа неолібералізму, монетарні ідеї якої зародилися в стінах університету Чикаго ще в 20-і рр. ХХ ст. Однак самостійне, а тим більше, провідне значення в неоліберальному русі американський монетаризм, який отримав наприкінці 50-х - початку 60-х рр. з появою ряду публікацій М. Фрідмена (народ. у 1912 р.) та який став в 1976 р. одним з нобелівських лауреатів з економіки. Останній і його однодумці кейнсіанським негрошовим чинникам (наприклад, інвестиції) віддали перевагу саме грошовим факторам.

У післявоєнні роки М. Фрідмен поступово воскресив монетаризм, тобто ідеї, згідно з якими зростання грошової маси визначають інфляцію, і тому економічна політика в першу чергу повинна бути спрямована на її обмеження і стабілізацію.

Ці висновки М. Фрідмен зробив на основі аналізу стану економіки в післявоєнний період. Прогнозована багатьма економістами післявоєнна депресія не наступала по мірі того, як одна країна за іншою брала на озброєння політику «доступних грошей». Не депресія, а інфляція стала однією з головних економічних проблем.

Багато пропозицій Фрідмена, такі, як скорочення обсягу втручання держави в економіку, введення найманої військової служби, використання «негативного прибуткового податку», отримали практичне втілення.

В основі теорії монетаризму лежить основне кількісне положення теорії грошей І. Фішера: зміна кількості грошей, тобто грошової маси в обігу, яка веде до пропорційної зміни цін. Основна функція грошей, за Фрідменом, окрім засобів обігу полягає у визначенні рівня цін.

Історичним кордоном між колишньою кількісною теорією і сучасним монетаризмом може служити робота М. Фрідмена «Кількісна теорія грошей». Від традиційної кількісної теорії це дослідження відрізняється такими моментами:

- визнання необхідності розробки теорії швидкості обертання грошей;
- в протилежність чисто механічному підходу, багатьох попередніх досліджень, проблема швидкості обертання грошей розглядається як проблема теорії попиту;

- до попиту на гроші застосовується звичайна теорія цін;
- стійкі функції попиту на гроші (тобто функції швидкості обігу) оцінені за цілком доступними даними. Твердження, що швидкість обігу представляє постійну величину, зайняло твердження про те, що функція швидкості обертання грошей носить постійний характер [7].

У грошовому аналізі М. Фрідмен використовує портфельний підхід, який лежить в основі сучасної грошової теорії. Ця концепція з'явилася досить давно, але найбільш чітко була сформульована Дж. Хіксом ще в 30-х роках. У загальних рисах її можна охарактеризувати наступним чином: гроші є статтею активу балансу фірми або окремої особи (в даному випадку це не важливо); при цьому кожен суб'єкт економіки розподіляє своє багатство між статтями активу, приміром, між грішми, акціями, облігаціями, фізичними активами і т.д. Причому ставляться два завдання: максимізувати доходи і мінімізувати ризик.

Якщо індивід зведе свої кошти до нуля, тобто буде мати лише акції, облігації або інші активи, то, ймовірно, він отримає максимально можливий дохід. Проте в цьому випадку його діяльність буде дуже ризикованою.

Крім того, на відміну від інших активів гроші забезпечують ліквідність їх власникові, тобто можливість вчасно сплатити борги або просто заплатити за товар.

Таким чином, володіння коштами знижує ступінь ризику. При цьому, якщо індивід буде мати одні тільки гроші, то його ризик буде дорівнювати нулю, однак, і доходи його вимірюватимуться саме цією величиною, бо гроші не приносять ні відсотків, ні дивідендів, ні будь-яких інших прибутків.

В економічній теорії вважається, що, знаючи вищевказані особливості грошей і інших активів, індивід швидше за все стане підбирати саме таку їх комбінацію, яка буде задовольняти його і в сенсі мінімізації ризику, і в сенсі максимізації прибутку [7].

Таким чином, монетаристи є переконаними супротивниками кейнсіанського втручання в економіку кейнсіанства. Вони стверджують, що своїм втручанням держава надає тільки негативний вплив на економіку.

Насамперед, це втручання таїть у собі небезпеку диктатури, сприяє корупції, створює привілеї деяким економічним агентам в збиток іншим. Ринкова економіка, кажуть монетаристи, здатна автоматично, сама по собі забезпечити економічну рівновагу і стабільність.

І все ж, подібно всім неолібералам, монетаристи допускають певне втручання держави в економіку.

Головною економічною величиною, на яку держава може ефективно впливати, є грошова маса. Фрідмен говорить, що в даний час в США кількість грошей в обігу має щороку зростати на 3-4% незалежно від поточної економічної кон'юнктури.

Монетаристи вважають, що в основі всіх «хвороб» сучасного капіталізму - інфляції, криз, безробіття та ін. - лежить диспропорція між кількістю грошей в обігу й реальними потребами економіки [3].

Запитання і завдання для контролю

1. Які передумови зародження неолібералізму і в чому його відмінності від кейнсіанства?
2. Які функції сучасної держави розглядаються неолібералами як функції «нічного сторожа» або «спортивного судді»? Наведіть приклади.
3. Розкрийте сутність навчання Л. Мізеса.
4. Який внесок вніс Ф. Хайєн у розвиток економічного лібералізму?
5. У чому полягає концепція «футбольної команди», розробленої представниками Фрейбурзької школи?

6. Що припускає неолібералізм на відміну від кейнсіанства?
7. Що повинна держава, на думку неолібералів, виступаючи проти прямого державного регулювання і планового ціноутворення?
8. Яка концепція стала методологічною основою вчення німецького неолібералізму?
9. На використанні яких принципів ґрунтується лібералізація економіки, за яку виступали неоліберали?
10. Яких принципів дотримується фрайбурзька школа неолібералізму в концепції соціального ринкового господарства?

Теми рефератів

1. Загальні теоретико-методологічні засади неолібералізму
2. Німецька школа неолібералізму, або ордолібералізму.
3. Теорія недосконалої конкуренції.
4. Теорія монополістичної конкуренції.

Тестові питання

1. *Родоначальниками ордолібералізму є:*
  1. М. Фрідмен;
  2. Ч. Коббу;
  3. В. Ойкен;
  4. П. Дуглас;
  5. Р. Соллоу.
2. *Згідно монетаризму кризи в економіці є наслідком:*
  1. невідповідності рівня розвитку продуктивних сил рівню трудових ресурсів;
  2. нерівномірності темпів зростання грошової маси;
  3. втручання держави в економічне життя суспільства.
3. *Правило постійного темпу зростання кількості грошей в суспільстві виведено М. Фрідменом на основі аналізу:*
  1. математичних моделей суспільства;
  2. монетарної і загальноекономічної історії США за довгий період;
  3. підрахування дефіцитів річних бюджетів США за довгий період.

Література

1. Блауг М. Економічна думка в ретроспективі. М.: Справа Лтд, 1994.
2. Левіт Р.Я. Історія економічних навчань. Курс лекцій. Catallaxy, 1998.
3. Молдовану Д. Економічні доктрини, Ch.: ARC, 2003.
4. Ойкен В. Основи національної економіки. М.: Економіка, 1996.
5. Фрідмен М. Кількісна теорія грошей. М.: Ельф-Прес. 1996.
6. Хайєк Ф.А. фон. Дорога до рабства. М.: Економіка, 1992.
7. Економіка: Навчальний посібник. Під ред. проф. А.Г. Грязнової та ін. - М.: ЮНІТІ-ДАНА, вид-во політичної літератури «Єдність», 2001.
8. Ерхард Л. Добробут для всіх. М., 1991.
9. Ядгаров Я.С. Історія економічних вчень. Підручник для вузів. - М.: ИНФРА-М, 2001.
10. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

РОЗДІЛ 14

НОВІ СФЕРИ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Ключові слова: теорія економіки пропозицій, теорії раціональних очікувань, міждержавна економічна інтеграція

В 70-90-і роки ХХ століття в розробці економічної теорії приймала участь ціла плеяда видатних вчених. Увагу дослідників було зосереджено на досить важливих і обширних сегментах економічного життя, які часто раніше знаходилися в тіні проблем або їх аспектів.

Теорія економіки пропозицій (А. Лаффер і Дж. Гилдер) відтворює в сучасних умовах багато положень неокласичної школи. Основна ідея цієї теорії полягає в тому, що треба стимулювати активізацію пропозиції продукції, а не піддавати сукупний попит державному регулюванню. На думку прихильників цього підходу, головна біда сучасної економіки західного типу - зарегульованість ринків. Якщо послідовно провести флексибілізацію, тобто дерегулювання, ринки відновлять свою ефективність і відреагують підвищенням обсягів виробництва. Таким чином, слід, перш за все, відтворити класичний механізм накопичення капіталу і відродити свободу приватного підприємництва.

Конкретними заходами, спрямованими на реалізацію цілей політики держави в рамках теорії економіки пропозиції, повинні стати антиінфляційні заходи у дусі монетаризму, зниження податкових ставок на доходи населення і прибуток корпорацій, скорочення дефіциту державного бюджету за рахунок скорочення державних витрат, а також послідовна політика приватизації державної власності. У чому спираючись на теорію економіки пропозиції, М.Тетчер у Великобританії, Р.Рейган в США, К.Танака в Японії в 70-і роки провели серйозне реформування господарських систем в цих країнах і увійшли в історію як реформатори консервативного типу [3].

Теорія раціональних очікувань почала розвиватися лише в 70-і роки і тому вважається однією з наймолодших напрямів в сучасній економічній теорії. Найбільш активними авторами, які розробляють цю концепцію, є Дж. Мут, Т. Лукас і Л. Реппінг. Визнанням заслуг цієї школи є те, що Нобелівську премію з економіки за 1996 рік була присуджено Томасу Лукасу.

На думку прихильників цієї концепції, споживачі приймають рішення про поточне і перспективне споживання, виходячи з прогнозів майбутнього рівня цін на предмети споживання. Споживачі прагнуть до максимізації корисності і при цьому здатні передбачити всі можливі зміни в господарстві, виходячи зі свого попереднього життєвого досвіду. Так як економічна політика уряду в останні роки була дискретна, тобто, або стимулювала занятість, або була антиінфляційна, споживачі навчилися пристосовуватися до цих змін і своєю раціональною поведінкою зводять нанівець ефективність цієї політики. Тому уряд повинен створювати стабільні, передбачувані правила ринкової поведінки, відмовившись від дискретної стабілізаційної політики кейнсіанської типу [3].

Внески Дж.Стіглера і Р.Коуза. Роботи американських економістів, Нобелівських лауреатів **Джорджа Стігліца** (1911 р.) і **Рональда Коуза** (1910 р.) вважаються найбільш важливими в розвитку економічної теорії в кінці ХХ ст.

До Стіглера мовчазно передбачалося, що всі учасники ринку спочатку володіють повною інформацією про ціни, пропонованих всіма продавцями і покупцями, або можуть отримати цю інформацію без будь-яких витрат. Стіглер вводить пошук інформації у зв'язку з первісною дисперсією цін, що є мірою необізнаності про реальний стан справ на

ринку. Ця ж ідея пошуку інформації та пов'язаних з нею витрат застосовується до визначення сфер інвестування капіталу, до вибору найманим працівником місця роботи і т. п. За Стиглером, рішення, що приймаються далеко не завжди оптимальні, бо витрати на пошук оптимуму можуть перевищувати можливий виграш від точної інформації [2].

Коуз вводить в аналіз витрати на укладення угод («трансакційні витрати»). Він показує, що розміри фірми, кількість її контрагентів, рівень диверсифікації продукції та інші параметри залежать не тільки від технічних і фінансових можливостей виробництва, але і від трансакційних витрат. Коузом зроблений також серйозний внесок у теоретичне дослідження так званих екстерналій, тобто зовнішніх побічних ефектів від господарської діяльності (її впливу на навколишнє середовище, на ті або інші об'єкти, зовсім не пов'язані з цією діяльністю, і т. п.) [4].

Проблемам заощаджень і інвестицій присвячені роботи американця **Франка Модильяні** (1918 р.). Він творець моделі «життєвого циклу» утворення заощаджень. За Модильяні, людина зберігає, щоб мати надалі можливість підтримувати гідний життєвий стандарт. Позитивна різниця між поточними доходами і витратами на цей стандарт зростає протягом робочого життя людини і різко падає після її виходу на пенсію. Заощадження зростають при швидких темпах зростання населення, так як при цьому частка осіб у працездатному віці збільшується. Норма заощаджень підвищується і при високих темпах економічного зростання. Спільно з **Мертоном Міллером** (1923 р.) Модильяні розробив основи теорії фінансування фірми. Оцінка фірми з погляду інвестиційних переваг не збігається з фінансовою оцінкою, бо перша бере до уваги тільки майбутню прибутковість компанії, тоді як друга - розмір і структуру її пасивів. Співавтори, що стали згодом нобелівськими лауреатами, сформулювали дві теореми інваріантності. Згідно з першою, ринкова оцінка фірми не залежить від джерел фінансування фірми (за рахунок акціонерного капіталу або банківського кредиту). Згідно з другою, на цю оцінку не впливає проведена фірмою політика дивідендів.

В 70-х рр. відродився інтерес до проблеми циклів. Якщо в перші повоєнні десятиліття панувало уявлення, що економічні спади - це порушення нормального ходу розвитку і розумною політикою їх можна усунути, то тепер ряд дослідників визнав нормою як раз циклічний розвиток [4].

Німецькі неошумпетеріанці (Р. Менш, А. Кляйнкнехт та ін.) спиралися на концепцію, яка висунута в 1939 р. І. Шумпетером: в основі економічних підйомів лежать великі технологічні зрушення, що відкривають нові сфери застосування капіталу; при насиченні ринку плодами новачій створені потужності виявляються надлишковими і настає депресія; під час депресії наростає прагнення до інновацій і відбувається новий технологічний стрибок.

Кляйнкнехт вводить в аналіз фактор ризику. Інновації завжди пов'язані з ризиком. У періоди економічного підйому прибуток забезпечується і без принципових інновацій, тому фірми воліють не ризикувати. Технічний прогрес проявляє себе в дрібних поліпшеннях асортименту і технології. Коли настає депресія, поріг ризику знижується: нічого не міняти ще ризикованіше, ніж йти на істотні зміни. Спад виробництва стає стимулом радикальних інновацій, особливо в характері виробляємої продукції, а вдосконалення раніше освоєних виробництв йде на спад [4].

Увагу дослідників в останні десятиліття все більше привертають процеси міждержавної економічної інтеграції. Сходячись в визнанні об'єктивності і прогресивності цих процесів, представники різних шкіл інакше трактують їх основний зміст. Прихильники лібералізму, і зокрема, французький економіст нобелівський лауреат **Моріс Аллі** (1911 р.) головне бачать в усуненні бар'єрів руху всіх факторів виробництва. Оскільки шлях до світової інтеграції йде через утворення регіональних співтовариств, це викликає суперечливі наслідки: внутрірегіональний оборот зростає, а обмін з країнами, що не входять в це співтовариство, може падати. Кейнсіанці найважливішою умовою

інтеграції вважають узгодження - аж до повного єдиноутворення - політики відносно бюджету, кредиту і доходів. Прихильники сучасного інституціоналізму, у тому числі перший лауреат премії пам'яті Нобеля з економіки голландець **Ян Тинберген** (1903 р.), акцент ставлять на уніфікації національних соціально-економічних інститутів і створення єдиних органів влади [4].

Запитання і завдання для контролю

1. Розкрийте зміст теорії економіки пропозиції.
2. У чому полягає суть теорії раціональних очікувань?
3. Який внесок у розвиток економічної науки внесли Дж.Стиглер і Р.Коуз?
4. У чому полягає суть моделі «життєвого циклу» Ф.Модильяні?
5. Як аналізує А.Кляйнкнехт фактор ризику при інвестуванні?
6. Які проблеми міждержавної економічної інтеграції досліджує М. Аллі і Ян Тинберген і які шляхи їх вирішення вони пропонують?

Теми рефератів

1. Фактори пропозиції капіталу.
2. Економічна політика зростання.
3. Теорії економічного зростання.
4. Школи теорії раціонального вибору.

Тестові питання

1 Автором «Теорії монополістичної конкуренції» був:

1. Ж.Б.Сей;
2. Дж.Б.Кларк;
3. А.Маршалла;
4. Бем-Баверк.
5. Чемберлін;
6. Робінсон.

2 Яку категорію ввів в науковий обіг Чемберлін ?

1. Диференціація продукту;
2. Вартість;
3. Рентабельність;
4. Прибуток.

3 Автором твору «Економічна теорія недосконалої конкуренції» був:

1. Ж.Б.Сей;
2. Дж.Б.Кларк;
3. А.Маршалла;
4. Бем-Баверк.
5. Чемберлін;
6. Робінсон.

4 На думку Чемберліна суттю монополії є:

1. Контроль над споживанням;
2. Контроль над виробництвом;
3. Контроль над розподілом;
4. Контроль над пропозицією.

Література

1. Блауг М. Економічна думка в рестроспективі. М.: Справа Лтд, 1994.
2. Коуз Р. Фірма, ринок і право. М.: «Catallaxu».
3. Курс економіки: Підручник. Під ред. Б.А. Райзберга. - М.: ИНФРА-М, 2001.
4. Левит Р.Я. Історія економічних вчень. Курс лекцій. Catallaxu, 1998.
5. Шумпетер І. Капіталізм, соціалізм і демократія. М.: «Економіка», 1995.
6. Ядгаров Я.С. Історія економічних вчень. Підручник для вузів. - М.: ИНФРА-М, 2001.
7. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие [Carte tipărită] / Д. М. Пармакли. - Кахул : Раза де Суд, 2005. – 194 с.

ТЕМА 15 ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Ключові слова: перебудова, незалежність, залежність української економіки, бартеризація економіки, інвестиційна сфера, приватизація, податкова система, «тіньова» економіка.

24 серпня 1991 р. позачергова сесія Верховної Ради України ухвалила «Акт проголошення незалежності України». На підтвердження Акта проголошення незалежності 1 грудня 1991 року було проведено всеукраїнський референдум, який був потрібен для того, щоб нейтралізувати політичні спекуляції противників української незалежності, які заявляли, що народ буцімто не підтримує Акт про незалежність. Результати референдуму були більш, ніж переконливі – 90,92% населення підтримали незалежність України. Утворилася нова незалежна держава Україна. Першим Президентом відродженої держави став Л. М. Кравчук. Проте, відродження політичної незалежності стало лише точкою історичного відліку на шляху до створення справді незалежної і економічно самостійної держави.

Особливість економіки України у перші роки її незалежності проявлялася в тому, що вона фактично являла собою «уламок» командно-адміністративної системи, де домінував тотальний монополізм: власності, форм господарювання, централізовано-директивного прийняття рішень, розподілу ресурсів та готової продукції.

В новітній історії національної економіки виділяють такі два періоди її відродження:

➤ **серпень 1991–1999 рр.** — реалізація економічної політики на основі неоліберальної концепції та теорії монетаризму. Стан економіки визначають як кризовий, що було загальнонаціональною загрозою;

➤ **2000 р. – сучасність** — період макроекономічної стабілізації та економічного зростання, переходу до інституціональної концепції економічного розвитку.

В свою чергу, кожен з означених вище періодів складається з окремих хронологічних сходинок реформування національної економіки — етапів. **На першому етапі реформування (серпень 1991 р. – жовтень 1992 р.)** засади економічної політики були сформульовані відповідно до ухвалених Верховною Радою «Основних напрямів економічної політики в умовах незалежності» (жовтень 1991 р.) і «Основах національної економічної політики України» (березень 1992 р.). Вони визначили два стратегічних завдання: утвердження економіки України як суверенної держави та перехід до ринкової

економіки. Вони ґрунтувалися на неоліберальній монетаристській моделі, запропонованій Міжнародним валютним фондом. Базувалася на принципах так званого Вашингтонського консенсусу. Ці принципи були сформовані на початку 1980-х рр. для латиноамериканських країн, у подальшому були екстрапольовані для країн з перехідною економікою, у тому числі пострадянських. Базові положення передбачають усунення державного регулювання економіки та використання монетаристських методів регулювання економіки, пришвидшену приватизацію, відкритість економіки, пріоритетність макроекономічної стабілізації, форсоване стиснення грошової маси як основи гальмування інфляції, ліберальне ціноутворення, орієнтацію на зовнішні позики як рушійну силу економічного зростання. Реалізація цих заходів планувалася за формулою «швидкі реформи — основа успіху». Така політика отримала назву «шокової терапії».

В Україні система запропонованих заходів охоплювала роздержавлення через приватизацію, структурну перебудову господарства, конверсію військової промисловості, перехід до взаєморозрахунків з країнами СНД за ринковими цінами, вихід з «рублевої» зони, переорієнтацію на ринки країн Заходу, лібералізацію ринкової торгівлі та свободу ринкових цін, за винятком деяких товарів. За два роки реформування Україна мала досягти сталого піднесення на основі високих темпів економічного розвитку.

Реформування відносин власності передбачало передусім роздержавлення та приватизацію. Впродовж 1992 р. комплекс законів та Державна програма приватизації майна державних підприємств (липень 1992 р.) визначили правові, організаційні та економічні засади реформи. Проголошувалася рівноправність державної, колективної та приватної власності. Програма приватизації під гаслом «народної» передбачала перетворення громадян України на реальних власників, будувалася на безоплатній основі, визначала об'єкти приватизації, конкретні терміни та обсяги реалізації в усіх галузях української економіки. Планувалося до 1994 р. повністю приватизувати торгівлю, громадське харчування і побутове обслуговування, на 95% — основні фонди легкої та харчової промисловості, на 90% — автотранспорт, фонди радгоспів, підприємств обслуговування аграрного сектора, на 85% — промисловість будівельних матеріалів, на 80% — будівництво, лісову, деревообробну, целюлозно-паперову промисловість, на 20% — житлово-комунальне господарство, а решту галузей — у середньому на 30%.

Розроблення розширеної програму ринкових перетворень забезпечило вступ України до Міжнародного валютного фонду в квітні 1992 р.

На другому етапі реформування (жовтень 1992 р. – 1994 р.) економічна політика також базувалася на монетаристській моделі. *Програма надзвичайних заходів* спрямувалася на стабілізацію народного господарства: введення національної валюти, оздоровлення фінансової системи і формування бездефіцитного бюджету, зупинення падіння виробництва, державний контроль за цінами, реформу оподаткування, встановлення споживчого бюджету для бідних. Ця політика зберігала адміністративну систему управління економікою.

В аграрній політиці система законодавчих і концептуальних документів сформувала основи земельної та організаційної реформи. Юридично закріплювалися державна, колективна та приватна форми власності на землю, Основними завданнями були безоплатна передача землі колективним господарствам, реорганізація колгоспів і радгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства (КСП), визначення частки кожного колгоспника у вартості колективного майна, створення необхідних умов для розвитку фермерства.

На третьому етапі реформування (кінець 1994–1999 рр.) економічна політика, проголошена новим президентом Л. Кучмою у жовтні 1994 р., отримала назву *«Шляхом радикальних економічних реформ»*. У 1997 р. вона була доповнена програмою антикризових дій. Починаючи з 1997 р., згідно із ст. 106 Конституції України (1996 р.) Президент щорічно звертається з Посланням до Верховної Ради «Про внутрішнє і

зовнішнє становище України», де визначаються стратегічні та тактичні завдання соціально-економічного розвитку держави. Кожний Кабінет Міністрів, що здобував владу, розробляв власний план і програму дій Уряду щодо реалізації національної економічної політики, які ухвалювали сесії Верховної Ради. Позитивне значення для економічної кон'юнктури мали розпорядження Президента щодо заходів соціально-економічної стабілізації (грудень 1998 р.) і стимулювання виробництва (травень 1999 р.).

Економічна політика визначала курс на пришвидшення ринкової трансформації економіки, введення механізмів подолання глибокої кризи української економіки та стабілізації макроекономічної ситуації, формування відкритої конкурентної економіки. *Концептуальні моменти цієї програми такі:*

- стабілізація фінансово-грошової системи шляхом переходу від фіскальної податкової політики до стимулюючої, реалізація принципу стабільності та рівності оподаткування, збільшення доходної частини бюджету, утвердження реальної дворівневої банківської системи з автономним Національним банком і системою комерційних банків;
- здійснення радикальних інституціональних змін. Визначено два завдання: а) пришвидшення приватизаційного процесу, утвердження приватної власності, сучасного фондового ринку, б) реформування державного управління. Галузеві управління мали виконувати координаційні та інноваційні функції. Частина повноважень передавалася регіонам. В організаційній структурі виробництва мало зрости значення фінансово-промислових груп і холдингів;
- структурна політика визначала високотехнологічний потенціал галузей економіки, упорядкування енергетичного сектора, випереджаючий розвиток галузей соціальної орієнтації, агропромислового комплексу, сфери побуту та торгівлі. Передбачалися конкретні заходи щодо підвищення ефективності інвестиційної політики;
- пришвидшення роздержавлення та приватизації землі, поділ земель, переданих у колективну власність, на земельні паї без виокремлення на місцевості, надання сертифіката на право приватної власності на пай, запровадження права розпорядження земельною часткою, становлення та розвиток сільськогосподарської кооперації, гарантування та захист прав селян на майно та землю;
- легалізація тіньової економіки, активізація інвестиційного процесу, «економізація» зовнішньої політики України;
- проведення активної соціальної політики, виведення її на пріоритетний рівень економічного життя, поживлення житлового будівництва.

1999 р. був переломним у розвитку української економіки. Чітко виявились ознаки стабілізації економіки, започатковано зростання макроекономічних показників. Розроблено програму стратегічного розвитку «Україна – 2010», основою якої вперше стали індекси цивілізаційного людського розвитку, запропоновані ООН у 1990 р., — добробут, здоров'я, освіта, всебічний розвиток особистості. Визначено три етапи соціально-економічного розвитку: перший (1999–2000 рр.) — досягнення стабілізації економіки та перехід до економічного зростання, другий (2000–2005 рр.) — структурні зміни в економіці, підвищення її ефективності, темпів приросту ВВП до 7% на рік, третій (2006–2010 рр.) — продовження структурної перебудови економіки та забезпечення високих (до 8%) темпів зростання.

У 2000 р. нова економічна стратегія була визначена у Посланні Президента «Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000–2004 рр.». На її основі розроблена урядова програма за назвою «Реформи заради добробуту». Розпочався другий період економічного розвитку України.

Стратегія розвитку передбачала виведення української економіки на траєкторію сталого розвитку, поєднання політики структурних змін та економічного зростання з активною соціальною політикою держави. Пріоритетами були: утвердження механізмів

остаточної стабілізації та пришвидшеного зростання економіки, інноваційний шлях розвитку, грошова приватизація, реформування паливно-енергетичного комплексу, подолання кризових явищ в АПК і утвердження в перспективі вискоєфективного експортоспроможного сільського господарства, перебудова соціальної сфери. Економічна політика визначалася як спокійний лібералізм і виважене державництво («лібералізму скільки можливо, держави — скільки необхідно»). Почався перехід до інституціональної моделі ринкових перетворень. Трансформація економіки України обґрунтовувалася на основі ендогенної моделі розвитку, орієнтованої на реалізацію інноваційної стратегії.

На четвертому етапі реформування (2000–2004 рр.) виокремились дві фази реалізації зазначеної політики: за 2000–2001 рр. забезпечити зростання ВВП на 1–4%, сформувати критичну масу ринкових відносин, завершити переважно перехідний етап трансформації української економіки; впродовж 2003–2004 рр. щорічне зростання ВВП мало становити в середньому 6,5%, економічне зростання відбуватися на власній відтворювальній (інвестиційній) базі та достатній ринковій основі. Політика економічного зростання забезпечувалася посиленням дієздатності держави та проведенням адміністративної реформи.

У 2002 р. стратегічні пріоритети економічного розвитку України були науково поглиблені в документі *«Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 рр.»*. Найважливіші завдання передбачали створення передумов набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі, забезпечення сталого економічного зростання, утвердження інноваційної моделі розвитку, соціальну переорієнтацію економічної політики. Впродовж 2002–2004 рр. необхідно зміцнити конкурентоспроможність вітчизняної економіки, створити умови для нагромадження інвестиційних ресурсів, розширити внутрішній попит і на цій основі досягти стабілізації та сталого зростання. На другому етапі (2005–2011 рр.) передбачалися комплексна модернізація підприємств, утвердження структурно-інноваційної моделі розвитку та формування базових засад соціально орієнтованого ринкового господарства, переосмислення ролі держави в напрямі активізації її регулюючої функції, ухвалення концепції розвитку сфер і галузей національної економіки.

У сфері приватизації планували забезпечити стабільність процесу та привабливість для інвесторів, продаж за гроші контрольних пакетів стратегічних підприємств, отримання коштів від приватизації в сумі 1 млрд. дол. США щорічно, публічність та прозорість продажу, не допускаючи тінізації процесу.

Визначальним документом для розвитку *аграрної економіки* був Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (грудень 1999 р.). Передбачалося до квітня 2000 р. реорганізувати КСП на приватні структури, розширити значення оренди в землекористуванні, надати можливість вилучення земельних ділянок на місцевості, в тому числі їх приєднання до особистих селянських господарств, одночасно зберегти цілісність земельних і майнових комплексів агропідприємств.

У жовтні 2001 р. ухвалено новий Земельний кодекс України, що остаточно закріпив право приватної власності громадян на землю, формування ринку землі. Вводився перехідний період для формування нормативно-правової бази, забороняли до 2005 р. продаж сільськогосподарських угідь, що використовують для товарного господарювання (це положення зберігає своє значення), до 2010 р. — їх концентрацію у власності громадян більше 100 га.

Аграрна політика, спрямована на підтримку сільськогосподарського виробництва за рахунок бюджетних коштів, була переорієнтована на створення сприятливих економічних умов для функціонування та розвитку шляхом оподаткування, встановлення дотацій до цін, фінансування державних програм, часткової компенсації ставки за кредити комерційних банків, фінансової підтримки покупців техніки.

У 2005 р. розпочався п'ятий етап економічного реформування. Його змістом є реалізація президентської програми «Десять кроків назустріч людям». Програма діяльності уряду Ю. Тимошенко (7 місяців 2005р.) та Ю. Єханурова (11 місяців 2005–2006 рр.) передбачала проведення політики подолання бідності, реформування системи соціального захисту через посилення цільової спрямованості соціальних програм і пенсійної системи, створення нових і збереження діючих ефективних робочих місць, перетворення бюджету в інструмент обслуговування інтересів усього суспільства, проведення регуляторної політики, яка б мала встановити єдині «правила гри» підприємницької діяльності, забезпечення ефективного використання державного майна, розв'язання проблем депресивних територій, формування конкурентного на внутрішньому та зовнішньому ринку виробничого потенціалу, проведення інвестиційно-інноваційної політики та інформаційного суспільства, забезпечення енергетичної національної безпеки, утвердження конкурентоспроможного сільського господарства та продовольчої безпеки, прозорої податкової системи. Уряд визначався як політичний орган, що несе політичну відповідальність за вироблення та реалізацію державної економічної політики.

У серпні 2006 р. прем'єр-міністром України став В. Ф. Янукович. Кабінет міністрів представляє антикризову коаліцію Верховної ради. Проголошено необхідність напрацювання стратегічних основ нової економічної політики, переходу від політики стабілізації до політики зростання. Уряд працює над пакетом стратегічних документів: стратегією економічного та соціального розвитку України на 2007–2011 рр., Державною програмою економічного і соціального розвитку України на 2007 р., Законом «Про основні засади внутрішньої та зовнішньої політики», державним бюджетом України на 2007 р.

Стратегічна мета уряду — системна модернізація як економіки, так і країни загалом, забезпечення високих темпів економічного зростання та соціальної спрямованості розвитку країни. Пріоритети розвитку держави на наступні 5 років — це демократична держава, громадянське суспільство і соціально орієнтована економіка. Обґрунтовані такі основні завдання: формування розвинутої та ефективної фінансової системи, створення механізмів надійного захисту власності усіх форм, забезпечення гарантій її недоторканості, утвердження ефективних та прозорих механізмів корпоративних відносин, боротьба з корупцією та тіньовою економікою, реалізація ефективної промислової політики, динамічний та збалансований розвиток територій, усунення основних регіональних диспропорцій, розробка Стратегії соціального розвитку України. Перша і головна передумова виконання зазначених завдань — це забезпечення загальнонаціонального консенсусу з ключових питань розвитку країни.

Шостий етап розпочався на початку 2008 року. Початок цього етапу майже календарно співпадає з другим періодом прем'єрства Ю.В. Тимошенко. 18 грудня 2007 року Верховна Рада України вдруге призначила її на цей державний пост. Цей період ще можна назвати **кризовим періодом** у розвитку та трансформації національної економіки. Десятирічна тенденція економічного зростання що тривала безперервно, хоч і з різною динамікою, починаючи з 1998 року в номінальних та з 2000 року в реальних (дефльованих) макроекономічних показниках раптово закінчилася. Перед урядом постала знов проблема стабілізації економіки та виведення її з кризи, що охопила практично усі її галузі. Складність державного менеджменту цього періоду полягає в тому, що економічна криза, яка почала динамічно проявляти себе в економіці країни ще на початку 2008 року, з одного боку, мала зовнішнє походження — вона була частиною всезагального глобального шоку, що охопив світ, а з іншого, посилювалася внутрішніми, переважно політичними причинами — політична еліта країни виявилася неспроможною виробити єдину і цілісну стратегію економічної політики.

Економічна програма уряду («Український прорив: для людей, а не політиків») почасти повторює загальні передвиборні політичні лозунги БЮТ. Незважаючи на те, що

проект програми був схвалений не лише президією НАН України, а й у ході обговорення 15 січня 2008 р. представниками всеукраїнських та регіональних громадських організацій, він не знаходить підтримки серед більшості парламентарів. Програмі, як вважають парламентарі, бракує конкретності та хронологічної визначності, вона має абстрактний характер. За таких обставин Кабінет Міністрів України встановлює по п'ять пріоритетів для кожного міністерства та виносить їх на всенародне обговорення про що власне і повідомляє офіційний єдиний ВЕБ-портал органів виконавчої влади України. На початку 2008 року знову робляться урядові спроби повернутися до питань приватизації та реприватизації майна крупних підприємств, питань виконання новими власниками своїх інвестиційних та соціальних зобов'язань. 11 січня 2008 р., не зважаючи на появу вельми очевидних симптомів економічної кризи, «Ощадбанк» почав виплачувати вкладникам «Ощадбанку СРСР» компенсацію знецінених грошових вкладів в розмірі до 1000 грн.

Динамічні інфляційні процеси та загроза колапсу банківської системи країни призвели до того, що 11 жовтня 2008 р. НБУ «з метою нейтралізації впливу зовнішньої фінансової кризи» постановою № 319 частково обмежив активні операції банків, заборонив дострокове виконання договорів по внесках і ввів 5-процентний коридор коливань курсу на готівковому ринку. Постановою №319 зокрема вводилася заборона на дострокове розірвання договорів про депозити. Крім того в першій половині червня 2009 р. урядом було націоналізовано три «проблемні» банки: «Укргазбанк», «Родовід Банк» та банк «Київ». Загалом на ці цілі було витрачено 9,57 млрд. гривень.

Економічні реформи в Україні протягом усього періоду її незалежності проходили непросто, супроводжувалися цілим комплексом системних проблем як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Суб'єктивна складова проявляється в тому, що політична еліта країни, що є носієм основних економічних змін не зуміла консолідувати свої зусилля, подолати внутрішні суперечності і визначити чітку лінію розвитку національної економіки. Крім того, в знаки дається відсутність продуктивного досвіду державного менеджменту в умовах конкуренції і ринкового середовища.

Об'єктивні причини виникнення проблем відновлення інституту ринку в Україні пов'язані почасти з природою самого ринку, адже він живе і розвивається за законом циклу і фаза макроекономічного зростання змінюється спадом і депресією. Крім того, на економічне становище країни впливають інші чинник, які за механікою їхнього впливу є екзогенними і такими, що фактично не піддаються впливу на національному рівні. До таких зовнішніх чинників, що негативно впливали на економічну ситуацію в Україні і дестабілізували процес її поступального розвитку можна віднести різкі зміни цін та попиту на енергоносії (нафту, газ, вугілля), метал, золото; стрімке коливання курсів та купівельної сили світових валют.

Крім того, за майже 28 років своєї політичної незалежності Україна поступово і дедалі сильніше глобалізувала свою національну економіку, стала частиною «економіки світу». Остання обставина справляла на національну економіку як позитивний вплив, так і мала для нас негативні наслідки. Позитивні аспекти глобалізації національної економіки полягають в тому, що вона відкрила перед національним виробником безмежні можливості для просування на світовий ринок вітчизняних товарів, руху технологій, ноу-хау, робочої сили, інформації і, зрештою, досвіду життя в умовах ринку. Особливо інтенсивним цей процес став після того, як Україна 16 травня 2008 року стала повноправним членом СОТ.

Період 1991–1994 рр. в історії української економіки характеризується кризовим спадом національного господарства, виникненням загрози загальнонаціональної катастрофи.

1995–1999 рр. — етап активізації протидії кризовим процесам в економіці, уповільнення темпів падіння. В 1999 р. уперше чітко окреслилися ознаки економічної стабілізації. Було створено законодавчу базу ринкових реформ.

2000–2004 рр. — це етап стабілізації та економічного зростання.

2000 р. був переломним у макроекономічній динаміці: обсяги ВВП збільшилися на 5,9%, промислового виробництва — на 13,2%, сільського господарства — 9,8%, інвестицій в основний капітал — 14,4%, експорт товарів і послуг — на 18,8%, імпорт — 16,6%. Залучено 750 млн. дол. США прямих інвестицій. Однак темпи зростання ВВП були нижчими серед країн СНД. У Росії вони становили 8%, Таджикистані — 8,3%, Казахстані — 10,5%, Азербайджані — 11,4%.

Поліпшилося фінансове становище підприємств. Бартеризація зменшилася, питома вага розрахунків у грошовій формі зросла до 60%. Частка збиткових підприємств зменшилася до 48%. Приріст роздрібного товарообігу становив 6,9%. Частка вітчизняних товарів у загальному обсязі реалізації споживчих товарів — 75%. Однак інноваційно активні підприємства становили лише до 8% від загальної кількості, у той час, як у розвинених країнах нормою вважається 60–80%. Внутрішні витрати на НДДКР в Україні коливалися в межах 1,19–1,37% від ВВП або 9,6 дол. на особу. Це в понад 50 раз менше, ніж у розвинених країнах.

Поліпшився стан державних фінансів. Реальні надходження до Державного бюджету збільшилися на 38,9%. Профіцит дорівнював 0,969 млрд грн. Країна виконала зобов'язання з обслуговування і погашення зовнішнього боргу без залучення зовнішнього фінансування. Банківська система почала орієнтуватися на обслуговування реального сектора. Кредити комерційних банків збільшилися на 62%.

Слід зауважити, що темпи економічного розвитку були вищими ніж у країнах Європейського Союзу, але не достатні для подолання економічної кризи. Більшість промислових підприємств працювали на експорт. У середньому в 2001–2004 рр. частка експорту товарів і послуг у ВВП складала понад 50% (для порівняння: у Франції, Польщі — 20%, у США і Японії — 10%).

Зберігалася позитивна інвестиційна динаміка. В 2004 р. фактично було перевершено рівень 1991 р. (20,8%). Переважали власні кошти підприємств, на які припадало понад 60%. Темпи зростання інвестицій перевищували темпи зростання ВВП. У технологічній структурі інвестицій збільшилися кошти в основний капітал (обладнання, устаткування), втричі на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи. Іноземних інвестицій залучалося більше. Загалом за період 1992–2002 рр. було залучено 5,3 млрд дол. Найбільш інвестиційно привабливими були харчова промисловість, оптова торгівля, машинобудування, фінансова діяльність. Починаючи з 1998 р., в інвестиційному процесі підвищилося значення спеціальних економічних зон (СЕЗ) і територій пріоритетного розвитку (ТРП).

Реалізація третьої державної програми приватизації зумовила зміни у структурі суб'єктів господарювання за організаційно-правовими нормами. Впродовж 2000–2004 рр. форму власності змінили понад 26 тис. об'єктів державної та комунальної власності, їх частка в єдиному державному реєстрі підприємств і організацій зменшилася до 11%. Проте вони створювали близько 30% ВВП. Організовано понад 30 державних акціонерних і холдингових компаній, у статутні фонди яких передано 297 державних пакетів акцій та майно на суму 9 млрд грн. Загалом у власності держави в 2004 р. було 1590 пакетів акцій ВАТ і 193 частки у статутних фондах ТОВ і ЗАТ. *Розвивався корпоративний сектор національної економіки:* зареєстровано 33,3 тис. акціонерних товариств і 261 тис. товариств з обмеженою відповідальністю (ТОВ). *Сформувався як самостійний і самодостатній сектор малий бізнес.* Він охоплював понад 254 тис. малих підприємств, майже 1,5 млн підприємців, 43 тис. фермерських господарств. У сфері малого бізнесу на початок 2005 р. було зайнято 4,4 млн осіб (без фермерів), або понад 15% населення у працездатному віці. Частка малих підприємств у економіці загалом залишалася на рівні 7–8%.

Розширилася система інститутів підтримки підприємництва. Розвивалася мережа бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, інформаційно-консультативних установ, інвестиційні та інноваційні фонди, кредитні спілки, громадські об'єднання суб'єктів підприємництва.

Державна програма приватизації виконана не була. Динаміка надходжень коштів від приватизації щодо завдань зменшувалася — 37,7–10,3%. Частка малих підприємств у загальних обсягах виробництва становила лише 7%. У промисловості частка малих підприємств залишалася незмінною — 3,3%. Капітал спрямовувався переважно в торгово-посередницьку сферу. Четверть підприємств працювала «на папері».

Аналіз соціально-економічного розвитку України в 2005 р. і січні-жовтні 2006 р. дозволяє зробити такі основні висновки:

- темпи економічної динаміки в 2005 р. уповільнилися. ВВП збільшився лише на 2,2%, зростання відбувалось переважно за рахунок збільшення валової доданої вартості (ВДВ) на транспорті та зв'язку (7,9%), добувній промисловості (4,1%), обробній промисловості (2,7%). Відбувалося зменшення ВДВ у торгівлі та будівництві. В 2006 р. приріст реального ВВП становив 6,5% порівняно з відповідним періодом попереднього року. Найбільший приріст –ВДВ спостерігався у торгівлі — на 15%, транспорті — на 9,5%, будівництві — на 8,4%.

- промислове виробництво у 2005 р. збільшилося на 3,1% щодо 12,5% у 2004 р. (спад становив -9,4%). Приріст одержано за всіма видами діяльності крім виробництва коксу, нафтопереробки та обробки металу. Зменшилися темпи приросту машинобудування — лише 7,1% (проти 28% у 2004 р.), у тому числі в залізничному машинобудуванні, обладнання для перероблення сільгосппродукції. Зростання обсягів відбувалося у виробництві металургійного обладнання, автомобільного транспорту, побутових приладів, електронно-обчислюваних машин. Негативним чинником залишався низький рівень виробництва товарів широкого використання — 18,5% та тривалого користування — 1,3%. За десять місяців 2006 р. обсяги виробництва зросли на 5,3%;

- загальний обсяг сільськогосподарського виробництва в 2005 р. залишився на рівні 2004 р., у тому числі в агропідприємствах збільшився на 1,5%, у господарствах населення — зменшився на 1%. Обсяг валової продукції рослинництва зменшився на 2,5% щодо 2004 р., а обсяг продукції тваринництва збільшився на 4,4%. В 2006 р. загальний обсяг аграрного виробництва зменшився на 1,1% проти відповідного періоду 2005 р. Зберігалася тенденція його зростання у сільгосппідприємствах (на 0,4%) і зменшення у господарствах населення (на 2,1%). На 1 листопада 2006 р. у наявності було менше зерна щодо 2005 р. на 25%.

- зменшилася інноваційна активність промислових підприємств. Кількість найменувань освоєних інноваційних видів продукції зменшилася до 17,2%, придбаних нових технологій — на 19,6%. Обсяг інноваційної продукції складав лише 6,3% від реалізованої продукції;

- у 2005 р. уповільнилася інвестиційна активність, приріст становив лише 3,4% щодо 2004 р. Інвестиції збільшилися в основний капітал у металургійній, хімічній галузях і сільському господарстві. В січні-жовтні 2006 р. держава спрямувала на розвиток економіки 79,7 млрд. грн. капітальних інвестицій, у тому числі 85,6% — в основний капітал. Суб'єкти господарювання освоїли 68,2 млрд. грн., що на 16,1% більше, ніж у 2005 р. У розвиток промисловості було спрямовано 38,4% усіх інвестицій;

- за даними Державного казначейства, доходи Зведеного бюджету в 2005 р. становили 119,2 млрд. грн. (32,8% від ВВП) з профіцитом у 3,2 млрд. грн. Державний бюджет виконано у сумі 94 млрд. грн. (25,9% від ВВП) з дефіцитом 0,1 млрд. грн. В основному доходи були сформовані за рахунок податкових надходжень. У структурі державного бюджету вони дорівнювали 70,7%, у тому числі податок на додану вартість становив 46%, податок на прибуток підприємств — 30,3%. У структурі видатків

переважало фінансування соціально-культурних заходів (42% від загальних коштів). За січень-вересень 2006 р. доходи Зведеного бюджету становили 120,1 млрд. грн. (34,2% від ВВП). Профіцит дорівнював 2,6 млрд. грн. Дефіцит державного бюджету зберігався — 1,4 млрд. грн. (0,4% від ВВП). Податкові надходження на 70–72% формували бюджет країни.

- ціни на споживчому ринку в 2005 р. збільшилися від 15% до 27%. Вартість поштових послуг підвищилася на 55,6%, житлово-комунальних — до 39,8%.

Період відносної економічної стабілізації і навіть зростання національної економіки у 2006–2007 рр. несподівано закінчився. Осінь 2008 року започаткувала новий етап світового ділового циклу. Глобалізована економіка світу вступила в свою кризову фазу. Цей процес охопив більшість розвинутих країн світу. Жодна країна не застрахована від кризи – і досвід сьогоднішньої світової кризи це лише підтверджує (постраждали навіть ті країни, фінансові моделі яких вважалися еталоном досконалості). Розпочавшись з банкрутства великих фінансових установ в США, вона швидко розрослась у глобальну кризу, що призвела до банкрутства декількох європейських банків, падіння біржових індексів, значного зниження курсу акцій більшості корпорацій.

Не минула кризу і Україну. Восени того ж 2008 року фінансово-економічна криза в Україні заявила про себе шляхом погіршення певних макроекономічних показників, повідомленнями про погіршення фінансового стану кількох крупних комерційних банків. У засобах масової інформації появились повідомлення про те, що попит на вітчизняні сталь та залізо на світовому ринку скоротилися приблизно вдвічі. Це призвело одразу до скорочення обсягів вітчизняного експорту і, як наслідок – до зменшення валютних надходжень.

Протягом осені 2008 – весни 2009 років було призупинено, за оцінками фахівців, біля 80% будівельних проєктів, а ціни на нерухомість впали на 25%. У жовтні 2008 року валовий зовнішній борг України порівняно з аналогічним показником чотирирічної давності збільшився майже в чотири рази – з 23,8 до 105,4 млрд дол. США. Починаючи уже з 2006 року Україна мала від'ємне сальдо зовнішнього торговельного балансу. За перші дев'ять місяців 2008 року воно сягнуло позначки 10 млрд. дол. США. На фініші 2008 р. тіньовий сектор економіки, за оцінками фахівців, давав 31% ВВП, що стало найвищим показником за період з 2001 року.

Обсяг ВВП в країні почав динамічно падати. Уряд вдався до безпрецедентного кроку. Поточне оприлюднення інформації про макроекономічні показники в Україні було призупинено.

Інфляційні очікування населення стали джерелом ажіотажного попиту на іноземну валюту, що на фоні і без того стрімкої девальвації національної валюти поставило банківську систему України на грань повного колапсу. З банківської системи почався практично неконтрольований, панічний відтік депозитів. За оцінками вітчизняних фахівців за п'ять кризових місяців (від листопада 2008 року по квітень 2009) сумарний відтік депозитів на запити корпоративних та фізичних осіб склав аж 90 млрд. грн. Цей процес припинився лише в березні 2009 року.

На фоні динамічних інфляційних процесів, в країні помітно впав рівень реальної заробітної плати, платоспроможність населення зменшилася, що зумовило ланцюгове скорочення сукупного попиту в економіці загалом. Розрахунки показують, що за період з травня 2008 р. по травень 2009 р., середня номінальна заробітна плата в Україні зросла з 1735 до 1845 грн., або на 6,34%. Проте місячна зарплата у розмірі 1735 грн. у середині минулого року за курсу 5,05 UAH/USD становила \$343, а 1845 грн. влітку 2009-го навіть за офіційним курсом – менш, ніж \$240. Таким чином, за рік зарплати в доларовому еквіваленті знизилися щонайменше на 30%.

Таким чином глобальна економічна криза, що потрясла весь світ, стала частиною і української економічної реальності [67].

Запитання і завдання для контролю

1. Економіка України в період кризи 90-х років XX ст.
2. Роздержавлення і приватизація.
3. Наслідки аграрної реформи та приватизаційних процесів в сільському господарстві України.
4. Шляхи інтеграції України у світове господарство.
5. Соціальні проблеми ринкового господарства сучасної України.

Теми рефератів

1. Економіка України після здобуття незалежності.
2. Ринкова трансформація економіки України, її результативність
3. Проблеми становлення ринкових відносин та основні тенденції еко-номічної думки України на сучасному етапі.

Тестові питання

1. Визначте основні причини обвального падіння виробництва ВВП в перші роки незалежності України:

1. неспроможність, розгубленість урядових структур ефективно управляти економічними процесами;
2. труднощі, пов'язані з виходом єдиного господарського комплексу СРСР;
3. розрив економічних зв'язків з партнерами в інших регіонах колишнього СРСР;
4. вихід з рубльової зони і відсутність повноцінної національної валюти;
5. відкрита підривна діяльність іноземних фірм та розвідки.

2. Які основні причини невдалої економічної політики уряду України на початку 90-х років XX ст..?

1. активне запровадження ринкових відносин;
2. відновлення порядку і адміністративної системи управління економікою;
3. посилення кредитної емісії та гіперінфляції;
4. введення директивних цін та обмеження доходів;
5. перехід до економічних методів управління економікою.

3. Як можна характеризувати економічне становище України у другій половині 90-х рр.. XX ст..?

1. початок реального курсу на роздержавлення та приватизацію земельної власності;
2. повне припинення інфляції та активне економічне зростання;
3. проведення грошової реформи шляхом деномінації карбованця і заміна його гривнею;
4. здійснення лібералізації цін, валютного курсу, механізмів зовнішньої торгівлі;
5. зміцнення економічних позицій та посилення державної підтримки колгоспів та радгоспів.

ТЕМА 16

НОВІТНІ ТЕОРІЇ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ ВЧЕНИХ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Продіус Іван Прокопович - в Одеському політехнічному інституті пройшов шлях: аспіранта, асистента, старшого викладача, доцента, професора, завідувача кафедри.

Професор І. П. Продіус – видатний вчений, активний творчий працівник в області розвитку економічної науки. На кафедрі, якою він керував, була створена наукова школа з проблем підготовки і реалізації стратегічних рішень, яка забезпечувала економічну стабільність виробничих систем. Активно велися наукові дослідження за темами: «Розробка теорії реформування економічних відносин у виробничій сфері в період переходу до ринку», «Проблема забезпечення економічної стабільності виробничих систем в умовах економічної кризи», «Аналіз ефективності роздержавлення і приватизації власності». Ряд завершених робіт впроваджено у виробництво.

Іван Прокопович Продіус – один з перших дослідників економічних проблем управління науково-технічним розвитком машинобудування. Ним розроблені науково-методичні основи стратегії розвитку і підвищення ефективності підготовчої фази машинобудування і організаційні форми практичної реалізації основних її цілей, які впроваджені у виробництво в акціонерних товариствах «Стальметиз», «Краян», «Електронмаш» і виробничому об'єднанні «Пресмаш». За результатами наукових досліджень опубліковано понад 350 наукових робіт, в тому числі 13 монографій, 6 брошур. Під його керівництвом підготовлено 36 кандидатів і 7 докторів економічних наук. Читав лекції за основними економічними дисциплінами: «Основи менеджменту», «Основи рекламної діяльності», «Економіка виробництва», «Основи підприємницької діяльності», «Управління персоналом». Плідно займався науково-методичною роботою: розробив, видав і впровадив у навчальний процес 2 навчальні посібники та 37 методичних робіт.

Науково-освітня діяльність І.П. Продіуса можна умовно розділити на три етапи.

Перший етап 1966-1989 рр. В цей час основними напрямками досліджень молодого вченого були: питання спеціалізації ковальського виробництва, механізації робіт; удосконалення техніки і технології ковальського виробництва; удосконалення форм управління ковальським виробництвом; підвищення якості продукції у машинобудуванні; нові форми організації та управління складними виробничими процесами; зниження матеріаломісткості машин, їх раціональне використання; формування та організація ефективного функціонування апарату управління виробництвом, координація діяльності його структурних підрозділів.

Другий етап (1990- 1995 рр.) збігся з періодом реформування економіки незалежної України на ринкових засадах. В цей час наукові інтереси Івана Прокоповича зосереджені на питаннях економічного обґрунтування шляхів приватизації, механізмів реалізації та стимулювання інвестиційних та інноваційних процесів для промислових підприємств Одеського регіону.

Третій етап 1995-2012 рр. – період формування національної ринкової економіки, характеризується зосередженням І.П. Продіуса на дослідженні реструктуризації господарських комплексів, раціонального функціонування господарських структур в умовах ринкових відносин, управління персоналом, стратегічного менеджменту, промислового маркетингу, особливостей економічної модернізації та трансформації моделей функціонування підприємств; формування механізмів інституційних перетворень в економіці; розробці стратегій та механізмів зміцнення виробничого потенціалу.

Вияткова цілеспрямованість і працездатність І.П. Продіуса дозволили йому створити власну наукову школу. Важливу роль І.П. Продіус приділяв вихованню наукових кадрів, тривалий час він був членом спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій з економіки в Інституті проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, членом Експертної Ради ВАК України. За роки плідної творчої праці професор І.П. Продіус підготував чимало талановитих учених та керівників різного рівня. Під керівництвом Івана Прокоповича захищено 56 кандидатських і 7 докторських дисертацій. Учні розвивали і поглиблювали погляди наукового керівника щодо розвитку економічних процесів на різних рівнях управління. Найбільш плідно продовжують наукову школу І.П. Продіуса його учні, які пов'язали свою трудову діяльність з Одеським національним політехнічним університетом (рис. 1).

Рис. 1. Дерево наукової школи І.П. Продіуса «Проблеми управління трансформаційними процесами в промисловому виробництві»

Філіппова Світлана Валеріївна - доктор економічних наук, професор.

У 1992 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук на тему: «Организационно-экономическое обеспечение качества продукции на предприятиях машиностроительной промышленности». У 2006 році вона захистила дисертацію на здобуття ступеня доктора економічних наук: «Методологія управління трансформаційними процесами в промисловому виробництві». Під керівництвом Світлани Валеріївни Філіппової захищено більше 20 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук та 3 доктора економічних наук.

Проф. Філіпповою С.В. вперше:

1. обґрунтовано необхідність переходу до превентивно-інтерактивних методів управління трансформаційними процесами в промисловому виробництві, визначено методи активізації управління з урахуванням високої динаміки зовнішнього середовища, що обумовлено: накопиченням якісних змін в промисловому виробництві та необхідністю їх відображення в механізмі управління його трансформацією; наявністю сприятливих передумов у вигляді розвитку підприємницьких та інноваційних процесів, інформаційних технологій і зростання інтересу учасників виробництва до засобів активізації управління; низькою інтерактивністю й превентивністю, неадекватністю традиційних методів управління трансформаційним процесам у промисловості;

2. запропоновано концепцію превентивно-інтерактивного управління, що виступає методологічною базою управління трансформаційними процесами в промисловому виробництві в умовах значного зростання динаміки зовнішнього середовища, комплексно охоплює формування і регулювання всього виробничого процесу і дозволяє системно керувати трансформаційними процесами;
3. розроблено методичні положення щодо варіативного формування інтегрованих виробничих систем як головного об'єкту та інструменту превентивно-інтерактивного управління трансформаційними процесами в промисловості, вибору і оцінки превентивності їх організаційно-виробничих структур, де критерієм оцінки і вибору варіанту обрано величину синергійного ефекту, що забезпечило формалізацію вибору напрямів трансформації, методичне забезпечення визначення пріоритетних інтегрованих виробничих систем і розробку дворівневої моделі якісних і кількісних критеріїв вибору;
4. засобом активізації управління трансформаційними процесами в промисловому виробництві подано аналітичне забезпечення, яке містить систему управлінського аналізу трансформаційних процесів, методологію її формування і формалізації використання, модель оцінки організаційного узгодження управління трансформаційними процесами в рамках інтегрованих виробничих систем. Аналітичне забезпечення подано у вигляді багаторівневого управлінського аналізу виробничого процесу і його трансформацій, що дозволяє враховувати якісні зміни промислового виробництва;
5. обґрунтовано напрями, структурні елементи і послідовність формування інфраструктури функціонально-ресурсного забезпечення управління трансформаційними процесами в промисловому виробництві за допомогою структуроутворюючих елементів. Це прискорює створення умов, що сприятимуть концентрації організаційних повноважень і ресурсів управління на підтримці трансформаційних процесів, які забезпечують прискорений розвиток економіки України, та поєднує виробничу, підприємницьку, інноваційну і управлінську складові інфраструктури, що формують відповідні напрями забезпечення

Захарченко Віталій Іванович - доктор економічних наук, професор.

Тема дисертації: «Забезпечення ефективності нововведень в промисловості в умовах перехідної економіки», 2001.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні інтегрованої системи оцінки і управління життєвим циклом нововведень в умовах трансформації промислового виробництва, в розробці стратегії й тактики підвищення економічної безпеки територіального господарського комплексу, а також в науково обґрунтованому з перед плановим дослідженням використанні інвестиційних проєктів. У роботі одержані такі теоретико-методологічні і практичні результати, які визначають новизну:

1. Розроблені теоретичні основи і методи формування, функціонування і оновлення науково-технічного потенціалу на основі НТП і нововведень в умовах трансформації технополітики на територіях економічного лиха, коли вимагається підтримка всього регіонального господарського комплексу хоча б у його наявному стані. НТП та нововведення вперше розглядаються не тільки як окремі елементи трансформації технополітики, але і як самостійна сфера життєдіяльності у межах територіальної економічної безпеки, яка впливає на економічну безпеку України. Стан науково-технічного потенціалу промисловості території, рівень загроз економічної безпеки, потенціал до розвитку у межах мінливих реалій і «кордонів» життєдіяльності людини розглянуті як складові сформованого дисертантом поняття «технополітика».

2. Розроблені методологічні принципи оцінки впливу сучасного стану науково-технічного потенціалу на стабільність, сталість та поступовий розвиток економіки території. Моніторинг сталого технічного розвитку території вперше дозволив оцінити регіональний господарчий комплекс територіально і в розтині сфер життєдіяльності, а

застосування різних методів діагностики дозволило більш чітко визначити «осередки» кризи.

3. Розроблено методику кумулятивної оцінки життєвого циклу нововведень, особливістю якої є облік різних видів ризику і економічних особливостей території, на якій здійснюється інвестиційна діяльність.

4. Обґрунтовані принципи стратегії і тактики формування мотиваційного механізму, який визначає поведінку суб'єкта, що господарює на ринку техніки, коли його цілеспрямована діяльність може ґрунтуватися на запропонованих дисертантом оцінювальних функціях вибору і доцільності здійснення захисної або наступальної стратегії.

5. Запропоновано й реалізовано на ЕОМ автоматизовану діалогову систему оцінки проектів нововведень у регіоні. Сформовано достатньо універсальний банк оптимізаційних моделей, які дозволяють здійснювати аналіз економічної ефективності проектів нововведень на передінвестиційній фазі, а також безперервно коригувати його в процесі впровадження і експлуатації відповідного господарського об'єкта, оцінювати вплив економічних механізмів на умови функціонування підприємств та галузей у регіоні.

6. Створено інформаційну галузеву модель оцінки інвестиційних проектів нововведень у верстатобудівному виробництві, яка охоплює широкую номенклатуру продукції і ресурсів, декілька видів транспорту, виробничі технологічні зв'язки між окремими виробництвами, блоки залучення додаткових ресурсів оптимальної спеціалізації та вирішує виробничо-транспортну, виробничу й технологічну задачу.

7. Розроблені сценарії подолання технічного відставання в промисловості території, які враховують науково-технічну політику, фінанси, кредитно-грошові відносини та промислово-політику. Сценарне опрацювання дозволяє акцентувати увагу на «слабких» місцях, акумулювати ресурси й стабілізувати інші сфери життєдіяльності в межах кордонів регульованості їх стану.

8. Розроблені концептуальні основи вдосконалення економічного механізму подолання технічного відставання територіального господарського комплексу, який дозволяє реалізувати перші кроки виходу з кризи і забезпечення економічної безпеки території у взаємодії (за цілями й пріоритетами) суб'єкта з Центром.

Балан Олександр Сергійович - доктор економічних наук, професор.

Проф. Баланом О.С. вперше:

- запропоновано та обґрунтовано концепцію управління процесом прийняття інвестиційних рішень на підприємствах виробничої сфери, її зорієнтовану на варіативність розвитку інвестиційного проекту та підприємства, теоретико-методологічний базис якої інтегрується з інструментальним забезпеченням функціональних блоків управління, дозволяючи зменшувати вплив факторів на процес прийняття інвестиційних рішень;

- розроблено багатофункціональну адаптивну модель інформаційноаналітичної системи прийняття інвестиційних рішень та методологічний підхід до її побудови, який ґрунтується на нерозривності сукупності управлінських процесів, необхідності врахування впливу факторів, етапності життєвого циклу та альтернативності розвитку інвестиційного проекту і підприємства виробничої сфери;

- запропоновано науково-методичний підхід до формування інформаційно-аналітичного забезпечення процесу прийняття інвестиційних рішень на підприємствах виробничої сфери, спрямований на зменшення впливу факторів на процес прийняття інвестиційних рішень в розрізі функціональних блоків управління за рахунок створення і застосування: а) при плануванні, моделюванні та аналізі показників інвестиційного проекту в залежності від сценаріїв його розвитку та факторів впливу на його життєвий цикл – багатофункціонального аналітичного забезпечення; б) при прогнозуванні

поведінки інвестора – календаря інвестиційних перешкод та методики його побудови, що розкриває параметричну модель поведінки та реальну активність інвесторів.

Волощук Лідія Олександрівна - доктор економічних наук, доцент.

Найбільш вагомими результатами, що становлять наукову новизну, є:

- обґрунтовано типологію зв'язків інноваційного розвитку та економічної безпеки промислового підприємства: а) їх ієрархічних відносин та управлінської взаємодії: у прямому напрямку, де інноваційна діяльність та розвиток є засобом забезпечення економічної безпеки як мети управління, та у зворотному, де економічна безпека підприємства є його необхідною передумовою та складовою інноваційного потенціалу; б) конструктивного або деструктивного типів впливу за кожним напрямом, де останній враховує ймовірність порушення стану економічної безпеки внаслідок погіршення ринкових позицій підприємства при відсутності інноваційної активності, або впливу загроз і ризиків, властивих інноваційній діяльності, і тих, що виникають внаслідок її успішного здійснення та високих темпів економічного зростання підприємства;

- запропоновано концепцію безпекоорієнтованого управління інноваційним розвитком промислового підприємства, яка з позицій системного та інтеграційного підходів розкриває його доцільність як виду управлінської діяльності в системі управління інноваційним розвитком, спрямованого на забезпечення задовільного рівня економічної безпеки в процесі та в результаті інноваційного розвитку, містить концептуальні положення щодо: елементів системи, цілей, задач, об'єктів, принципів, механізму, ресурсного забезпечення безпекоорієнтованого управління інноваційним розвитком промислового підприємства, та його концептуальну модель, що висвітлює їх зв'язки;

- розроблено концептуальну модель механізму безпекоорієнтованого управління інноваційним розвитком промислового підприємства як циклічного ланцюга сукупності локальних функціональних управлінських механізмів, де ключову роль відведено інформаційно-аналітичному забезпеченню, утвореному аналітичним механізмом, що є підґрунтям забезпечення інших, та концептуальну модель системи інформаційноаналітичного забезпечення безпекоорієнтованого управління інноваційним розвитком промислового підприємства;

- розроблено концептуальний базис та методологічні положення щодо формування аналітичних інструментів безпекоорієнтованого управління інноваційним розвитком промислового підприємства за підходом тримірної інтеграції методологій управління економічним розвитком, інноваційною діяльністю та економічною безпекою промислового підприємства через призму методології економічного аналізу, а також визначено: а) сутність і послідовність процесу, завдань та складових його забезпечення; б) сукупність обґрунтованих методологічних підходів та принципів, які враховують особливості об'єктів безпекоорієнтованого управління, завдань його аналітичного забезпечення.

Ковтуненко Ксенія Валеріївна - доктор економічних наук, доцент.

Визначено зміст і співвідношення основних категорій та понять, що висвітлюють процес формування інтелектуального капіталу (ІК) підприємства. Систематизовано функції ІК та з'ясовано особливості ієрархії його складових. Класифіковано чинники зростання ІК для машинобудівних підприємств. Типізовано стратегічні зміни, обґрунтовано закономірності та основні доміанти розвитку промислових та машинобудівних підприємств, встановлено роль ІК в інноваційному розвитку підприємства. Узагальнено методологічні засади та визначено моделі ІК, методи та зовнішні механізми його формування, що відповідають закономірностям й основним доміантам розвитку машинобудівних підприємств за умов стратегічних змін. Оцінено вплив наукового потенціалу промислових підприємств на їх ІК. Доведено доцільність системного формування ІК інноваційно-активного промислового підприємства (ІАПП) за вказаних умов і розроблено його теоретичний базис. Надано науково-методичні

рекомендації щодо вибору механізмів управління процесом формування ІК ІАПП за умов стратегічних змін та оцінювання їх ефективності. Створено концептуальну модель формування ІК ІАПП з залученням зовнішніх механізмів та адаптовано її для партнерства підприємства з профільним ВНЗ. Запропоновано методологічні засади формування ІК ІАПП за умов стратегічних змін.

Бельтюков Євген Афанасійович - доктор економічних наук, професор.

Тема дисертації: «Підвищення ефективності машинобудівного виробництва в нових умовах господарювання: методологія і методика», 1994. Наукова діяльність спрямована на підвищення ефективності машинобудівного виробництва, створення та освоєння конкурентоспроможності продукції, формування нового технологічного укладу, підвищення використання та економії виробничих ресурсів.

Харічков Сергій Константинович (1945-2018) - доктор економічних наук, професор. Тема дисертації: «Механізми організації і управління природокористуванням в умовах переходу економіки до ринку», 1992.

Окландер Михайло Анатолійович - доктор економічних наук, професор.

Тема дисертації «Формування логістичних систем підприємств», 2003.

Вперше обгрунтовано:

- теоретичні положення на яких базується універсальна методологія логістики;
- наукові положення взаємовідносин логістики і маркетингу за рахунок співставлення змісту, комплексів та ідентифікації логістичних потреб маркетингу, що є фундаментом їх інтеграції в системі менеджменту підприємства;
- теоретичні положення співвідношення мікро- та макромаркетингових систем в контексті їх впливу на функціонування логістичних систем підприємств;
- теоретичні положення відповідності логістики та маркетингу сучасним виробничим відносинам та подвійного характеру маркетингу, який, з одного боку надає тривалості життєвому циклу товарного виробництва, а з іншого – його підриває;
- основи теорії кадрової логістики щодо підвищення ефективності використання персоналу підприємств на методологічних засадах логістичного підходу.

Яшкіна Оксана Іванівна - доктор економічних наук, професор.

Тема дисертації «Система маркетингових досліджень інновацій машинобудівних підприємств».

Вперше запропоновано концепцію формування системи маркетингових досліджень інновацій машинобудівних підприємств, яка є поєднанням трьох підсистем: 1) організаційно-управлінської (визначає проблеми, організовує дослідження, створює експертні панелі, взаємодіє з інноваційними підрозділами); 2) інформаційно-аналітичної (забезпечує отримання інформації в результаті залучення пакета маркетингових досліджень перспектив інноваційної діяльності, пакета маркетингових досліджень інноваційного продукту, пакета досліджень маркетингового потенціалу інноваційної продукції); 3) програмно-методичної (методики проведення досліджень, програмні продукти обробки інформації), з виділенням принципів побудови (інноваційна пріоритетність, регулярність, комплексність, стратегічна спрямованість, послідовність, відповідність, доповнюваність) і критеріїв та показників інноваційного ефекту, що сприяє зниженню ризиків прийняття рішень щодо інноваційної діяльності на машинобудівному підприємстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич В.Д., Гражевська Н.І. та ін.. Історія економічних учень: Навч.посіб. / К.: Знання, 2004.
2. Балуг. Экономическая мысль ученых. М.: Дело Лтд, 1994.
3. Бартенев С.А. Экономические теории и школы. Курс лекций. М.: Изд-во БЕК, 1996.
4. Бжезинский Зб. Великая шахматная доска. – М.: Международные отношения, 2000.
5. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: Пер. с англ. – М.: Дело ЛТД, 1994.
6. Ван дер Вее. История экономических учений. М.: 1995.
7. Добрянская Н. А. Анализ и оценка финансового состояния предприятия / Н.А. Добрянська, С.С. Стоянова – Коваль, Варгатюк М.А. // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: «Экономика и управление», - №4 (15).- 2013. – С. 33- 36.
8. Добрянская Н.А. Диверсификация производства как фактор развития регионального продовольственного рынка / Н.А. Добрянская, В.В. Попович// Международный журнал «Молодой учёный»: г. Чита, - №8 (55). – 2013. – С. 188 – 190.
9. Добрянская Н.А. Фактори впливу на трудовий потенціал села/ Н.А. Добрянская, В.В. Попович, А.А. Нікіфорчук// Регіональна бізнес- економіка та управління.- Вінниця, 2014.- №1 (41). – с.86-94.
10. Добрянская Н.А. Финансирование развития диверсификации агропродовольственной сферы / Н.А. Добрянская, В.В. Попович// АПК: экономика, управление, г. Москва, - №9. – 2013. – С. 82 – 86.
11. Добрянська Н.А. Вплив економічного та інституційного середовища на діяльність диверсифікованих корпоративних об'єднань/ Н.А. Добрянська, А.А. Нікіфорчук // Вісник ХНАУ. Економічні науки. – Харків, 2013. -№6.- С. 117 - 122.
12. Добрянська Н.А. Генезис корпоративних об'єднань у продовольчій сфері / Н.А. Добрянська, А.В. Ніколюк // Економіка харчової промисловості. – Одеса, 2014. - №3 (23). – С. 5-8.
13. Добрянська Н.А. Еволюція диверсифікації виробництва, мотиви та її цілі [Електронний ресурс] / Н.А. Добрянська, А.А. Нікіфорчук // Ефективна економіка. – 2013. - №9. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua>
14. Добрянська Н.А. Інтеграційні системи в агропродовольчій сфері / Н.А. Добрянська, А.А. Нікіфорчук // Потенціал економічного розвитку в контексті Європейської інтеграції. Збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук / Наукова організація «Перспектива». – Дніпропетровськ: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 63 – 66.
15. Добрянська Н.А. Науково – теоретичні основи конкурентоспроможності підприємства / Н.А. Добрянська, М.О. Варгатюк// Теоретичні, методологічні та практичні аспекти конкурентоспроможності підприємств: монографія / за заг. редакцією проф. О.Г. Янкового. – Одеса, Атлант, 2017. – 514с. (с. 29-37).
16. Добрянська Н.А. Організаційно-економічний механізм розвитку диверсифікованого корпоративного об'єднання продовольчої сфери / Н.А. Добрянская, В.В. Попович// Вип. 1 (8). – Т. 1. – Полтава: ПДАА. – 2014. – с. 105 – 111.
17. Добрянська Н.А. Основні етапи еволюційного розвитку інституційного середовища диверсифікованих корпоративних об'єднань / Н.А. Добрянська, А.А. Нікіфорчук, О.В. Ніколюк // Економіка харчової промисловості. – Одеса, 2015. - №(26). – С. 5-8.
18. Добрянська Н.А. Особливості організаційно – правових форм функціонування диверсифікованих корпоративних об'єднань / Н.А. Добрянська, А.А. Нікіфорчук // Агросвіт . – 2013. - №18. – с. 22-24.
19. Добрянська Н.А. Оцінка стану продовольчої безпеки Одеського регіону/ Н.А. Добрянська // Аграрний вісник Причорномор'я.- Серія: «Економічні науки». - Випуск 65 – Одеса: ТОВ «ЛЕРАДРУК». - 2012. - С.60 - 63.

20. Добрянська Н.А. Регіональні аспекти формування організаційно – економічного механізму розвитку підприємств агропродовольчої сфери [Монографія] / Н.А. Добрянська, А.А. Нікіфорчук, В.В. Попович. – Одеса: Друкарський дім, Друк - Південь, 2014. – 132 с.
21. Добрянська Н.А. Современное состояние и проблемы развития агропродовольственной сферы Украины / Н.А. Добрянська, В.В. Попович// Economy and sociology theoretical and scientific journal, founded in 1953. Institute of Economy, Finance and Statistics. – Chisinau, 2013. – №3 / 2013. - page 10 – 13.
22. Добрянська Н.А. Стан диверсифікованих корпоративних об'єднань у продовольчій сфері та їх роль у економіці/ Н.А. Добрянська, А.А. Нікіфорчук // Економіка харчової промисловості. – Одеса, 2013. - №4 (20). – С. 31-33.
23. Добрянська Н.А. Суть та значення методу бенчмаркінгу відносно оцінки конкурентоспроможності підприємства / Н.А. Добрянська, О.М. Попович, М.О. Варгатюк // Агросвіт – Київ, 2016. -№11.- С. 3-6.
24. Добрянська Н.А. Сущность модели финансового обеспечения диверсификации / Н.А. Добрянська, А.А. Шевченко, О.М. Попович // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: економіка і менеджмент. – Черкаси, 2016. - №.1 (20) - С. 99 - 105.
25. Добрянська Н.А. Теоретичні основи управління конкурентоспроможністю підприємства / Н.А. Добрянська, М.О. Варгатюк // Інвестиції: практика та досвід – Київ, 2015. -№20.- С. 84 - 87. (МОН України 13.07.15).
26. Добрянська Н.А. Теорія і практика управління діяльністю диверсифікованих корпоративних об'єднань продовольчої сфери:Монографія / Н.А. Добрянська - Херсон: Грінь Д.С., 2013. – 370 с.
27. Добрянська Н.А. Формування продовольчих кластерів як фактор інноваційного розвитку / Н.А. Добрянська, А.А. Нікіфорчук // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль, 2013. -№5.- С. 93 – 96.
28. Економічні проблеми XXI століття:Міжнародний та український виміри / За ред. С.І.Юрія.– К.: 2007. – 595с.
29. Жид Ш., Рист Ш. История экономических учений. М.:Экономика, 1995.
30. Історія економічних вчень: Підручник /Л.Я.Корнійчук, О.Татаренко. – К.: КНЕУ, 2010. – 564 с.
31. Історія економічної думки України. Р.Васильєва, Л.Горкіна, Н.Петровська. К.: Либідь, 1993
32. Ковальчук В.М., ЛазаровичМ.В., Сарай М.І. Історія економіки та економічної думки. – К.: Знання, 2008.
33. Колмогорова І.В. Формування економічної активності населення сільської місцевості під час кризових явищ в Україні / Н.А. Добрянська, І.В. Колмогорова // Економіка та держава – Київ, 2015. -№10.- С. 21-25.
34. Методологія наукових досліджень та практична підготовка: Практикум [навч. посібник для студ. вищих навч. закладів] / Д.М. Пармаклі, Л.А. Бахчиванжи, Н.А. Добрянська, Л.В. Лопотан. – Одеса: 2010. – 250 с.
35. Методологія наукових досліджень та практична підготовка: Практикум [навч. посібник для студ. вищих навч. закладів] / Л.А. Бахчиванжи, Н.А. Добрянська, Л.В. Лопотан. – Одеса: 2012. – 254 с.
36. Мешко І. Основи течії західноєвропейської та американської економічної думки. К.: Вища школа, 2004.
37. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті: Навч. посібник / Котенко С.В., Попович В.В., Тінтулова Т.Я., Дяченко О.П., Добрянська Н.А. – Одеса: ОДАУ, 2014. – 136 с.
38. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження. – Л.: Світ, 2001.

39. Панорама современной экономической теории конца XX века: в 2-х томах / Под ред. Д.Гринеуей, М.Блини, И. Стюарт. – СПб, 2003.
40. Пармакли Д.М. История экономических учений. (Краткий полный курс) : Учебное пособие / Д.М. Пармакли. – Кахул , 2005. – 194 с.
41. Поплавська Ж.. Історія економічних вчень. Курс лекцій. Львів: Вид-во ДУ “ЛП”, 2007.
42. Попович В.В. Аналіз показників вимірювання кількісного і якісного стану трудового потенціалу/ В.В. Попович , Н.А. Добрянська // Інвестиції: практика та досвід – Київ, 2014. -№19.- С. 16 - 18.
43. Попович В.В. Організаційно-економічні заходи регулювання зайнятості сільської молоді/ В.В. Попович, Н.А. Добрянська // Бізнес - Навігатор: Науково-виробничий журнал. – Херсон, 2014.- №3 (35). – с. 146- 149.
44. Попович В.В. Проблемні аспекти перспектив розвитку трудового потенціалу АПК / В.В. Попович , Н.А. Добрянська // Агросвіт – Київ, 2014. -№19.- С. 15-18.
45. Попович В.В. Ринок праці: теоретичний аспект/ В.В. Попович, Н.А. Добрянська // Аграрний вісник Причорномор'я. – Зб. наук. праць ОДАУ. Серія: Економічні науки. – Одеса: ТОВ “Лерадрук”. – 2013. – Вип. 69. - с. 143-148.
46. Попович В.В. Этапы воспроизведения трудового потенциала сельских территорий / В.В. Попович, Н.А. Добрянская // Азимут научных исследований: экономика и управление, г. Тольятти - № 3 (8). – 2014. – с. 83-87
47. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли. М.: Прогресс, 1968.
48. Современная экономическая мысль. М.: Прогресс, 1981.
49. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: відкрите суспільство під загрозою. – К.: Основи, 1999.
50. Такаши Негиши. История экономической теории. М: «Аспект пресс», 1995.
51. Филиппова С.В. Классификация условий предоставления венчурного капитала для инновационной деятельности предприятий [Електронний ресурс] / С.В. Филиппова, В.А. Сааджан // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 2 (7). – С. 163-170. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>
52. Філіппова С.В. Врахування груп економічного впливу як чинника якісного планування діяльності машинобудівного підприємства [Електронний ресурс] / С.В. Філіппова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 3 (8). – С. 11-15. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n3.html>
53. Філіппова С.В. Екологічна складова соціальної відповідальності машинобудівного підприємства [Електронний ресурс] / С.В. Філіппова, М.І. Сухотеріна // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 1 (17). – С. 204-207. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n1.html>
54. Філіппова С.В. Ефективність управління матеріальними потоками на вітчизняних виробничих підприємствах: основні проблеми та управлінські завдання [Електронний ресурс] / С. В. Філіппова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2014. – № 6 (16). – С. 229-233. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n5.html>
55. Філіппова С.В. Оцінювання економічних показників діяльності організації на засадах врахування поглядів груп економічного впливу [Електронний ресурс] / С.В. Філіппова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 2 (7). – С. 235-240. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>
56. Філіппова С.В. Система формування і забезпечення економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / С.В. Філіппова, О.С. Дашковський // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2012. – № 2 (3). –С. 17-21. – Режим доступу до журн.: <http://www.economics.opu.ua/n3.html>

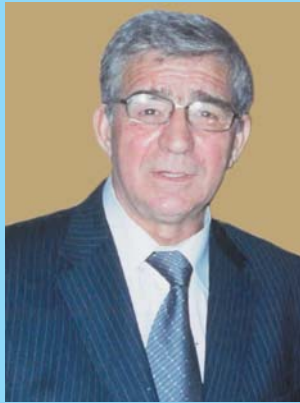
57. Філіппова С.В. Соціальна відповідальність у стратегії управління вітчизняним підприємством: проблемні питання інтегрування механізму [Електронний ресурс] / С. В. Філіппова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2017. – № 2 (30). – С. 5-17. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No2/5.pdf>
58. Хрестоматія по економічній теорії. Сост. Е.С.Борисов. М.: Юрист, 1997.
59. Чухно А., Юхименко П.Ф., Леоненко П.М. Сучасні економічні теорії: Підручник / За ред. А.А. Чухна. К.: Знання, 2007.
60. Шевченко А.А. Вплив грошової маси на економічний розвиток України / А.А. Шевченко, О.П. Дяченко, Н.А. Добрянська // Аграрний вісник Причорномор'я (серія «Економічні науки»). - Одеса, 2015. - № 78 – 2. – с. 164 – 173
61. Шевченко А.А. Державний борг України: сучасні реалії та основні тенденції / Н.А. Добрянська, А.А. Шевченко, О.П. Петренко // Аграрний вісник Причорномор'я (серія «Економічні науки»). - Одеса, 2016. - № 78 – 2. – с. 127 - 137
62. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. М.: Прогрес, 1982.
63. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень: навч. посіб. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання – Прес; 2001. – с. 202 – 373.
64. Ядгаров Я.С. История экономических учений. - М.: Экономика, 1996.
65. Dobrianska N.A. Diversified corporate associations: modern scorecard analysis and assessment of their effectiveness [Електронний ресурс] / N.A. Dobrianska, V.V. Popovych // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2017. – № 1 (29). – С. 6- 12.– Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No1/6.pdf>.
66. Filyppova S.V. Methodology of the region's investment-and-innovation ranking and image assessment [Електронний ресурс] / S.V. Filyppova, N.A. Smokvina // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 1 (6). – С. 117-121. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n1.html>
67. <https://infopedia.su/2x3d16.html>

Навчальне видання

**Пармаклі Дмитро Михайлович
Філіппова Світлана Валеріївна
Добрянська Наталя Анатоліївна**

**«ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВЧЕНЬ»
Навчальний посібник**

Книгу видано за редакцією авторів

Пармаклі Дмитро Михайлович - доктор хабілітат економічних наук, професор, керівник науково-дослідного центру «Прогрес» Комратського державного університету Республіки Молдова, Заслужений педагог АТУ Гагаузія, лауреат національної премії Республіки Молдова. Автор має понад 350 науково - методичних робіт. Дисципліни, що викладаються автором:

- Економічні доктрини;
- Методологія наукових досліджень в економіці;
- Економіка підприємства.

Наукові інтереси: фактори виробництва та ефективність їх використання на підприємствах; сучасні методологічні підходи оцінки ефективності виробництва і реалізації продукції; графічні методи досліджень; маржинальний аналіз в економіці.

Філіппова Світлана Валеріївна - доктор економічних наук, професор, дійсний член Академії економічних наук України, директор Інституту бізнесу, економіки та інформаційних технологій, професор кафедри обліку, аналізу і аудиту Одеського національного політехнічного університету, Голова спеціалізованої вченої ради Д 41.052.10. Автор має понад 250 науково – методичних праць.

Дисципліни, що викладаються автором:

- Управлінський аналіз;
- Теорія безпеки соціальних систем;
- Наукова діяльність і патентознавство;
- Методологія наукових досліджень;
- Управління розвитком виробничого сектора економіки і його суб'єктів.

Наукові інтереси: інноваційна трансформація промисловості України; розвиток підприємництва в Україні.

Добрянська Наталя Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри адміністративного менеджменту та проблем ринку Одеського національного політехнічного університету.

Автор має понад 150 науково – методичних праць.

Дисципліни, що викладаються автором:

- Історія економічних вчень;
- Історико – теоретичні засади публічного управління;
- Державне управління і регіональний розвиток;
- Новітні теорії економіки та управління.

Наукові інтереси: управління та економіка підприємствами і національним господарством України, управління діяльністю диверсифікованих корпоративних об'єднань; публічне управління та адміністрування, туризм.